

YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ

TÜRK DÜNYASI

TEMMUZ-ARALIK 2019

1.SAYI

YUNUS EMRE
ENSTİTÜSÜ

SAHİBİ

Yunus Emre Enstitüsü adına
Prof. Dr. Şeref ATEŞ

EDİTÖR

Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU

EDİTÖR YARDIMCISI

Hasan NALBANT

YAYIN DANIŞMANI

Prof. Dr. Naciye YILDIZ

YAYIN HAKEMLERİ

Prof. Dr. Zilola KHUDAYBERGENOVA

Prof. Dr. Zühâl YÜKSEL

Doç. Dr. Berdi SARIYEV

Doç. Dr. Güzeliye HAZIYEVA

Dr. Öğr. Üyesi Ziyafet GASIMOVA

Dr. Ainur MAYEMEROVA

Öğr. Gör. Dr. Cıldız ALIMOVA

Liliya KAIPOVA

Türkiye Türkçesi

Yazı Diliyle

- 1**
Sunuş
- 2**
Mukaddime
- 5**
Boğaç Han
- 10**
Altaylar
- 12**
Mantı

Azerbaycan Türkçesi

Yazı Diliyle

- 14**
Redaktordan
- 15**
Müqəddimə
- 18**
Buğac Xan
- 22**
Altaylar
- 24**
Yarpaq Xəngəli

Başkurt

Yazı Diliyle

- 26**
Йомғаҡлау
- 27**
Баш һүз
- 31**
Буғас Хан
- 36**
Алтайҙар
- 38**
Манты

Çağdaş Uygur

Yazı Diliyle

- 40**
كىرىش سۆز
- 41**
مۇقەددىمە
- 43**
بۇقاچ خان ھەيكايىسى
- 46**
ئالتايلار
- 48**
مانتا

Kazak

Yazı Diliyle

- 50**
Алғысөз
- 51**
Дадам Қорқыт
- 54**
Бұқашхн
- 59**
Алтай
- 61**
Манты

Kırgız

Yazı Diliyle

- 63**
Сунуш
- 64**
Сөз Башы
- 67**
Боғач Хан
- 72**
Алтай
- 74**
Манты

Kırım Tatar

Yazı Diliyle

- 76**
Taqdim
- 77**
Muqaddeme
- 80**
Buğaç Xan
- 85**
Altaylar
- 87**
Tabaq Börek

Özbek

Yazı Diliyle

- 89**
Taqdimot
- 90**
Muqaddima
- 93**
Bug`och Xon
- 98**
Oltoylar
- 100**
Manti

Tatar

Yazı Diliyle

- 102**
Нәтижә
- 103**
Кереш
- 106**
Бугач Хан
- 111**
Алтай
- 113**
Манты

Türkmen

Yazı Diliyle

- 115**
Öňсöz
- 116**
Sözbaşy
- 119**
Bugaç Han
- 124**
Altaý
- 126**
Manty

Kız Kulesi - İstanbul

Sevgili Okuyucular,

Bahar, tabiatın yeniden uyanışı, canlanması; yeni güzelliklerin başlangıcıdır. Biz de bu bahar mevsiminde Yunus Emre Enstitüsü olarak yeni bir işe başlamayı hedefledik. 2009 yılından beri birçok ülkede faaliyet gösteren ve Türkiye'nin tanınmasında, Türkçenin öğretilmesinde önemli işler başaran Enstitümüzün, bu baharda yeni bir başlangıç yaparak bir sanal dergi çıkarması için hazırlıklara başladık ve ekranlarımızdaki dergi ile bu işi başarmaya çalıştık.

Dergimiz, Türk Dünyası coğrafyasında ortak bir okuyucu kitlesi oluşturmak, her Türk boyundan sırasıyla seçilecek olan kültür değerlerimizi tanıtmak, ortak metinler vasıtasıyla dillerimiz arasındaki ortaklıkların farkındalığını arttırmak, Türk Dünyası coğrafyasının güzelliklerini paylaşmak ve çocuklarımız arasında ortak metinler vasıtasıyla soy birliği düşüncesini pekiştirmek üzere yola çıkmıştır. Bu amaçlara yönelik olarak altı ayda bir çıkacak olan her sayımızda Türk Dünyası'ndan bir şair veya yazara ait eserin Azerbaycan, Başkurt, Kazak, Kırgız, Kırım, Tatar, Türkmen, Özbek ve Uygur Türkçelerine aktarılmış metnini okuyacak, Türk Dünyası'nın farklı coğrafyalarının yemeklerini tadacak, belki birçoğumuzun gidip göremediği ama tanıdıktan sonra görmek için imkân yaratmanın yollarını arayacağı güzelliklerin farkına varacak, çeşitli unsurlara hangi Türk boyunun ne isim verdiğini öğrenecek ve çocuklarımıza eş zamanlı olarak Türk Dünyası'nın dört bir köşesinde aynı kültür değerlerimizi tanıtabileceğiz.

Derginin ilk sayısını hepimizin ortak kültür varlığı olarak

Dede Korkut'a ithaf ettik. Korkut Ata'mız yüzyıllar sonra bize de yol göstereceğini diyerek işe başlayıp çocuklarımızın da onun bilgeliğinde yetişmesi dileğiyle ilk çocuk metnini de Dede Korkut Boylarından verdik. Türk Dünyası coğrafyasını tanıtmaya yönelik sayfalarımızda hepimizin ilk yurdu olan Altay coğrafyasını tanımayı ve tanıtmayı dergimizin misyonuna uygun bulduk. Bundan sonraki ilk dergimizde, dergimizin çıkarıldığı kurum adına yakışır şekilde Yunus Emre ve onunla ilgili değerler tanıtılacaktır.

Dergimiz üçüncü sayısından itibaren, alfabetik sırayla Türk boylarına ayrılacak; her Türk boyunun kendi seçtiği yazar, şair ve coğrafya ile ilgili metinler ve görseller yukarıda saydığımız Türk yazı dillerine aktararak sunulacaktır.

Türkiye'deki akademisyenler tarafından Türkiye Türkçesinden diğer Türk yazı dillerine aktarılan metinler, her yazı dilinin konuşurları olan uzman kişilerin görüşleri ve onayları alınarak dergi oluşturulmuştur. Dergi hazırlanırken elbette kusurlarımız ve eksiklerimiz olmuştur. Bunları, ilk defa böyle bir dergi çıkarmanın verdiği heyecan adına bağışlamanızı, dergi ile ilgili tenkit ve görüşlerinizi bizimle paylaşmanızı, dergimizin uzun soluklu olmasını, ileride bütün Türk yazı dillerini dergiyle buluşturmayı ve nice sayılarda Türk Dünyasının dört bir köşesinde aynı metinleri okumanın vereceği hazzı hep birlikte tatmayı diliyoruz; bütün okurlarımıza sevgi ve saygılar sunuyoruz.

Tekrar tekrar dergimizde buluşmak üzere...

MUKADDİME

OĞUZ KAVMINİN DİLİYLE DEDEM KORKUT KİTABI

Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla ve onun yardımıyla.

Resul Aleyhisselam zamanına yakın, Bayat boyundan, Korkut Ata derler bir er ortaya çıktı. O, Oğuz'un tam bilicisi idi. Ne dilerse olurdu. Gaipten çeşitli haberler verirdi. Hak Teala onun gönlüne ilham ederdi.

Korkut Ata dedi ki: Âhir zamanda hanlık tekrar Kayı'ya geçecek. Âhir zaman olup kıyamet kopuncaya kadar kimse ellerinden alamayacak. Bu dediği Osman neslidir, işte sürüp gidiyor ve daha nice buna benzer söz söyledi.

Korkut Ata Oğuz kavminin her zorluğunu hallederdi. Her ne iş olsa Korkut Ata'ya danışmayınca yapmazlardı. Her ne ki buyursa kabul ederlerdi, sözünü tutup yerine getirirlerdi.

Dede Korkut söylemiş;

Allah Allah demeyince işler düzelmez,

Kadir Tanrı vermeyince er zenginleşmez.

Ezelden yazılmasa kul başına kaza gelmez,

Ecel vakti gelmeyince kimse ölmez.

Ölen adam dirilmez, çıkan can geri gelmez.
Bir yiğidin kara dağ yumrusunca malı olsa yığar, toplar,
ister; nasibinden fazlasını yiyemez.

Gürüldeyip sular taşsa deniz dolmaz.

Kibirlik eyleyeni Tanrı sevmez, gönlünü yüce tutan erde devlet olmaz.

Eloğlunu beslemekle oğul olmaz; büyüyünce bırakır gider, gördüm demez.

Kül tepecik olmaz, güvey oğul olmaz.

Kara eşeğin başına gem vursan katır olmaz, hizmetçiye elbise giydiren hanım olmaz.

Lapa lapa karlar yağsa yaza kalmaz, gür yeşil çimen güze kalmaz.

Eski pamuk bez olmaz, eski düşman dost olmaz.

Kara koç ata kıymayınca yol alınmaz, kara çelik kılıcı çalmayınca düşman dönmez, yiğit malına kıymayınca adı çıkmaz.

Kız, anadan görmeyince öğüt almaz; oğul, babadan görmeyince sofraya açmaz.

Oğul, babanın yetişenidir, iki gözünün biridir.

Devletli oğul olursa ocağının korudur. Oğul da neylesin baba ölüp mal kalmazsa. Baba malından ne fayda, başta devlet olmazsa.

Devletsiz şerrinden Allah saklasın hanım sizi!
Dede Korkut bir daha söylemiş:

Sert yürürken cins ata namert kişi binemez; bineceğine, binmese daha iyi.

Çalıp kesen kılıcı namertler çalacağına, çalmasa daha iyi. Çalabilen yiğide ok ile kılıçtan bir çomak daha iyi.

Misafiri gelmeyen kara evler yıkılsa daha iyi.

Atın yemediği acı otlar biteceğine, bitmese daha iyi.

İnsanın içmediği acı sular sızacağına, sızmasa daha iyi.

Baba adını yürütmeyen hoyrat oğul baba belinden ineceğine, inmese daha iyi; ana rahmine düşünce, doğmasa daha iyi. Baba adını yürüten devletli oğul daha iyi.

Yalan söz bu dünyada olacağına, olmasa daha iyi. Gerçeklerin üç otuz on yaşını doldursa daha iyi.

Üç otuz on yaşınız dolsun, Hak size kötülük getirmesin, devletiniz devamlı olsun hanım hey!

Dede Korkut bir daha söylemiş, görelim hanım, ne söylemiş:

Gittiği yerin otlaklarını geyik bilir.

Yeşermiş yerlerin çimenlerini yaban eşiği bilir.

Ayrı ayrı yolların izini deve bilir.

Yedi dere kokusunu tilki bilir.

Geceleyin kervan göçtüğünü çayır kuşu bilir.

Oğulun kimden olduğunu ana bilir.

Kişinin ağırını hafifini at bilir.

Ağır yüklerin yarasını katır bilir.

Nerede sızılar var ise çeken bilir.

Gafil başın ağrısını beyni bilir.

Kolca kopuzu kaldırıp elden ele, beyden beye ozan gezer. Kişinin cömerdini, cimrisini ozan bilir. Karşınızda çalıp söyleyen ozan olsun. Azıp gelen kazayı Tanrı savsın hanım hey!

Dede Korkut gene söylemiş, görelim hanım ne söylemiş:

Ağız açıp övecek olursam üstümüzde Tanrı güzel. Tanrı dostu, din büyüğü Muhammed güzel. Muhammed'in sağ yanında namaz kılan Ebubekir Sıddık güzel.

Otuzuncu cüz başıdır "Amme" güzel. Hecesine göre düzgün okunursa "Yasin" güzel.

Kılıç çaldı, din açtı yiğitlerin şahı Ali güzel. Ali'nin oğulları, peygamber torunları, Kerbelâ ovasında Yezidîler elinde şehit oldu; Hasan ile Hüseyin, iki kardeş beraber güzel.

Yazılıp düzülüp gökten indi, Tanrı ilmi "Kur'an" güzel. O "Kur'an"ı yazdı düzdü; ulemalar öğreninceye kadar yandı, tasalandı; âlimler sultanı Osman Affan oğlu güzel.

Çukur yerde yapılmıştır Tanrı evi Mekke güzel. O Mekke'ye sağ varsa, esen gelse imanı bütün hacı güzel.

Hesap gününde cuma güzel. Cuma günü okuyunca hutbe güzel. Kulak verip dinleyince ümmet güzel. Minarede ezan okuyunca müezzin güzel.

Dizini bastırıp oturunca helalli güzel.

Şakağından ağarsa baba güzel.

Ak sütünü doya doya emzirse ana güzel.

Yanaşıp yola girince kara erkek deve güzel. Sevgili kardeş güzel.

Yan tarafta, ala ev yanında dikilse, gelin odası güzel, uzunca çadır ipi güzel.

Oğul güzel.

Hiç birine benzemedi, bütün âlemleri yaratan Allah Tanrı güzel. Övdüğüm yüce Tanrı, dost olup yardım etsin, hanım hey...

Ozan der ki kadınlar dört türdür. Birisi soyunu soldurandır, birisi topunu doldurandır, birisi evin direğidir, birisi ne

kadar dersen o kadar bayağıdır.

Ozan der ki:

Evin dayağı odur ki, yazıdan yabandan eve bir konuk gelse, kocası evde olmasa bile, o onu yedirir içirir, ağırlar, azizler, gönderir. O, Hz.Ayşe, Hz.Fatma soyundandır hanım. Onun bebekleri yetişsin, ocağına bunun gibi kadın gelsin.

Geldik soyunu soldurana... Sabahleyin yerinden kalkar, elini yüzünü yıkamadan dokuz bazlama ile bir külek yoğurdu gözler, doyuncaya kadar tıka basa yer, elini böğrüne vurur; “Bu evi harap olası kocaya varalıdan beri daha karnım doymadı, yüzüm gülmedi. Ayağım pabuç, yüzüm yaşmak görmedi” der, “Ah ne olurdu, bu öleydi, birine daha varaydım, umduğumdan daha iyi olaydı” der. Onun gibisinin, hanım, bebekleri yetişmesin. Ocağına bunun gibi kadın gelmesin.

Geldik topunu doldurana... Dürtükleyince yerinden kalktı, elini yüzünü yıkamadan obanın o ucundan bu ucuna, bu ucundan o ucuna dolandı, dedikodu yaptı, kapı dinledi, öğleye kadar gezdi; öğleden sonra evine geldi. Gördü ki hırsız köpek, büyük dana evini birbirine katmış; tavuk kümesine, sığır damına dönmüş. Komşularına seslenir: “Kız Zeliha, Zübeyde, Ürüveyde, Can Kız, Can Paşa, Ayna Melek, Kutlu Melek, ölmeğe yitmeğe gitmemiştim, yatacak yerim gene bu yıkılasıydı, ne olurdu benim evime birazcık bakaydınız. Komşu hakkı Tanrı hakkı” der. Bunun gibisinin, hanım, bebekleri yetişmesin. Ocağına bunun gibi kadın gelmesin.

Geldik ne kadar dersen o kadar bayağı olana: Evine yazıdan yabandan bir kutlu konuk gelse, kocası evde olsa, ona; “Kalk ekmek getir yiyelim, bu da yesin” dese -pişmiş ekmek dayanmaz, yemek gerektir- kadın; “Neyleyeyim, bu yıkılacak evde un yok, elek yok; deve değirmeninden gelmedi” der. “Ne gelirse benim kalçama gelsin” diye elini kalçasına vurur, yönünü öteye, kalçasını kocasına döndürür. Bin söz söylesen birini bile duymaz, kocasının sözüne kulak vermez. O, Nuh peygamberin eşiği asıllıdır. Ondan da sizi, hanım, Allah saklasın. Ocağınıza bunun gibi kadın gelmesin!

BOĞAÇ HAN

DİRSE HAN OĞLU BOĞAÇ HAN'IN HİKÂYESİDİR

Bir gün Kamgan oğlu Bayındır Han yerinden kalkmıştı. Göz alıcı, güzel otağını yeryüzüne diktirmişti. Alaca gölgesi gökyüzüne yükselmişti. Bin yerde ipek halılar döşenmişti. Hanlar Hanı Bayındır Han yılda bir kere ziyafet verip Oğuz beylerini misafir ederdi.

Gene ziyafet düzenleyip attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirmişti. Bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere de kara otağ kurduymuştu.

Bayındır Han:

-”Kimin oğlu kızısı yoksa kara otağa buyur edin, altına kara keçe serin, önüne kara koyun yahnisinden getirin. Yerse yesin, yemezse kalsın gitsin. Oğlu olanı ak otağa, kızısı olanı kızıl otağa buyur edin. Oğlu kızısı olmayanı Allah Teâlâ hor görmüştür, biz de hor görürüz, böylece bilsin.” demişti.

Oğuz beyleri bir bir gelip toplanmaya başladı. Meğer, Dirse Han dedikleri beyin oğlu da kızısı yoktu. Sabahın alaca karanlığında Dirse Han kalktı ve kırk yiğidiyle beraber Bayındır Han’ın sohbetine gitti. Bayındır Han’ın yiğitleri Dirse Han’ı karşıladılar. Getirip kara otağa buyur ettiler. Altına kara keçe serdiler. Önüne kara koyun yahnisinden getirdiler.

Dirse Han:

- Bayındır Han benim ne eksikliğimi gördü? Kılıcımdan mı gördü, soframdan mı gördü? Benden aşağı kimseleri ak otağa, kızıl otağa buyur etti. Benim suçum ne oldu ki kara

otağa indirdi, dedi.

Bayındır Han’ın yiğitleri:

-Hanım, bugün Bayındır Han’dan buyruk böyledir. Oğlu kızısı olmayanı Tanrı Teâlâ hor görmüştür, biz de hor görürüz demiştir, dediler.

Dirse Han yerinden kalktı:

- Kalkın yiğitlerim, yerinizden doğrulun. Bu kara bir ayıptır bana. Ya bendendir ya hatundandır, dedi.

Dirse Han evine geldi. Burla Hatun’u çağırıp olanları hanımına anlattı:

-Bayındır Han, bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ diktirmiş. “Oğlu olanı ak otağa, kızısı olanı kızıl otağa, oğlu kızısı olmayanı kara otağa buyur edin; altına kara keçe serin, önüne kara koyun yahnisinden getirin. Yerse yesin, yemezse kalsın gitsin. Oğlu kızısı olmadığı için Tanrı Teâlâ onu hor görmüştür, biz de hor görürüz.” demiş. Ben varınca yanıma gelip karşıladılar. Kara otağa buyur ettiler. Altına kara keçe serdiler, önüne kara koyun yahnisinden getirdiler. “Oğlu kızısı olmayana Tanrı Teâlâ beddua etmiştir, biz de beddua ederiz, böylece bil.” dediler.

Hatununa kızarak:

-Bu durum senden midir, benden midir, Tanrı Teâlâ bize bir oğul vermez nedendir?’ dedi.

Dirse Han'ın hatunu:

- Hey Dirse Han bana kızma. İncinip acı sözler söyleme. Yerinden kalk, alaca otağını yeryüzüne diktir. Attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestir. İç Oğuz'un, Dış Oğuz'un beylerini sofraya başına topla. Aç görersen doyur, çıplak görersen giydir. Borçluyu borcundan kurtar. Tepe gibi et yığ, göl gibi kırmızı sağdır. Büyük bir ziyafet ver, dilek dile. Olur ki, ağzı dualı birinin hayır duasıyla Allah bize güzel bir çocuk verir.

Dirse Han eşinin bu sözleri üzerine büyük bir ziyafet verdi; dilek diledi ve hatununun bütün söylediklerini yaptı. Bir ağzı dualının hayır duasıyla hatunu hamile oldu. Bir nice müddetten sonra bir oğlan doğurdu. Oğlancığını dadılara verdi, baktırdı. Oğlan on beş yaşına girdi. Oğlanın babası Bayındır Han'ın obasına katıldı.

Bayındır Han'ın bir boğası vardı. Bir de erkek devesi... O boğa sert taşa boynuzunu vursa un gibi öğütürdü. Bir gün boğayı saraydan çıkardılar. Üç kişi sağ yanından, üç kişi sol yanından demir zincirlerle boğayı tutmuşlardı. Gelip meydana ortasına koyuverdiler. Dirse Han'ın oğlancığı ve üç çocuk meydanda aşık oynuyorlardı. Boğayı koyuverirken oğlancıklara:

- "Kaçın" dediler.

Diğer çocuklar kaçtı ama Dirse Han'ın oğlancığı kaçmadı. Boğa da oğlana doğru koştu geldi; oğlanı öldürmek istedi. Oğlan yumruğu ile boğanın alnına sert bir yumruk vur-

du. Boğa geri geri gidip hızla tekrar oğlanın üzerine geldi. Oğlan yine boğanın alnına sert bir yumruk vurdu. Boğanın alnına yumruğunu dayadı, meydanın başına kadar itti. Boğa ile oğlan bir süre itiştiler. Ne oğlan yener ne boğa yenerdi. Oğlan düşündü: "Ben bunun alnına niye destek oluyorum?", dedi. Boğanın alnından yumruğunu çekti, boğanın önünden kenara çekildi. Boğa duramadı ve tepesinin üstüne yıkıldı. Oğlan bıçağına el attı, boğanın başını kesti. Oğuz beyleri gelip başına toplandılar, aferin dediler. - Dedem Korkut gelsin bu oğlana ad koysun. Sonra çocuğun babasına gitsin, beylik istesin, taht alıversin, dediler.

Dedem Korkut geldi. Oğlanı alıp babasının yanına vardı. Orada oğlanın babasına:

-Hey Dirse Han, bu oğlana beylik ver, at ver deve ver, otağ ver, cübbe ver, taht ver çok hünerlidir." dedi. "Bu oğlan boğa ile cenk etmiş, bir boğa öldürmüştür. Oğlunun adı Boğaç olsun. Adını ben verdim, yaşını Allah versin." dedi. Dirse Han oğlana beylik verdi, taht verdi. Oğlan tahta çıktı, babası kırk yiğidiyle eskisi kadar ilgilenmez oldu. O kırk yiğit bu duruma sinirlendiler ve çocuğu kıskandılar.

-Gelin oğlanı babasına kötüleyelim. Belki babası onu öldü-

rür. Gene bizim değerimiz artar diye düşündüler.
Bu kırk yiğidin yirmisi bir tarafa, yirmisi bir tarafa ayrıldı.
Önce yirmisi geldi.

Dirse Han'a şu haberi getirdi:

-Görmüyor musun Dirse Han neler oldu? Senin oğlun kötü çıktı, hayırsız çıktı. Kırk yiğidiyle beraber kudretli Oğuz'un üstüne yürüdü. Onlara kötülük etti, çok acı çektirdi. Bu haber dağları aşır hanlar hanı Bayındır'a varır, bu oğlanın yaşamasından ölmesi daha iyi olur. Bayındır Han seni çağırır, sana çok kızar. Böyle oğul senin nene gerek, böyle oğul olmaktan olmamak daha iyidir, öldürsene, dediler.

Dirse Han:

-Varın getirin oğlumu öldüreyim, dedi.

Biraz sonra o namertlerin yirmisi daha çıkageldi. Bir yalan haber de onlar getirdiler:

-Dirse Han senin oğlun yerinden doğruldu. Göğsü güzel koca dağa ava çıktı. Sen dururken av avladı, kuş kuşladı. Anasının yanına gitti. Anası ile sohbet eyledi, babasına kast eyledi. Senin oğlun kötü çıktı, hayırsız çıktı. Bu haber dağları aşır hanlar hanı Bayındır'a varır, bu oğlanın yaşamasından ölmesi daha iyi olur. Bayındır Han seni çağırır, sana çok kızar. Böyle oğul senin nene gerek, böyle oğul olmaktan olmamak daha iyidir, öldürsene, dediler.

Dirse Han:

-Varın getirin öldüreyim. Böyle oğul bana gerekmez, dedi.

Dirse Han'ın kırk yardımcısı:

-Biz senin oğlunu nasıl getirelim. Senin oğlun bizim sözü-müzü dinlemez. Yiğitlerini beraberine al. Oğlunun yanına uğra, onu da al ava çık. Kuş uçurup av avlarken oğlunu oklayıp öldürmeye bak. Eğer böyle öldürmezsen başka türlü öldüremezsin, böylece bil, dediler.

Sabahın ilk aydınlığında Dirse Han yerinden kalktı. Oğlancığını yanına alıp kırk yiğidiyle beraber ava çıktı. Av avlayıp kuş kuşladılar.

O kırk namerdin birkaçı oğlanın yanına gidip:

-Baban, "Geyikleri kovalasın getirsin, benim önümde tepelesin; oğlumun at koşturuşunu, kılıç çalışını, ok atışını göreyim; sevineyim, kıvanayım, güveneyim" dedi, dediler. Oğlandır ne bilsin. Geyiği kovalıyor getiriyordu, babasının önünde vuruyordu. Babam at koşturuşuma baksın kıvan-sın, ok atışıma baksın güvensin, kılıç çalışıma baksın se-vinsin, diyordu.

O kırk namert:

-Dirse Han görüyor musun oğlanı, kırdan bayırda geyiği kovalıyor, senin önüne getiriyor. Geyiğe atar gibi yaparak ok ile seni vurup öldürecek. Oğlun seni öldürmeden sen oğlu-nu öldürmeye bak, dediler.

Oğlan geyiği kovalarken babasının önünden gelip gidiyor-du. Dirse Han korkup sert yayını eline aldı. Üzengiye kal-kıp kuvvetle çekti, doğrultup attı. Oğlanı iki küreğinin ara-sından vurdu. Ok isabet edince kanı fişkirdi. Oğlan büyük, cins atının boynunu kucaklayıp yere düştü. Dirse Han, oğ-lancığının üstüne kapanmak istedi. O kırk namert bırakma-dı. Atının dizginini döndürdü, yurduna yürüdü.

Dirse Han'ın hatunu oğlancığının ilk avıdır diye,

-“Tanınmış Oğuz beylerine ziyafet vereyim” dedi.

Kırk ince kızı beraberine aldı. Dirse Han'ı karşıladı. Başını kaldırdı, Dirse Han'ın yüzüne baktı. Sağ ile soluna göz gezdirdi; oğlancığını göremedi. Yüreği yerinden oynadı. Kara süzme gözleri kanlı yaşla doldu. Çağırıp Dirse Han'a,

“Oğlum hani, yavrum hani, kara başım kurban olsun sana, biricik oğlancığım nerde? diye feryat figan eyledi, gözyaşı döktü.

Dirse Han hatununa cevap vermedi. O kırk namert, karşı-sına durup:

- Oğlun sağdır esendir, avdadır. Bugün yarın nerde ise gelir. Korkma, kaygılanma; bey sarhoştur cevap veremez, dediler.

Dirse Han'ın hatunu çekildi geri döndü. Dayanamadı, kırk ince kızı beraberine aldı, atına binip oğlancığını aramaya gitti. Hiçbir zaman buzu erimeyen Kazılık Dağı'na geldi

çıktı. Baktı gördü ki, bir derenin içine karga kuzgun inip çıkıyor, konup kalkıyor. Meğer sultanım, oğlan orada yıkılmıştı. Karga kuzgun, kan görüp oğlanın üstüne konmak isterdi. Oğlanın iki köpekçeğizi vardı, kargayı kuzgunu kovalardı, kondurmazdı. Oğlan orada yıkılınca boz atlı Hızır oğlana göründü.

Üç defa yarasını eli ile sıvazladı:

-Korkma oğlan, sana bu yaradan ölüm yoktur. Dağ çiçeği ananın sütü ile senin yarana merhemdir, dedi, kayboldu. Oğlanın anası oğlanın üstüne koşturup çıkageldi. Baktı gördü ki oğlancığı al kanlara bulanmış yatıyor.

Oğluna:

-“Gözlerini aç artık oğlum, canın cennete gitmek üzere; yakala oğlum, sana başım kurban olsun, bedeninde can varsa haber ver bana oğlum” diyerek gözyaşları döktü.

Böyle deyince oğlanın kulağına ses geldi. Başını kaldırdı, gözünü açtı. Anasının yüzüne baktı:

-“Beri gel ak sütünü emdiğim anam, hiç kimseyi suçlama kimseye beddua etme. Edeceksen babama beddua et, bütün suç babamındır. Ana ağlama, bana bu yaradan ölüm yoktur, korkma. Boz atlı Hızır bana geldi. Üç kere yarayı sıvazladı. “Bu yaradan sana ölüm yoktur, dağ çiçeği, ananın sütü sana merhemdir dedi.”, dedi.

Böyle deyince kırk ince kız yayıldılar, dağ çiçeği topladı-

lar. Oğlanın anası memesini bir sıktı sütü gelmedi, iki sıktı sütü gelmedi, üçüncüde kendisini zorladı, iyice doldu, sıktı, bu sefer süt ile kan karışık geldi. Dağ çiçeği ile sütü oğlanın yarasına sürdüler. Oğlanı ata bindirdiler, yanlarına alarak yurduna getirdiler. Oğlanı hekimlere emanet edip Dirse Han’dan sakladılar. Oğlanın yarası kırk günde iyileşti. Sapsağlam oldu. Artık ata biniyor, kılıç kuşanıyordu. Av avlıyor, kuş kuşluyordu. Bu durumdan Dirse Han’ın haberi yoktu, oğlancığını öldü biliyordu.

O kırk namert oğlanın ölmediğini duydular. Ne yapalım diye konuştular:

-Dirse Han eğer oğlancığını görürse bizi sağ bırakmaz, öldürür, gelin Dirse Han’ı yakalayıp bağlayalım. Sonra da düşmanlara teslim edelim, dediler.

Dirse Han’ı tuttular. Onu iple bağladılar ve öldürünceye kadar dövdüler. Dirse Han yaya, bunlar atlı düşman ellerine yürüdüler. Oğuz beylerinin durumdan haberi yoktu ama Dirse Han’ın hatunu durumu işitmişti:

-Yurtta düşman yok iken senin babanın üstüne düşman geldi. Babanın o kırk namert yardımcısı babana ihanet etti, kötülük etti. Kalk kırk yiğidini yanına al, babanı kurtar, o sana kıydı ama sen ona kıyma, dedi.

Oğlan anasının sözünü kırmadı. Kılıcını kuşandı, sert kirşli yayını eline aldı. Kırk yiğidiyle beraber babasının ardınca koşup gitti. O namertler bir yerde oturmuş şarap içiyorlardı. Boğaç Han namertlere yetişti ve namertler de onu gördü.

-Gelin şu yiğidi de tutup bağlayalım ikisini bir düşmana götürelim, dediler.

Dirse Han:

- Elimi çözün, kopuzumu verin, o yiğidi geri döndüreyim. İster beni öldürün ister diriltin, bırakıverin, dedi.

Elini çözdüler, kopuzunu eline verdiler. Dirse Han gelenin kendi oğlu olduğunu bilmiyordu. Karşısına çıktı. Babası onun geri dönmesi için şiirler söyledi. Oğlan da babasına:

-Savaşmadan vuruşmadan dönmem. Kırk namerde hiçbir şey bırakmam, dedi.

Kırk yiğidine tülbent salladı, el eyledi. Kırk yiğit oğlanın etrafına toplandı. Oğlan, kırk yiğidini beraberine aldı, at tepti, savaş etti. Kiminin boynunu vurdu, kimini esir aldı. Babasını kurtardı, çekildi, yurduna geri döndü. Dirse Han burada oğlancığının sağ olduğunu anladı. Hanlar hanı Bayındır, oğlana beylik verdi, taht verdi. Dedem Korkut destan söyledi, deyiş dedi. Bu Oğuzname’yi düzdü düzenledi, böyle dedi:

Onlar da bu dünyaya geldi geçti. Kervan gibi konu göçtü.

Onları da ecel alıp yere gizledi. Fani dünya yine kaldı. Gelimli gidimli dünya! Son ucu ölümlü dünya!

Kara ölüm geldiğinde geçit versin. O övdüğüm yüce Tanrı dost olarak yardım etsin.

Dua edeyim hanım:

Yerli kara dağların yıkılmasın. Gölgeyi büyük ağacın kesilmesin. Taşkın akan güzel suyun kurumamasın. Kanatlarının uçları kırılmasın. Koşar iken ak boz atın sendelemesin. Vuruşunca kara çelik öz kılıcın zarar görmesin. Savaşırken alaca mızrağın parçalanmasın. Ak zülüflü ananın yeri cennet olsun. Ak sakallı babanın yeri cennet olsun. Hakk'ın yandırdığı ışığın yansın dursun. Kadir Tanrı seni namerde muhtaç eylemesin hânım hey!...

ALTAYLAR

Türklerin ata yurdu olan Altay coğrafyası, Sibirya bölgesinin güneyinde bulunmaktadır. Bugün bu coğrafyanın bir bölümü Rusya Federasyonuna bağlı bir cumhuriyettir ve Altay Cumhuriyeti olarak adlandırılır.

Altay bölgesinin merkezi Barnaul; Altay Cumhuriyetinin başkenti ise Gorno-Altaysk'tır; yüzölçümü 92.600 kilometre karedir. Bu coğrafyada yaşayan Altaylı Türkler kendilerini Altay kişi olarak tanımlamakta ve Altay lehçesini kullanmaktadırlar.

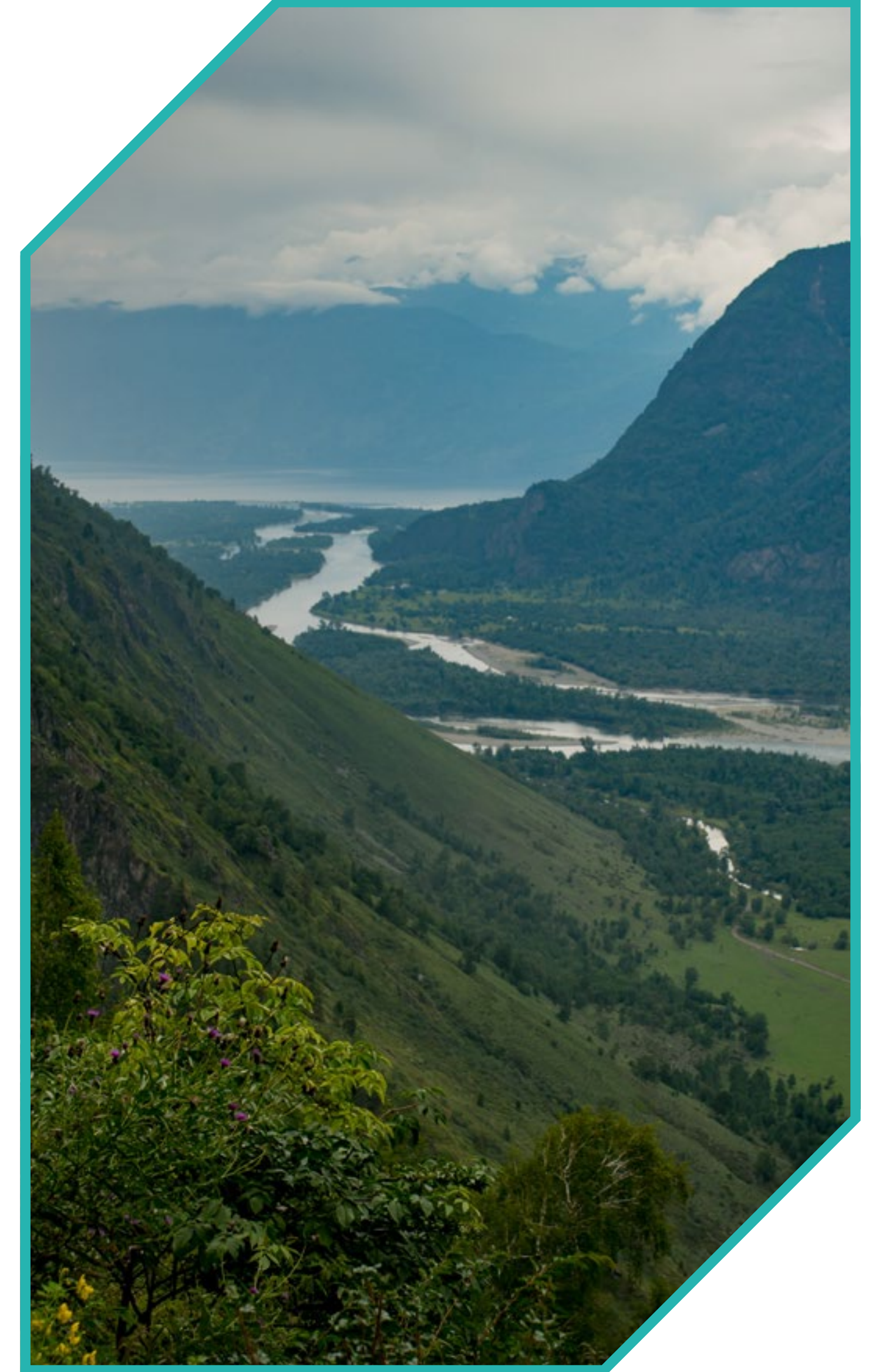
Bugünkü Altay topraklarında, Milattan önce Sakaların ve Hunların yaşamıştır. Kök Türk Kağanlığı, Uygur ve Kırgız devletleri bu topraklarda hâkimiyetini sürdürmüştür. 12. asrın sonundan itibaren Altay'da Cengiz Han ve haleflerinin hâkimiyeti yaşanmıştır. 15. yüzyılda Cengiz Han'ın egemenliğine giren Altay, Cengiz Han'a vergi öder duruma gelmiştir. 17. Yüzyıldan itibaren bu coğrafyaya Ruslar girmiştir. Bugün bu coğrafyada yaşayan Altay Türkleri nüfusun %35'ini oluşturmaktadır.

Günümüzde Altaylıların dini Burhanizmin'dir. Burhanizm; Ortodoksluk kuralları, Şamanizm gelenekleri ve inançlarının Budizm unsurları ile karışımıdır; tabiatta her şeyin bir ruhunun ve iyelerinin olduğuna ve kötü ruhların varlığına inanılır.

Altay coğrafyası büyük ölçüde dağlık alandan oluşmaktadır. Bu sebeple bölge, coğrafi olarak Altay Türkçesinde "Tuulu Altay", Rusça olarak da "Gorno Altay" yani "Dağlık Altay" olarak adlandırılmaktadır. Coğrafyanın bir kısmı da bozkırlardan oluşmaktadır. Dağların yamaçları iğne yapraklı ağaçlarla, zirveler ise çayırlarla kaplıdır. İklimi serttir; kışları soğuk ve az karlıdır, yazları ise sıcak geçer. Altay bölgesi tabiat güzellikleri açısından son derece zengindir. Türklerin binlerce yıllık yerleşim alanı olan bu

coğrafyada yer alan "Altın Dağlar", "Teles Gölü", Katun ve Altay Milli Parkları' doğal güzellikler olarak UNESCO'nun Dünya Mirası listesinde yer almaktadır. Türklerin "kadın" a verdiği değeri gösterir mahiyette, Dünya'da adını "kadın" dan alan tek nehir olan ve buzullardan doğan "Katun" ırmağı ile "Biya" ve "Çulişman" ırmakları, bu coğrafyaya ayrı bir güzellik katmaktadır. Bu ırmaklar da UNESCO tarafından koruma altına alınmıştır. Katun ırmağının rengi, günün her saatinde ve her mevsimde ayrı bir güzelliğe sahiptir. Coğrafyada yedi bin civarında küçük büyük göl bulunmaktadır. En yüksek dağ zirvesi olan Ak-Sümer 4506 metre yüksekliğe sahiptir. Bu dağlar, göller ve akarsular, rafting, kayak, su sporları, kaya tırmanışı, dağcılık, dağ bisikleti gibi birçok spor için elverişlidir.

İskitlerden ve Bronz Çağı'ndan kalan mirasın bulunduğu "Pazırık Kurganları", ilki 1818 yılında bulunan Altay Bölgesi yazıtları, "Buz Prensesi" mumyası, Türklerin tarih sahnesine çıktıkları yer olarak kabul edilen ve 2500 yıl önce üzerinde yaşandığı tespit edilen Üç Enmek dağı eteklerinde bulunan Kutsal Karakol Vadisi, Altay şamanlığının kutsal mekânı olarak kabul edilen Belukha Dağı, bu coğrafyada yer alan kültürel zenginliklerden bazılarıdır.

MANTI

Malzemeleri

3 su bardağı un
1 su bardağı su
1 adet yumurta
1 tutam tuz
1 su bardağı un (Yoğurmak için)

İçi için

300 gr. kıyma
1 adet kuru soğan – rende
1 yemek kaşığı kuru reyhan
Tuz
Karabiber

Sosu için

2 yemek kaşığı domates salçası
2 yemek kaşığı tereyağı
Yoğurt
2 diş sarımsak

Hazırlanışı

Hamur için olan un, tuz, yumurta ve suyu, bir kaptaki yoğurmakla işe başlayın. Hazırladığınız hamuru mutlaka 4-5 dakika dinlendirin. Hamuru iki parçaya bölün. Hamuru bir masa, tezgah veya tabla üzerinde ince açın ve küçük kareler olacak şekilde kesin.

İç harç için kıyma, ince doğranmış soğan, tuz ve karabiberi yoğurun.

Kare olarak kestiğiniz hamur parçalarını içine küçük

parçalar halinde iç harcı doldurup çapraz köşelerden tutarak kapatın.

Tencerenizin içerisine 10 su bardağı suyu ve tuzu koyup, kaynayana kadar bekleyin. Hazırladığınız mantıları kaynar suya atıp 8–9 dakika boyunca haşlayın.

Yoğurt sos için; sarımsağı ezin, içerisine bir tutam tuz da atarak ve yoğurtla karıştırın.

Domates sos için; bir başka bir tavada salça ve tereyağını karıştırın ve birkaç dakika ateşte döndürün.

Mantıları tabağa alın üzerine yoğurt sos, üstüne de domates sos koyarak servis edin.

Afiyet olsun.

Kız Kalesi - Bakü

Hörmətli oxucular,

Bahar, təbiətin oyanması, canlanması; yeni gözəlliklərin başlanğıcıdır. Biz də bu bahar fəslində Yunus Əmrə İnstitutu olaraq yeni bir işə başlamağı hədəflədik. 2009-cu ildən bəri bir çox ölkədə fəaliyyət göstərən və Türkiyənin tanınmasında, türkcənin öyrədilməsində əhəmiyyətli işlər görən institutumuzun, bu baharda yeni bir başlanğıç olaraq bir elektron jurnal çıxarması üçün hazırlıqlara başladığımız və ekranlarımızdakı jurnal ilə bu işi görməyə səy göstərdik.

Jurnalımız, türk dünyası coğrafiyasında ortaqlıq bir oxucu kütləsi yaratmaq, hər türk boyundan sıra ilə seçiləcək olan mədəni dəyərlərimizi tanımaq, ortaqlıq mətnlər vasitəsilə dillərimiz arasındakı ortaqlıqların maarifləndirilməsini artırmaq, türk dünyası coğrafiyasının gözəlliklərini paylaşmaq və uşaqlarımız arasında ortaqlıq mətnlər vasitəsilə soy birliyi düşüncəsini gücləndirmək üzrə yola çıxmışıdır. Bu məqsədlərə doğru altı ayda bir çıxacaq olan hər nömrəmizdə türk dünyasından bir şair və ya yazıçıya aid əsərin Azərbaycan, başqırd, qırğız, Krım, tatar, türkmən, özbək və uyğur türkçələrinə tərcüməsini verəcək, türk dünyasının fərqli coğrafiyalarının yeməklərini dadacaq, bəlkə də bir çoxumuzun gedib görə bilmədiyini, amma tanıdıqdan sonra görmək üçün imkan yaratmağın yollarını axtaracağı gözəlliklərin fərqi olacaq, müxtəlif ünsürlərə hansı türk xalqının nə ad verdiyini öyrənəcək və uşaqlarımıza eyni vaxtda türk dünyasının dörd bir yanında eyni mədəni dəyərlərimizi tanıda biləcəyik.

Jurnalın ilk nömrəsini ortaqlıq mədəniyyət mirası olaraq

Dədə Qorquda ayırdıq. Qorqud Atamız əsrlər sonra bizə yol göstərsin deyərək işə başlayaraq uşaqlarımızı da onun müdrüklüyündə böyütmək arzusu ilə ilk uşaqlarımızın Dədə Qorqud boylarından verdik. Türk dünyasının coğrafiyasını təbliğ etmək məqsədi ilə hazırlanan səhifələrdə hamımızın ilk yurdu olan Altay coğrafiyasını tanımağı və tanıtdırmağı jurnalımızın missiyasına uyğun gördük. Bizim növbəti jurnalımızda, jurnalımızın nəşr olunduğu təşkilatın adına layiq olmaq üçün Yunus Əmrə və onunla bağlı dəyərlər təqdim ediləcəkdir.

Jurnalımız üçüncü nömrəsindən etibarən əlifba sırası ilə türk xalqlarına ayrılacaq; hər türk xalqının özü seçdiyi yazıçı, şair və coğrafiyaya aid mətnlər və vizuallar yuxarıda göstərilən türk yazı dillərinə tərcümə edilərək təqdim ediləcəkdir.

Türkiyədəki alimlər tərəfindən Türkiyə türkcəsindən digər türk yazı dillərinə mətnlər tərcümə edilmiş, hər yazı dilinin istifadəçiləri olan mütəxəssislərin fikirləri və təsdiqləri alınaraq jurnal çıxarılmışdır. Əlbəttə ki, jurnal hazırlananda çatışmazlıqlarımız və qüsurlarımız ola bilər. Bunları ilk dəfə belə bir jurnalın nəşr edilməsi həyəcanı adına bağışlamazınız, jurnal ilə əlaqədar tənqid və düşüncələrinizi bizimlə bölüşməyinizi, jurnalımızın uzun müddətli olmasını, gələcəkdə türk yazı dillərini jurnalla görüşdürməyi və digər nömrələrdə türk dünyasının dörd bir yanında eyni mətnləri oxuma zövqünü dadmağı arzu edir, bütün oxuculara sevgi və hörmətlər göndəririk.

Yenidən jurnalımızda görüşmək üzrə...

MÜQƏDDİMƏ

OĞUZ QÖVMÜNÜN DİLİYLƏ DƏDƏM QORQUD KİTABI

Mərhəmətli və bağışlayan Allahın adı və onun köməyi ilə.

Rəsul əleyhissalam zamanına yaxın Bayat boyundan, Qorqud Ata deyilən bir kişi ortaya çıxdı. O, oğuzun kamil bilicisi idi. Nə deyirdisə, olurdu. Qaibdən müxtəlif xəbərlər verərdi. Allah-taala onun könlünə ilham verirdi.

Qorqud Ata dedi: Axırda xanlıq geri Qayıya dönəcək. Axır zaman olub qiyamət gününə qədər kimsə əllərindən ala bilməyəcək. Bu dediyi Osman nəslidir, beləcə sürüb gedir və daha buna bənzər neçə söz söylədi.

Qorqud Ata, Oğuz qövmünün hər çətin işini həlləyərdi. Hər nə iş olsa, Qorqud ataya danışmayınca iş görməzdilər. Hər nə buyursa qəbul edərdilər, sözün tutub yerinə yetirərdilər.

Dədə Qorqud söyləmiş:

Allah-Allah deməyincə işlər düzəlməz,

Qadir Tanrı verməyincə kişi varlanmaz.

Əzəldən yazılmasa, qul başına qəza gəlməz,

Əcəl vaxtı çatmayınca kimsə ölməz.

Ölən adam dirilməz, çıxan can geri gəlməz.

Bir igidin qara dağ yumrusunca malı olsa, yığar, toplayar, istəyər; qismətindən artığını yeyə bilməz.

Şaqqıldayıb sular daşsa, dəniz dolmaz.

Təkəbbürlük eyləyəni Tanrı sevməz, könlünü uca tutan kişidə dövlət olmaz.

Yad oğlunu saxlamaqla oğul olmaz, böyüyəndə atar-gedər, gördüm deməz.

Kül tərəcik olmaz, kürəkən oğul olmaz.

Qara eşşəyin başına yüyən vursan, qatır olma. Qaravaşa don geydirsən də, xanım olmaz.

Lopa-lopa qarlar yağsa, yaza qalmaz, gur yaşıl çəmən payıza qalmaz.

Köhnə pambıq bez olmaz, qarı düşmən dost olmaz.

Qara qoç ata qiymayınca yol alınmaz, qara polad qılıncı çalmayınca düşmən dönməz, igid malına qiymayınca adı çıxmaz.

Qız anadan görməyincə öyüdəlməz; oğul atadan görməyincə süfrə çəkməz.

Oğul atanın yetirməsi, iki gözünün biridir.

Dövlətli oğul olsa, ocağının közüdür. Oğul da neyləsin, ata ölüb mal qalmasa. Ata malından nə fayda, başda dövlət olmasa.

Dövlətsiz şərindən Allah saxlasın, xanım, sizi!

Dədə Qorqud bir daha söyləmiş:

Bərk yeriyrəkən cins ata namərd adam minə bilməz; minincə yenə, minməsə daha yaxşı.

Çalib-kəsən qılıncı namərdlər çalınca, çalmasa daha yaxşı.
Çala bilən igidə oxla qılıncdan bir çomaq daha yaxşı.

Qonağı gəlməyən qara evlər yıxılrsa daha yaxşı.

Atın yemədiyi acı otlar bitincə, bitməsə daha yaxşı.

Adamın içmədiyi acı sular sızınca, sızmasa daha yaxşı.

Ata adını yaşatmayan fərsiz oğul ata belindən enincə, enməsə daha yaxşı; ana bətninə düşüncə, doğulmasa daha yaxşı. Ata adını yaşadan dövlətli oğul daha yaxşı.

Yalan söz bu dünyada olunca, olmasa daha yaxşı.

Həqiqətlərin üç otuz on yaşını doldursa daha yaxşı.

Üç otuz on yaşına çatasan, Allah sizə yamanlıq göstərməsin, dövlətiniz əbədi olsun, xanım, hey!

Dədə Qorqud bir daha söyləmiş, görək, xanım, nə söyləmiş:
Getdiyi yerin otlaqlarını keyik bilər.

Göyərmiş yerlərin çəmənlərini qulan bilər.

Ayrı-ayrı yollar izini dəvə bilər.

Yeddi dərə qoxusunu tülkü bilər.

Gecə ikən karvan köçdüyünü çöl quşu bilər.

Oğulun kimdən olduğunu ana bilər.

Adamın ağrını yüngülünü at bilər.

Ağır yüklərin yarasını qatır bilər.

Hansı yerdə sızıltı varsa, çəkən bilər.

Qafil başın ağrısını beyni bilər.

Qolça qopuz götürüb eldən-elə, bəydən-bəyə ozan gəzər.
Adamın comərdini, xəsisini ozan bilər. Qarşınızda çalib-deyən ozan olsun. Azıb gələn qəzanı Tanrı sovuşdursun, xanım, hey!

Dədə Qorqud bir daha söyləmiş, görək, xanım, nə söyləmiş:
Ağız açıb tərifləsəm, üstümüzdə Tanrı gözəl. Tanrı dostu, din başçısı Məhəmməd gözəl. Məhəmmədin sağ yanında namaz qılan Əbubəkr Siddiq gözəl.

Otuzuncu cüz başı “Əmmə” gözəl. Höccələnib düz oxunsa, Yasin gözəl.

Qılınc çaldı, din açdı igidlərin şahı Əli gözəl. Əlinin oğulları, peyğəmbərin nəvələri, Kərbəla çölündə Yezid əlində şəhid oldu; Həsən ilə Hüseyin, iki qardaş bərabər gözəl.

Yazılıb-düzülüb göydən endi, Tanrı elmi Quran gözəl. O, Quranı yazdı-düzdü; alimlər öyrənənə qədər yandı, qəmləndi; alimlər soltanı Üffan oğlu Osman gözəl.

Alçaq yerdə tikilibdir, Tanrı evi Məkkə gözəl. O Məkkəyə sağ varsa salamat gəlsə, sidqi bütöv hacı gözəl.

Məhşər günündə cümə gözəl. Cümə günü oxunanda xütbə gözəl. Qulaq asıb-dinləyəndə ümmət gözəl. Minarədə azan verəndə azançı gözəl.

Dizini yerə basıb oturanda halal gözəl.

Gicgahından ağarırsa, ata gözəl.

Ağ südünü doyunca əmizdirsə, ana gözəl.

Yanaşib yola girəndə qara buğur gözəl.

Sevgili qardaş gözəl.

Yan tərəfdə ala ev yanında qurulsa gəlin çadırı gözəl, uzunca çadır ipi gözəl.

Oğul gözəl.

Heç kimə bənzəmədi, bütün aləmləri yaradan Allah Tanrı gözəl. Təriflədiyim uca Tanrı dost olub, kömək etsin, xanım, hey...

Ozan deyir:

Arvadlar dörd cürdür. Birisi soy soldurandır, birisi toy doldurandır, birisi evin dayağıdır, birisi necə desən, o qədər bayağıdır.

Ozan deyir:

Evin dayağı odur ki, çöldən-bayırdan evə bir qonaq gəlsə, əri evdə olmasa, o onu yedirər-içirər, əzizləyib-oxşayar, göndərər. O, Hz. Ayişə, Hz. Fatimə cinsidir, xanım. Onun uşaqları böyüsün, ocağına bu cür arvad gəlsin.

Gəldik soy soldurana... Səhər vaxtı yerindən qalxar, əl-üzünü yumadan doqquz bozlamacla bir bardaq qatığı gəvələyər, tıxıb-basıb doyana qədər yeyər, əlini böyrünə vurur; “Bu evi xaraba qalsın! Ərə gedəndən bəri qarnım da doymadı, üzüm də gülmədi. Ayağım başmaq, üzüm yaşmaq görmədi” deyər. “Ah, nə olaydı, bu öləydi, birinə daha gedəydim, umduğumdan daha yaxşı olaydı” deyər. Onun kiminin, xanım, uşaqları böyüməsin. Ocağına bu cür arvad gəlməsin.

Gəldik toy doldurana...Tərpəninə yerindən qalxdı, əl-üzünü yumadan obanın o ucundan bu ucuna, bu ucundan o ucuna dolandı, dedi-qodu etdi, qapıların arxasında içəridəkiləri dinlədi. Günortayadək gəzdi; günortadan sonra evinə gəldi. Gördü ki oğru köpək, yekə dana evini qatıb-qatırdır, evi toyuq komasına, inək damına dönmüş. Qonşularını çağırır: “Qız Zəlihə, Zübəydə, Ürüdə, Qız Can, Can Paşa, Ayna Mələk, Qutlu Mələk ölməyə itməyə

getməmişdim, yatacaq yerim yenə bu xaraba olasıydı, nə olardı mənim evimə azacıq baxaydınız. Qonşu haqqı Tanrı haqqı”deyər. Bunun kiminin, xanım, uşaqları böyüməsin. Ocağına bunun kimi arvad gəlməsin.

Gəldik nə qədər desən o qədər bayağı olana: evinə çöldən-bayırdan bir mübarək qonaq gəlsə, əri evdə olsa, ona; “qalx çörək gətir, yeyək, bu da yesin” desə – bişmiş çörək daimi deyil, yemək lazımdır. Arvad: “Neyləyim, bu xaraba qalmış evdə un yox, ələk yox; dəvə dəyirmandan gəlmədi” deyər. “Nə gəlirsə, mənim sağrıma gəlsin” deyər əlini yanına vurur, üzünü başqa tərəfə, sağrısını ərinə döndərər. Min söz söyləsən, birisini eşitməz, ərinin sözünə qulaq asmaz. O, Nuh peyğəmbərin eşşəyinin nəslindəndir. Ondan da sizi, xanım, Allah saxlasın. Ocağımıza bunun kimi arvad gəlməsin!

BUĞAC XAN

DİRSƏ XAN OĞLU BUĞAC XANIN HEKAYƏSİDİR

Bir gün Qamğan oğlu Bayındır xan yerindən qalxmışdı. Gözəçarpan, gözəl otağını yer üzündə qurdurmuşdu. Ala alaçığı göy üzünə ucalmışdı. Min yerdə ipək xalça döşənmişdi. Xanlar xanı Bayındır xan ildə bir dəfə ziyafət verib Oğuz bəylərini qonaq edərdi.,

Yenə ziyafət təşkil edib atdan ayğır, dəvədən buğra, qoyundan qoç kəsdirmişdi. Bir yerə ağ otaq, bir yerə qırmızı otaq, bir yerə də qara otaq qurdurmuşdu.

Bayındır xan:

- “Kimin oğlu-qızı yoxdursa, qara otaqda oturdun, altına qara keçə sərin, önünə qara qoyun qovurmasından gətirin. Yeyir-yesin, yemirsə dursun getsin. Oğlu olanı ağ otaqda, qızı olanı qırmızı otaqda oturdun. Oğlu-qızı olmayanı Allah-taala qarğayıb, biz də qarğayırıq, qoy bilsin.”- demişdi.

Oğuz bəyləri bir-bir gəlib yığılmağa başladı. Məgər, Dirsə xan deyilən bəyin oğlu-qızı yox idi. Səhərin ala qaranlığında Dirsə xan qalxdı və qırx igidi ilə Bayındır xanın söhbətinə getdi. Bayındır xanın igidləri Dirsə xanı qarşıladılar. Gətirib qara otaqda oturdular. Altına qara keçə sərdilər. Önünə qara qoyun qovurmasından gətirdilər.

Dirsə xan:

-Bayındır xan mənə hansı əksikliyi gördü? Qılıncımdan mı gördü, süfrəmdən mi gördü? Məndən alçaq kişiləri ağ otaqda, qırmızı otaqda oturtdu. Mənim günahım nə oldu ki, qara otaqda oturtdu, - dedi.

Bayındır xanın igidləri:

-Xanım, bu gün Bayındır xandan buyruq belədir. Oğlu-qızı olmayanı Allah-taala qarğayıbdır, biz də qarğayırıq deyibdir, -dedilər.

Dirsə xan yerindən qalxdı:

-Qalxın igidlərim, yerinizdən durun. Bu böyük bir eyibdir mənə. Ya məndəndir ya xatundandır, - dedi. Dirsə xan evinə gəldi. Burla xatunu çağırıb olanları arvadına danışdı:

-Bayındır xan, bir yerdə ağ otaq, bir yerdə qırmızı otaq, bir yerdə qara otaq tikdirmiş. “Oğlu olanı ağ otaqda, qızı olanı qırmızı otaqda, oğlu-qızı olmayanı qara otaqda oturdun; altına qara keçə sərin, önünə qara qoyun qovurmasından gətirin. Yeyir-yesin, yemirsə dursun getsin. Oğlu-qızı olmayanı Allah-taala qarğayıb, biz də qarğayırıq.” demiş. Mən oraya vardıda yanıma gəlib qarşıladılar. Qara otaqda oturdular. Altına qara keçə sərdilər, önümə qara qoyun qovurmasından gətirdilər. “Oğlu-qızı olmayanı Allah-taala qarğayıbdır, biz də qarğayırıq, beləcə bil.” -dedilər.

Xatununa qəzəblənərək:

-Bu vəziyyət səndənmi, məndənmi, Allah-taala bizə bir oğul vermir nədəndir? dedi.

Dirse xanın xatunu:

-Ay Dirse xan, mənə qəzəblənmə. İnciyib acı sözlər söyləmə! Yerindən qalx, ala otağını yer üzündə qurdu. Atdan aygır, dəvədən buğra, qoyundan qoç kəsdir. İç Oğuzun, Daş Oğuzun bəylərini süfrə başına topla. Ac görsən, doyrur; çıpaq görsən, geyindir. Borclunu borcundan qurtar. Təpə kimi ət yığ, göl kimi qımız sağdır. Böyük bir ziyafət ver, arzunu dilə. Bəlkə bir ağzı dualının xeyir-duası ilə Allah bizə gözəl bir övlad verər.

Dirse xan arvadının bu sözlərindən sonra böyük bir ziyafət verdi, istəyini dilədi və xatununun bütün söylədiklərini yerinə yetirdi. Bir ağzı dualının xeyir-duası ilə xatunu hamilə qaldı. Bir neçə müddətdən sonra bir oğlan dünyaya gətirdi. Oğlancığı dayələrə verdi, baxdırdı. Oğlan on beş yaşına girdi. Oğlanın atası Bayındır xanın adamlarına qarışdı.

Bayındır xanın bir buğası vardı. Bir də buğrası... O buğa bərk daşa buynuzunu vursa, un kimi üyüdü. Bir gün buğanı saraydan çıxardılar. Üç kişi sağ yanından, üç kişi sol yanından dəmir zəncirlər ilə tutmuşdu. Gəlib meydanın ortasında qoyub getdilər. Dirse xanın oğlu və üç uşaqla meydanda “aşiq-aşiq” oynayırdı. Buğanı yerinə qoyarkən oğlanlara:

-“Qaçın!”- dedilər.

Digər uşaqlar qaçdı, amma Dirse xanın oğlu qaçmadı. Buğa da oğlana sarı qaçıb gəldi, oğlanı öldürmək istədi. Oğlan buğanın alnına bərk bir yumruq vurdu. Buğa dal-dalı gedib

sürətlə yenə oğlanın üstünə gəldi. Oğlan yenə buğanın alnına bərk bir yumruq vurdu. Buğanın alnına yumruğunu dayadı, meydanın başına qədər itələdi. Buğa ilə oğlan bir müddət çəkişdilər. Nə oğlan, nə də buğa üstün gəlirdi. Oğlan fikirləşdi: “Mən bunun alnına niyə dayaqla olaram?”, - dedi. Buğanın alnından yumruğunu çəkdi, buğanın önündən çəkildi. Buğa dura bilmədi və təpəsi üstə yerə düşdü. Oğlan bıçağına əl atdı, buğanın başını kəsdi. Oğuz bəyləri gəlib başına topladılar, əhsən dedilər.

-Dədəm Qorqud gəlsin bu oğlana ad qoysun. Sonra uşağın atasına getsin, bəylik istəsin, taxt alıb versin, -dedilər.

Dədəm Qorqud gəldi. Oğlanı götürüb atasının yanına getdi. Orada oğlanın atasına:

-Ay Dirse xan, bu oğlana bəylik ver, at ver, dəvə ver, otaq ver, cübbə ver, taxt ver, çox hünərliyədir.” -dedi. “Bu oğlan buğa ilə vuruşmuş, bir buğa öldürmüşdür. Oğlunun adı Buğac olsun. Adını mən verdim, yaşını Allah versin.” - dedi.

Dirse xan oğlana bəylik verdi, taxt verdi. Oğlan taxta çıxdı, atası qırx igidiylə əvvəlki qədər maraqlanmadı. O qırx igid bu vəziyyətə hirsləndi və uşağa paxıllıq etdilər.

-Gəlin, oğlanı atasının gözündən salağ. Bəlkə atası onu

öldürər. Yenə bizim hörmətimiz artar, - deyə fikirləşdilər.

Bu qırx igidin iyirmisi bir yana, iyirmisi başqa yana getdi. Əvvəlcə iyirmisi gəldi. Dirsə xana bu xəbəri gətirdi:

- Görmürsənmi, Dirsə xan nələr oldu? Sənin oğlun fərsiz və xeyirsiz çıxdı. Qırx igidiylə qüdrətli Oğuzun üstünə yürüş etdi. Onlara yamanlıq etdi, çox əzab verdi. Bu xəbər dağlardan aşılıb xanlar xanı Bayındıra çatır, bu oğlanın yaşamasındansa, ölməsi daha yaxşı olar. Bayındır xan səni çağırır, sənə çox qəzəblənər. Belə oğul sənin nəyinə gərəkdir? Belə oğulun olmasından olmaması yaxşıdır, öldürsənə, - dedilər.

Dirsə xan:

-Gedin, gətirin, oğlumu öldürüm, - dedi.

Bir azdan o namərdlərin iyirmisi daha gəlib çıxdı. Bir iftira da onlar gətirdilər:

-Dirsə xan, sənin oğlun qalxıb yerindən durdu. Köksü gözəl böyük dağa ova çıxdı. Sən var ikən ov ovladı, quş vurdu. Anasının yanına getdi. Anası ilə söhbət etdi, atasına qəsd etdi. Sənin oğlun yaman çıxdı, xeyirsiz çıxdı. Bu xəbər dağları ötüb xanlar xanı Bayındır xana çatır, 'bu oğlanın yaşamasındansa, ölməsi daha yaxşı olar. Bayındır xan səni çağırır, sənə çox qəzəblənər. Belə oğul sənin nəyinə gərəkdir? Belə oğulun olmasından olmaması yaxşıdır, öldürsənə, - dedilər.

Dirsə xan:

-Gedin gətirin öldürüm. Belə oğul mənə gərək deyil, -dedi.

Dirsə xanın qırx köməkçisi:

-Biz sənin oğlunu necə gətirək? Sənin oğlun bizim sözüümüzü dinləməz. İgidlərini yanına al. Oğlunun yanına get, onu alıb ova çıx. Quş uçurub ov ovlayanda oğlunu oxlayıb öldürməyə bax. Əgər belə öldürməsən, başqa cür öldürə bilməzsən, bunu yaxşı bil, -dedilər.

Sübh tezdən Dirsə xan yerindən durdu. Oğlunu yanına salıb qırx igidiylə ova çıxdı. Ov ovlayıb quş vurdular. O qırx namərdin bir neçəsi oğlanın yanına gəlib:

-Atan, "Keyikləri qovsun gətirsin, mənim önümdə tərpləsin; oğlumun at səyirtməyini, qılinc çalmağını, ox atmağını görüm; sevinim, öyünüm, güvənəm" dedi, -dedilər.

Oğlandır nə bilsin? Keyiki qovub gətirir, atasının önündə vururdu. Atam at çapmağıma baxsın öyünsün, ox atmağıma baxsın güvənsin, qılinc çalmağıma baxsın sevin, -deyirdi. O qırx namərd:

-Dirsə xan görürsənmi, oğlanı? Çöldən-düzdən keyiki qovur, sənin önünə gətirir. Keyiki nişan alarkən oxla səni vurub öldürəcək. Oğlun səni öldürməmiş sən oğlunu öldür, -dedilər.

Oğlan keyiki qovarkən atasının önündən gəlib-gedirdi. Dirsə xan bundan qorxub belə vəziyyətlərdə işlətdiyi özəl yayını əlinə aldı. Üzəngiyə qalxıb yayı möhkəm çəkdi, sərrast atdı. Oğlanı iki kürəyinin arasından vurdu. Ox oğlana dəyəndə qanı fişqırdı. Oğlan böyük, cins atının boynunu qucaqlayıb yerə yıxıldı. Dirsə xan, oğlunun üstünə atılmaq istədi. O qırx

namərd qoymadı. Atının cilovunu döndərdi, yurduna getdi.

Dirsə xanın xatunu oğlancığının ilk ovudur deyə, -"Görkəmli Oğuz bəylərinə ziyafət verim" -dedi.

Qırx incə qızı özü ilə götürdü. Dirsə xanı qarşıladı. Başını qaldırdı, Dirsə xanın üzünə baxdı. Sağına-soluna göz gəzdirdi, oğlancığını görə bilmədi. Ürəyi yerindən oynadı. Qara qıyma gözləri qan-yaşla doldu. Çağıraraq Dirsə xana, -"Oğlum hanı, balam hanı, qara başım qurban olsun sənə, yeganə oğlancığım harada? -deyə fəryad etdi, göz yaşı axıtdı.

Dirsə xan xatununa cavab vermədi. O qırx namərd qabağa gələrək,

-Oğlun sağ-salamatdır, ovdadır. Bu gün sabah harda isə, gələr. Qorxma, qayğılanma; bəy sərxoşdur cavab verə bilməz, - dedilər.

Dirsə xanın xatunu geri döndü. Dözə bilmədi, qırx incə qızı özü ilə apardı, atına minib oğlunu axtarmağa getdi. Heç vaxt bunu əriməyən Qazlıq dağına gəlib çıxdı. Baxdı-gördü ki, bir dərənin içində qarğa-quzğun enir-çıxır, qonur-qalxır. Sən demə sultanım, oğlan o arada yıxılıbmış. Qarğa-quzğun qan görüb, oğlanın üstünə qonmaq istəyirdi. Oğlanın iki iti vardı, qarğa-quzğunu qovurdu, qonmağa qoymurdu. Oğlan orada yıxılanda boz atlı Xızır oğlanın gözünə göründü. Üç dəfə yarasını əliylə sıgalladı:

-Qorxma oğlan, sənə bu yaradan ölüm yoxdur. Dağ çiçəyi ilə ananın südü sənin yarana məlhəmdir, dedi, yox oldu.

Oğlanın anası çapıb, oğlanın olduğu yerə gəlib çıxdı. Baxdı gördü‘oğlu al qanına bulaşib yatır. Oğluna:

-“Gözlərini aç artıq oğlum, canın az qaldı cənnətə gedəcək; tut oğlum, sənə başım qurban olsun, bədənində canın varsa, xəbər ver mənə oğlum”-deyərək göz yaşını tökdü.

Belə dedikdə oğlanın qulağına səs dəydi. Başını qaldırdı, gözünü açdı. Anasının üzünə baxdı:

-“Bəri gəl ağ südünü əmdiyim anam, heç kimi günahlandırma, heç kimi qarğıma. Qarğayırsan, atamı qarğa, bütün günah atamındır. Ana ağlama, mənə bu yaradan ölüm yoxdur, qorxma. Boz atlı Xızır yanıma gəldi. Üç dəfə yaramı sığalladı. “Bu yaradan sənə ölüm yoxdur, dağ çiçəyi ilə ananın südü sənə məlhəmdir dedi.””,- dedi.

Belə dedikdə qırx incə qız yayıldılar, dağ çiçəyi topladılar. Oğlanın anası əmcəyini bir sıxdı südü gəlmədi, iki sıxdı südü gəlmədi, üçüncüdə özünü məcbur etdi, yaxşıca doldu, sıxdı, bu dəfə südlə qan qarışıq gəldi. Dağ çiçəyi ilə südü oğlanın yarasına çəkdilər. Oğlanı ata mindirdilər, götürüb yurduna gətirdilər. Oğlanı həkimlərə tapşırıb Dirsə xandan gizlətdilər. Oğlanın yarası qırx gündə sağaldı. Sap-sağlam oldu. Artıq ata minir, qılınc qurşanırdı. Ov ovlayır, quş vururdu. Bu vəziyyətdən Dirsə xanın isə xəbəri yox idi, oğlancığını ölmüş bilirdi.

O qırx namərd oğlanın ölmədiyini duydu.“Nə eyləyək”-deyə danışdılar:

-Dirsə xan əgər oğlunu görərsə bizi sağ buraxmaz, öldürər, gəlin Dirsə xanı tutaq bağlayaq. Sonra da düşmənlərinə təslim edək, - dedilər.

Dirsə xanı tutdular. Onu iplə bağladılar və ölüncəyə qədər döydülər. Dirsə xan piyada, bunlar atlı düşmən ellərinə yeridilər. Oğuz bəylərinin vəziyyətdən xəbəri yoxdu. Amma, Dirsə xanın xatunu bunu eşidibmiş:

-Eldə düşmən yoxkən sənənin atanın üstünə düşmən gəldi. Atanın o qırx namərd köməkçisi atana xəyanət etdi, yamanlıq etdi. Qalx qırx igidini yanına al, atanı qurtar, o sənə qıydı amma sən ona qıyma, -dedi.

Oğlan anasının sözünü sındırmadı. Qılıncını qurşadı, bərk yayını əlinə aldı. Qırx igidiylə birlikdə atasının ardınca çapıb getdi. O namərdlər bir yerdə oturub şərab içirdilər. Buğac xan namərdlərə yetişdi və namərdlər də onu gördü.

-Gəlin o igidi də tutub bağlayaq ikisini də düşməne yetirək, - dedilər.

Dirsə xan:

-Əlimi açın, qopuzumu verin, o igidi geri döndərim. İstəyirsiz məni öldürün, istəyisiz dirildin, buraxın, -dedi.

Əllərini açdılar, qopuzunu əlinə verdilər. Dirsə xan gələnin öz oğlu olduğunu bilmirdi. Qarşısına çıxdı. Atasının geri qayıtması üçün şeirlər söylədi. Oğlan da atasına:

-Döyüşmədən vuruşmadan qayıtmam. Qırx namərdə heç bir şey buraxmam, -dedi.

Qırx igidinə çalmasını yellədi, əl eylədi. Qırx igid oğlanın yanına yığıldı. Oğlan qırx igidini götürüb atını irəli sürdü, döyüdü. Kiminin boynunu vurdu, kimini dustaq etdi. Atasını xilas edib, qayıtdı, elinə geri döndü. Dirsə xan burada oğlunun sağ olduğunu anladı. Xanlar xanı Bayındır, oğlana bəylik verdi, taxt verdi. Dədəm Qorqud dastan söylədi, mahnı oxudu. Bu oğuznaməni düzdü-qoşdu, belə dedi:

Onlar da bu dünyadan gəldi, keçdi. Karvan kimi qondu, köçdü.

Onları da əcəl alıb yer gizlədi. Fani dünya yenə qaldı.

Gəlimli-gedimli dünya! Son ucu ölümlü dünya!

Qara ölüm gəldikdə keçid versin. O təriflədiyim uca Tanrı yar olub yardım etsin.

Dua edim, xanım:

-Yerli qara dağların yıxılmasın. Kölgəli böyük ağacın kəsilməsin. Coşğunaxangözəlsuyunqurumasın. Qanadlarının ucları qırılmasın. Çaparkən ağ-boz atın büdrəməsin. Vuruşanda qara polad öz qılıncın zərər görməsin. Döyüşərkən ala nizən parçalanmasın. Ağ birçəkli ananın yeri cənnət olsun. Ağ saqqallı atanın yeri cənnət olsun. Haqq yandıran çırağın daim yansın. Qadir Tanrı səni namərdə möhtac eyləməsin, xanım, hey!...

ALTAYLAR

Türklərin ana vətəni olan Altay coğrafiyası Sibirin cənubundadır.

Bu gün bu coğrafiyanın bir hissəsi Rusiya Federasiyası tərkibində respublikadır və Altay Respublikası adlanır.

Altay bölgəsinin mərkəzi Barnaul şəhəri; Altay Respublikasının paytaxtı Qorno-Altaysk şəhəridir; sahəsi 92,6 min kvadrat kilometrdir. Bu bölgədə yaşayan Altay Türkləri özlərini “Altay adam” olaraq tanıdır və Altay dialektindən istifadə edirlər.

Bu günkü Altay ərazisində, eramızdan əvvəl Saklar və Hunlar yaşamışdır. Göytürk xaqanlığı, Uyğur və Qırğız dövlətləri bu torpaqlarda hökmranlıq etmişlərdir.

XII əsrin sonlarından etibarən Altayda Çingiz xan və onun xələfləri hakim idi. Altay, XV əsrdə Cunqar əsarətində qalmış, Cunqarlara vergi ödəmişdir. XVII əsrdən etibarən bu coğrafiya Ruslar tərəfindən işğal edilmişdir. Bu gün bu ərazidə əhalinin 35% - ni Altay Türkləri təşkil edir.

Bu gün Altaylıların dini Burxanizmdir. Burxanizm; Ortodoksluğun qaydaları, Şamanizm ənənələri və inancları ilə buddizm elementlərinin qarışığıdır, təbiətdə hər şeyin bir ruhunun və sahibinin olduğuna və pis ruhların varlığına inanılır.

Altay coğrafiyasının böyük bir hissəsini dağlıq əraziləri təşkil edir. Bu səbəblə bölgə Altay dilində “Tuulu Altay”, Rus dilində “Qorno-Altaysk” yəni “Dağlıq Altay” adlanır. Coğrafiyanın bir hissəsi də çöllərdən ibarətdir. Dağların yamacları iynə yarpaqlı ağaclarla, zirvələri isə çəmənliklərlə örtülmüşdür. İqlimi sərtidir; qışı soyuq və az qarlı, yayı isə isti keçir.

Altay bölgəsi zəngin bir təbii gözəlliyə sahibdir. Türklerin

minlərlə illik məskunlaşdığı bu coğrafiyada yerləşən “Altun dağlar”, “Telets gölü”, “Katun” və “Altay Milli Parkları” təbii gözəlliklər olaraq YUNESKO-nun Ümumdünya İrs Siyahısına daxil edilmişdir. Türklərin qadına verdiyi dəyəri də göstərən, Dünyada adını “qadın”dan alan yeganə çay olan və buzlaqlardan axan “Katun” çayı ilə “Biya” və “Çulişman” çayları bu coğrafiyaya fərqli bir gözəllik gətirir. Bu çaylar da YUNESKO tərəfindən qorunur. Katun çayının rəngi günün hər vaxtında və hər mövsümdə fərqli bir gözəlliyə malikdir. Coğrafiyada təxminən yeddi min irilixirdalı göl vardır. Ən yüksək dağ zirvəsi olan Ağ-Sumer, 4506 metr yüksəklikdədir. Bu dağlar, göllər və axar sular, raftinq, xizək, su idmanı, qayaya dırmanma, alpinizm, dağ velosipedi kimi bir çox idmana uyğundur.

İskit (Skif) və Tunc dövrünə aid mirasın mövcud olduğu “Pazırıq Kurqanları”, ilki 1818-ci ildə tapılmış Altay bölgəsinin kitabələri, “Buz Şahzadəsi” nin mumiyası, Türklərin tarix səhnəsinə çıxdığı yer qəbul edilmiş və 2500 il əvvəl yaşayış məskəni kimi tanınmış Üç Enmek dağı ətəyində olan Müqəddəs Qaraqol vadisi, Altay şamanının müqəddəs məkanı sayılan Beluxa dağı, bu bölgədəki mədəni sərvətlərdəndir.

YARPAQ XƏNGƏLİ¹

Xəngəlin xəmiri üçün:

- 2 ½ fincan ələnmiş un (əlavə olaraq yoğurmaq və yuxa yaymaq üçün də un götürülür)
- ½ çay qaşığı duz
- 1 yumurta
- 1 fincan su (otaq temperaturunda)

Xəngəlin üzərinə qoymaq üçün:

- ¼ fincan yağ (əgər ət yağsızdırsa yağ daha çox istifadə oluna bilər)
- 450-500 qram qiymələnmiş mal yaxud qoyun əti
- 1 orta boy baş soğan (xırda doğranmış, təxminən 1 fincan)
- Duz, istiot

Hazırlıq addımları:

Unu, duzu və yumurtanı böyük bir qaba töküb 1 fincan ilıq su ilə yoğurun. Əgər yoğurarkən xəmir ələ yapışırsa, az-az un səpin.

Xəmiri kündələrə ayıraraq üzərini örtün və dincəlməyə qoyun. 30-40 dəqiqə saxlayın.

Kündələri oxlovla yayın. Təxminən diametri 50-60 sm olan dairə şəklində yuxalar açın.

Yuxaları yayıb romb şəklində kəsin. Xəngəlləri qurumağa qoyun.

İsti yağda əvvəlcə soğanı qızardın, sonra isə qiyməni əlavə edin. Təxminən 10 dəqiqə qızardın. Zövqə görə duz, isti ot əlavə edin.

15 fincan suya 1 xörək qaşığı duz qatıb qaynamağa qoyun. Su qaynadıqda qurumağa qoyulmuş xəngəlləri az-az suya əlavə edin. Suyu qarışdırın ki, xəngəllər bir-birinə yapışmasın. Suyun üzərinə çıxan yarpaqları 5 dəqiqə bişirib süzün.

Bişmiş xəngəlləri geniş boşqablara düzün. Üzərinə əridilmiş yağ tökün, qızardılmış qiymə ət qoyun. Zövqə görə üstünə sarımsaqlı qatıq tökə bilərsiniz.

Nuş olsun!

Salavat Yulayev Anıtı - Ufa

ХӨРМӨТЛЕ УКЫУСЫЛАР!

Яз тәбиғәттең яңынан уяныу, йәнләнеу, яңы гүзәллектәр башланыу мәле. Без зә ошо яzza Йонос Әмре институтында яңы бер эш башланык. 2009 йылдан алып бер-нисә өлкәлә эшмәкәрлек иткән һәм Төркиәне танытыу, Төрөк телдәрен өйрәнеүгә зур өлөш индергән Институтыбыздың тағы ла бер башланғысы буларак был яzza виртуаль (интернет) журнал әзерләнек һәм экрандағы башка шундай журналдар менән бер рәттән уны бөгөн һеззең хөкөмгә тапшырабыз.

Журналыбыз Төрөк Донъяһының дөйөм бер аудиторияһын булдырыу, Ер шарының төрлө тарафындағы төрөк халыктарының мәзәни киммәттәрен киңдонъяға танытыу, Төрөк Донъяһы биләмәләренең хозурлыктарын күрһәтеү һәм уртақ хәбәрзәр яzамында балаларыбыз араһында берзәмлек тойғоларын үстереү ниәтенән юлға сығабыз.

Ошо максаттарға ярашлы, алты айға бер басыласак был журналдың һәр һанында Төрөк Донъяһының бер шағир йәки языусыһы әсәрзәре бер юлы Әзербайжан, Башкорт, Кыргыз, Крым, Татар, Төркмән, Үзбәк һәм Уйғыр төрөксәләре телендә биреләсәк. Шулай ук Төрөк Донъяһының төрлө төбәктәрендә киң таралған ризыктарзы ла белерһегез. Шулай танышкандан һуң бәлки кемдәрзәр был урындарзы барып күреү өсөн төрлө мөмкинлектәр эзләр һәм табыр. Төрлө тарафта йәшәгән төрөк ырыуларына ни өсөн шундай исем бирелеүен дә белерһегез һәм, балаларыбыз менән бер рәттән, Төрөк Донъяһының һәр төбәгендәге мәзәни, рухи киммәттәргә өйрәнәп, тарихи вакиғаларзы күз алдына килтерерһегез.

Журналыбыздың тәүге һанын төрөк халыктарының уртақ мәзәни киммәте буларак танылған Дәдә Коркут мирасына

бағышланык. Коркут Атабыз, йөз йыл үткәс тә, безгә юл күрһәтһен тип башланык был эште. Балаларыбыз уның акылы менән үсһен тигән ниәттә тәүге хикәйәләр Дәдә Коркут язмаларында осраған ырыулар телдәрендә бирелә. Төрөк Донъяһы биләмәләрентанытыуға арналған биттәргә һәм мәбәз өсөн дә тыуған йорт һаналған Алтай биләмәһе тураһында һөйләүгә хуп күрзек. Киләһе журналыбызды басманы сығарыусы ойошмаға исем биргән Йонос Әмрегә бағышлап, уның ижады менән танышырбыз.

Журналыбыз өсөнсә һанынан башлап, алфавит буйынса, төрөк ырыулары йәшәгән төрлө төбәктәргә арналасак. Һәр төрөк халкының данлыклы языусы, шағир һәм шул халык йәшәгән биләмә географияһы тураһындағы язмалар алда телгә алынған төрлө төрөк телдәрендә биреләсәк.

Язмаларзы Төркиәләге телсә ғалимдар Төркиә төрөксәһенән башка төрөк язма телдәренә тәржемәләне. Һәр бер текст язма телдең үзенең тел белгестәре, әзәбиәт әһелдәре тарафынан ентекле тикшерелгәс кенә басыла был журналда. Әлбиттә, кемгәлер һиндәйзәр етешһезлектәре беззә күренер. Уларзы ошондай журналды тәү тапкыр әзерләүгәге тулкынланыулар тип, бик асыуланмай кабул итһәгез ине. Журналыбызға тәнкит һәм үзегеззең теләктәрегеззе еткерһәгез бик тә һөйөнөрбөз.

Журналыбыздың озон ғүмерле булыуын, киләсәктә бар төрөк телдәрен берләштерәүсә басмаға әйләнеүен һәм һандан-һанға Төрөк Донъяһының дүрт тарафында бер үк язманы төрлө төрөк телдәрендә укыу ләззәтен кисереүегеззе теләп калабыз. Бөтөн укыусыларыбызға оло һөйөү һәм ихтирам белдерәбөз!

Журналыбызға кат-кат осрашыуға өмөтләнәбөз...

БАШ ҺҮЗ

ОҒУЗ КӘҮЕМЕ ТЕЛЕНДӘ КОРКУТ ОЛАТАЙЫМ (ДӘДӘ КОРКУТ*) КИТАБЫ

Ярлыкаусы һәм мәрхәмәтле Аллаһы Тәғәлә исеме һәм ярзамы менән.

Пәйғәмбәр Ғәләһиссәләм заманына якын, Байәт буйында Дәдә Коркут ‘тигән’ ир йәшәне. Ул Оғуздың иң белдеклеһе, күрәзәсеһе ине. Ни тиһә алдына шул килде. Һәр тарафтағы төрлө яңылыктарҙы халыҡка еткереп торзо. Уның күңелен Аллаһы Тәғәлә илһамландырҙы.

Дәдә Коркут шулай тип әйткән:

Ахыры заманда бар ханлыҡ кабаттан Кайыға күсәсәк. Ахыры заман булып, киәмәт көнө купканға кәзәрә бер кем дә кулдарынан ала алмаясаҡ. Был Ғосман быуынылыр... Ошо һәм тағы ла әллә күпме ошоға окшаш һүзҙәр әйткән ул.

Дәдә Коркут Оғуз кәүеменең теймә бер мәшәкәттәрән хәлитерине. Ниндәйгенәшбулһала Дәдә Коркут ‘менән кәңәшләшмәйенсә эшләмәнеләр. Ул нимә тиһә, шул кабул була торғайны. ‘Уның әйткәндәрән еренә еткереп үтәрзәр ине.

Дәдә Коркут һөйләмеш:

Аллаһ Аллаһ тимәйенсә, ‘әштәр яйға һалынмас,

Көзрәтле Хозай бирмәйсә ир-азамат байымас,

Мәңгелектән язылмаһа, кол башына каза килмәс,

Әжәл ваҡыты етмәйенсә, бер кем дә үлмәс,

Үлгән кеше терелмәс, сыккан йән кире инмәс,

Бер егеттең кара тау йомороһо саклы мал-тыуары булһа йыйыр, туплар, теләр: өлөшөнән артығын ашай алмас.

Гөрөлдәп һыузар ташһа ла, дингез тулмас.

Тәкәбберзә Хозай һөймәс, күңелен юғары куйған ирзә дәүләт булмас.

Сит ‘кешене туйындырып, улың булмас, үскәс ташлап китер зә азак, күрзем, тимәс.

Күл убаға әйләнмәс, кейәү улың булмас.

Кара ишәкте йүгәнләүзән касыр (ишәк менән бейә кушылған йөк ишәге-ред.) булмас, хезмәтсегә күлдәк кейзәрһәң дә, бисә булмас.

Епшек карзар яуһа, язға күп калмас, куйы йәшел үлән көзгә калмас.

Иске мамык тукыма булмас, иске дошман дус булмас.

Кара һарык тәкәһен атка киҫәкләп һалмаһаң (юлда ашарға алмаһаң-ред.), юл үтелмәс,

Кара көрөш кылыс һелтәмәйсә, дошман китмәс,

Мал-тыуарын якламаһа, ир-егеттең даны сыкмас.

Кыз, әсәнән күрмәйенсә, өгөт-нәсихәт алмас;

Ул, атанан күрмәйенсә, табын асмас.

Ул, атаның терәгелер, ике күзенең берелер.

Дәүләтле ул була калһа – усағының жузылыр.

Ир бала ни эшләһен инде, атай үлеп, мал калмаһа.

Атай малынан ни файза, башта дәүләт булмаһа?!

Дәүләтһез усаллыктан Алла һаклаһын, катынкай, һеззе!

Дәдә Коркут тағы ла шулай тип әйткән ти:

Сакма тояк толпар атка куркак кеше менә алмас;
менгәнәнсә, менмәһә тағы ла якшырак булыр.

Үткер кылысты куркактар уйнатмаһа тағы ла якшы.

Кылыс килешкән егеткә ук менән кылыстан бигерәк
бер таяк якшырак.

Кунағы килмәгән кара өйзәр емерелһә, бигерәк якшы.

Ат ашамаған әсе үләндәр үскәнсә, үсмәһә тағы ла якшы.

Кеше әсмәгән әсе һыузар, аккан ерзә акмаһа, тағы ла
якшы.

Ата данын тотмаған тупас улы атай биләнән
төшмәһә якшылыр;
Әсә карынына төшкәс, тыумаһа тағы ла якшырак.

Ата данын дауам иткән дәүләтле ул бигерәк тә якшы.

Ялған һүз был донъяла булғансы, булмаһа тағы ла якшы.

Ысынында, өс утыз ун йәште (йөз йәш-ред.) тултырһаң
тағы ла якшы.

Өс утыз ун йәшегез тулһын, Хозай һезгә хөсөт
килтермәһен, дәүләтегез дауамлы булһын, катынкайым,
һей!

Дәдә Коркуттағыла һөйләмеш, күрсе, катынкайым, ни
әйткән:

Йөрөгән еренең һукмактарын кейек белер.

Үләне йәшәрер ерзәрзе ишәк белер.

Саталы юлдарзың эзен дөйә белер.

Ете сүлдең естәрен төлкө белер.

Төнөн каруан күскәнән туғай кошо белер.

Улының кемдән булғанын әсә белер.

Кешенең ауыр, еңелен ат белер.

Ауыр йөктәрзең яраһын касыр белер.

Кайза һызлауык булыуын тарткан белер.

Яралы баштың ауыртыуын мейе белер.

Кыл кумызын һалдырып, кулдан-кулға, бейзән-бейгә
сәсэн гизер.

Кешенең хуш күңеллеһен, һарандарын сәсэн белер.

Каршығызза карһүз әйтер сәсэн булһын!

Афәттәрзән курсалаһын Хозай үзе, катынкайым, әй!

Дәдә Коркот тағы ла әйткән, күрсе, катынкайым, ни
әйтмеш:

Ауыз асып мактар өсөн, юғарылағы Хозай һәйбәт.

Хозай дусы, дин бөйөгө Мөхәммәд һәйбәт.

Мөхәммәдтең уң яғында намаз укыған Әбүбәкир
Сиддик һәйбәт.

Утызынсы улус башы “Өммә” һәйбәт.

Ижегенә күрә тоғро укылһа, “Йәсин” һәйбәт.

Кылыс уйнатып, дин килтергән егеттәрзең шаһы Ғәли һәйбәт.

Ғәлинең улдары, пәйғәмбәр ейәндәре, Кербелә тигезлегендә Йәзидизәр кулынан шәһит булдылар.

Хәсән менән Хәсәйен, ике кәрзәш бергә һәйбәт.

Язылып, төзөлөп күктән иңгән, Хозай ғилеме “Көрһән” һәйбәт.

Ул “Көрһән”де яззы, төзөнө; ғәләмәләр өйрәнгәнсе янып-көйзө, бошондо; ғалимдар солтаны Ғосман Аффан улы һәйбәт.

Шөкөр ерзә бар кылынған Хозай өйө Мәккә һәйбәт.

Ул Мәккәгә исән-һау барһа, имен килһә, иманы бөтөн хажи һәйбәт.

Хисап‘көнөндә йома һәйбәт.

Йома көнө укыу өсөн хөтбә һәйбәт.

Колак биреп тыңлау өсөн өммәт һәйбәт.

Манарала азан укығанда мөезин һәйбәт.

Тубыкланып ултырғанға хәләлле һәйбәт.

Сикәнән сәсе ағарһа, атай һәйбәт.

Аж һөтөн (сабийына-ред.) туйғанса имеззерһә, әсәй һәйбәт.

Юлда йәнәш барыу өсөн кара иркәк дөйә якшы.

Һөйөклө кәрзәш һәйбәт.

Ситтә, ала өй янында килен бүлмәһе ултырһа һәйбәт, озон сатыр ебе һәйбәт.

Ир бала якшы.

Берененә лә окшамаған, бөтөн ғәләмдәрзе яратқан Хозай һәйбәт.

Мактағаным оло Хозай, дуҫ булып ярзам итһен, катынкайым, әй...

Сәсән әйтә, катындар дүрт төрлөлөр. Беренә токомдо короталыр, беренә ғәйбәт тултыралыр, беренә йорт терәгелер, беренә ни тиһәң дә бошмаҫтыр.

Сәсән әйтер: йорттоң терәге шулдыр – ситтән өйгә ят бер кунак килһә, ире өйзә булмаһа ла, уны ашатыр, әсерер, кәзерләп озатып ебәрер. Ул Хз. Ғәйшә, Хз. Фатима токомонандыр, катынкай. Уның сабийзары етешһен, усағыңа шуның кеүек катын килһен!

Килдек ырыузы коротоусыға... Иртән урынынан торор, битен-кулын йымайынса туғыз калас менән бер кишмәк катыкты эзләр, туйғансы кабат-кабат ашар, кулын бөйөрөнә таяныр: “Был йортка, булдыкһыз иргә килгәнәмдән бирле тамағым ашка туйманы, йөзәмә йылмайыу сыкманы, аяғым – башмак, йөзәм – ‘бөркәнсек күрмәне’, – тиер. – Аһ, нишләйем хәзер, үлергә генә калдымы? Унан якшырак икенсе берәү бар ине, шуға барһам уна инем”, – тиер. Уның кеүектең, катынкайым, сабыйзары булмаһын. Усағыңа уның кеүек катын килмәһен!

Килдек ғәйбәт тултырғанға... Төрткөләгәс, йоконан уянды, торзо, кулын-битен йымайынса, тирмәләрзең ул осонан был осона, был осонан теге осона барып әйләнде, ғәйбәт итте, ишек тыңланы, төшкә тиклем урам гиззе; төштән һуң өйөнгә кайтты. Шуларзы күрзе: карак эт, зур тана өйөнә ингәндәр; тауык күмәсен, һыйыр өй башындағы үләнде ашарға йәбешкән. Катын күршеләренә кыскырыр: “Зөләйха, Зәлиһә, Зөбәйзә, Үрүвәйзә кыззарым, Йән Кыз, Йән Паша, Айна Мәләк, Котло Мәләк, мин үлергә китмәгәнмен бит! Минең үлеүемде теләйһегезме ни? Минең өйөмә лә күз һалһағыз ни була инде? Күрше һақы Тәңре һақы!” – тиер. Бының кеүектең, катынкайым, сабыйзары етешмәһен. Усағыңа бының кеүек катын якын килмәһен!

Килдек ‘бошмақ катынға: өйөнә кырзан бер котло кунак килһә, ире өйзә булһа, уға: “Тор, икмәк килтер, ашайық, был да ашаһын”, – тигәс, ире: “Бешкән икмәк етмәс, аш кәрәк!” – тиер. Катын: “Ни хәл итәйем, был емерек өйзә

он да, иләк тә юк; дөйә лә тирмәндән кайтмаған, – тиер. – Ни килһә минең янбаштарыма килһен!” – тип кулын янбашынға һуғыр, сәстәрен йолка-йолка иренә артын куйыр. Мең һүз әйтһәң беренен дә ишетмәс, иренең һүзенә колак һалмақ. Ул, асылда, Нух пәйғәмбәрзең ишәге һымак. Унан да һеззе, катынкайым, Аллаһ һаклаһын! Усағығызға бындай катын якын килмәһен!

““* Дәдә Коркут – халық хәтерендә һакланған исеме. “Дәдә” төрөк телендә “олатай” тигәнде аңлата.

БУҒАС ХАН

ОҒУЗ КӘУЕМЕ ТЕЛЕНДӘ КОРКУТ ОЛАТАЙЫМ (ДӘДӘ КОРКУТ*) КИТАБЫ

Бер көндө Камған улы Байындыр Хан урынынан торзо. Был ергә ул үзенең күркәм сатырзарын корзорғайны. ‘Күк йөзөндә ала күлөгәлек. Мең урынға ебәк баластар түшәлгәйне. Хандар ханы Байындыр Хан йылына бер тапкыр, байрамға сакырып, Оғуз бейзәрен кунак итер ине.

Байрамхөрмәтенә аттанайғыр, дөйәнәндөйә, һарыктан тәкә салдыра. Бер урынға ак сатыр, бер урынға кызыл сатыр, бер урынға ла кара сатыр корзора. Байындыр Хан:

“Кемдең улы ла, кызы ла булмаһа, кара сатырға рәхим итһен, астына кара кейез һалығыз, алдына кара һарык бишбармағы куйығыз. Ашар булһа ашаһын, ашамас булһа тороп китһен. Улы булғаны ак сатырға, кызы булғаны кызыл сатырға рәхим итһен. Улы, кызы булмағанды Хозай тәғәлә хурлаған, без зә хурлаясаҡбыз. Шуны белһендәр!” – тигән.

Оғуз бейзәре ‘йыйыла башлай. Мәгәр, Дирсә Хан исемле бейзең улы ла кызы ла юк икән. Дирсә Хан таң һарыһында торзо ла кырк егете менән Байындыр Хандың табынына китте. Байындыр Хандың егеттәре Дирсә Ханды каршы алдылар. Кара сатырға индерзеләр. Астына ‘кара кейез һалдылар. Алдына кара һарык бишбармағы килтерзеләр. Дирсә Хан:

– Байындыр Хан миңә ни етешһезлегемде күрзе икән? Кылысымданмы күрзе, табынымданмы күрзе? Минән түбәнерәк кешеләрзе ак сатырға, кызыл сатырға рәхим итте. Миңәң ғәйебем ни булған ине лә, ниңә миңе кара сатырға индерзе?” – тине.

Байындыр Хандың егеттәре:

– Ханым, бөгөн Байындыр хандың бойороғо шулай булды. Улы, кызы булмағанды Хозай тәғәлә хурлаған, без зә хурлаясаҡбыз, тигәйне, – тинеләр.

Дирсә Хан урынынан торзо ла:

– Тороғоз урынығыззан, егеттәрем! Был кара бер ғәйептер миңә. Йә иһә минән, йә иһә катынымдандыр, – тине. Дирсә Хан өйөнә кайтты. Бурла Катынды сакырып, булғандарзы аңлатты:

– Байындыр Хан бер урынға ак сатыр, бер урынға кызыл сатыр, бер урынға кара сатыр төзөткән. Улы булғанды ак сатырға, кызы булғанды кызыл сатырға, улы ла, кызы ла булмағанды кара сатырға рәхим итһен; астына кара кейез һалып, алдына кара һарык бишбармағы килтерергә кушқан. Ашаһа ашаһын, ашамаһа торһон, китһен. Улы ла, кызы ла булмағаны өсөн уны Хозай тәғәлә хурлаған, без зә хурлайбыз, тигән. Мин барғас, яныма килеп каршы алдылар. Кара сатырға рәхим иттеләр. Астыма кара кейез һалдылар. Алдыма кара һарык бишбармағы килтерзеләр. Улым да, кызым да булмағаны өсөн һине Хозай тәғәлә хурлаған, без зә хурлайбыз, шуны бел! – тинеләр.

Катынына кызып:

– Был торош һинәнме, минәнме булған. Хозай тәғәлә ниңәлер безгә бер ул бирмәгән? – тине.

Дирсә Хандың катыны:

– Һей, Дирсә Хан, миңә кызма, рәһиәп әрем телдә һөйләшмә. Урынындан тор, ер йөзөнә эңер сатырыңды кор. Аттан айғыр, дөйәнән дөйә, һарыктан тәкә салдыр. Оғуздың эсенән дә, тышынан да Оғуз бейзәрен табынға сакыр. Асыкканды туйындыр, яланғасты кейендер. Бурыслыны бурысынан коткар. Таузай‘ит йый, күлдәй кымыз һаузыр, зур табын кор, теләк телә. Бәлки ауызы доғалы бер кешенәң фатихаһы менән Хозай безгә‘матур бер бала бирер.

Дирсә Хан катынының был һүззәрен үтәп, зур табын йыйзы; теләк теләне һәм катыны әйткәндәрзәң барыһын да эшләне. Ауызы доғалы бер кешенәң фатихаһы менән катыны йөклә булды. Бер нисә көн торғас бер малай тапты. Малайын бала караусыларға бирзе, үстерзе. Малай, ун бишенсе йәшкә киткәс, атаһы Байындыр Хандың тирмәһенгә кушылды.

Байындыр Хандың бер буғаһы бар ине. Йәнә бер иркәк дөйәһе... Ул буға мөгөзә менән каты ташка бәрелһә, таш он кеүек ыуалыр ине. Бер көндә буғаны һарайзан сығарзылар. Өс кеше уң яғынан, өс кеше һул яғынан буғаны тимер сынйырзар менән тоткайнылар. Майзан уртаһына килтереп куйзылар.

Дирсә Хандың кинйә улы һәм өс малай майзанда ашык уйнайзар‘ине. Буғаны куйғас та бәләкәй малайзарға: “Касығыз!” – тинеләр.

Башка малайзар касты, әммә Дирсә Хандың кинйә улы касманы. Буға ла малайға карай йүгереп килде; малайзы үлтерергәтеләне. Малай йозроғо менән буғаның маңлайына

каты итеп тондорзо. Буға кирегә китте, әммә йәһәт кенә кабат малайзың өстөнә ташланды. Малай тағы буғаның маңлайына каты итеп бер тондорзо. Буғаның маңлайына йозроғон терәне һәм майзандың башына тиклем этәрзе. Буға менән малай бер талай шулай этештеләр. Берсә малай, берсә‘буға еңер ине. Малай былай тип уйланы: “Мин бының маңлайына ниңә терәк булам әле?” – тине. Капыл йозроғон буғаның маңлайынан алды, буғаның алдындан ситкә тайпылды. Буға тора алмай баштүбән әйләнеп аузы. Малай бысағын кулына алды, буғаның башын кисте. Оғуз бейзәре килеп уның янына йыйылдылар, афарин, тинеләр.

– Коркут олатайым килһен, был малайға исем бирһен. Азак малайзың атаһына барһын да бейлек теләһен, тәхет алып бирһен, – тинеләр.

Дәдә Коркут килде. Малайзы алып, атаһының янына‘барзы. Шунда‘малайзың атаһына:

– Һей Дирсә Хан, был малайға бейлек бир, ат бир, дөйә бир, затлы кейемдәр бир, тәхет бир, ул бик күп һөнәргә эйә, – тине. – Был малай буға менән көрәшкән, бер буғаны үлтергән. Улыңдың исеме Буғас булһын. Исемен‘мин бирзем,‘ғүмерен‘Хозай бирһен, – тине.

Дирсә Хан малайға бейлек бирзе, тәхет бирзе. Малай тәхеткә ултырзы. Атаһының кырк егете менән элекке кеүек кызыкһынмай башланы. Ул кырк егет был хәлгә үпкәләнеләр һәм малайзы көнләнеләр.

– Килегез, был малайзы атаһына хурлайык. Бәлки атаһы уны үлтерер. Шунан безҙең кәзеребез артыр, – тип уйлаштылар.

Был кырк егеттең егермеһе берякка, егермеһе икенсе ятка айырылдылар. Тәүҙә егермеһе килде. Дирсә Ханға ошо хәбәрҙе килтерҙе:

– Күрмәй ултыраһыңмы, Дирсә Хан, низәр булғанын? Һинең улың усал, хәйерһез булып сықты. Кырк егете менән бергә көзрәтле Уғыздың өстөнән йөрөнө. Уларға насарлык кылды, бик нык әрнетте. Был хәбәр таузар аша үтеп хандар ханы Байындырға барып етер, был малайдың йәшәүенән бигерәк үлеүе яҡшыраҡ булыр. Байындыр Хан һине саҡыртыр, һиңә бик нык асыуланыр. Шундай ул һиңә кәрәк һиңә? Ундай улдың булығынан булмауы яҡшыраҡ. Үлтер һин уны, – тинеләр.

Дирсә Хан:

– Барың, алып килең улымды, үлтерәйем, – тине.

Бер аzzан һуң теге куркактардың егермеһе тағын килде. Улар тағы ла бер ялған хәбәр килтерҙеләр:

– Дирсә Хан, һинең улың уялды. Матур итәкле оло тауға һунарға сықты. Һин бында ултыра бирзең, ә ул йәнлек, кош ауланы. Азак әсәһе янына китте. Әсәһе менән гәпләште,

атаһына хәсәт итте. Һинең улың усал булған, хәйерһез булған. Был хәбәр, таузар аша сығып, хандар ханы Байындыр Ханға барып, был малайдың йәшәүенән үлеме яҡшыраҡ булыр. Байындыр Хан һине саҡыртыр, һиңә бик асыуланыр. Шундай ул һиңә һиңә кәрәк? Шундай улдың булығынан булмауы яҡшыраҡтыр, үлтерһәнә, – тинеләр. Дирсә Хан:

– Барың, алып килең улымды, шундай ул миңә кәрәкмәй, – тине.

Дирсә Хандың кырк йомошоһо:

– Без һинең улыңды нисек килтерәйек? Һинең улың безҙең һүзебезҙе тыңламаһ. Егеттәрендә яныңа ал. Улың янына һуғыл, уны ла ал да, һунарға сык. Кош осороп, йәнлек аулағанда улыңды уктан атып үлтер. Шулай итмәһәң, башка төрлө үлтерә алмаһың, шуны бел, – тинеләр.

Таң беленер-беленмәһ Дирсә Хан торзо. Кинйә улының янына кырк егете менән бергә барзы һәм һунарға сықты. Һунар итеп, кош ауланылар. Кырк куркактың бер нисәһе малайдың янына килеп:

– Атайың, кейектәрҙе кыуалап, миңә алдыма килтерһен; улымдың ат уйнатыуын, кылыс сабыуын, уҡ атыуын күрәйем; һөйөнәйем, кинәнәйем, кыуанайым, тине, – тинеләр.

Малай ни белһен? Кейекте кыуалап, атаһының алдында килтерә ине. Атам ат уйнатыуымды караһын, кыуанһын,

уҡ атыуымды күреп кинәнһен, кылыс менән сабыуыма һокланһын, һөйөнһөн, тиеп уйланы.

Теге кырк куркак:

– Дирсә Хан, күрәһеңме малайыңды, кырзан кейекте кыуалап, һинең алдына килтерә. Кейеккә аткан булып уғы менән һине атып үлтерәһек. Улың һине үлтермәһтән алда, һин улыңды үлтер, – тинеләр.

Малай кейекте кыуып, атаһының алдындағына үтеп китә икән. Дирсә Хан куркып, каты йәйәһен кулына алды. Керешен нык кына тартты ла, атып ебәрҙе. Уҡ малайдың калак һөйәктәренең уртаһына эләкте. Уҡ сәнселгәһ, кан сәһрәһе. Малай толпар атының муйынын һосаҡлап, ергә коланы. Дирсә Хан, кинйә улымдың өстөнә япма ябығыз, тине. Теге кырк куркак япманылар. Аттарының тезгенен бороп, өйөнә карай саптылар.

Дирсә Хандың катыны, кинйә улымдың тәүге һунарына бағышлап, арзаклы Оғуз бейҙәрен кунак итәйем, тине.

Кырк сибәр кыззыянына алды. Дирсә Ханды каршыланы. Башын күтәрҙе, Дирсә Хандың йөзөнә караны. Бер уңға, бер һулға караны, кинйә улын күрмәһе. Йөрәге урынынан купты. Кара күзҙәре канлы йәшкә тулды. Дирсә Ханды саҡыртып:

– Улым кайза? Балакайым кайза? Кара башым корбан булһын һиңә, берзән-бер кинйәтәү улым кайза? – тип ярып, күз йәштәрен түкте.

Дирсә Хан яуап бирмәне. Теге кырк куркак, уның ‘каршыһына баһып:

– Улың һау-сәләмәт, ауза калды. Бөгөн, йә иртәгә килер. Куркма, кайғырма; бей кызмаса булған, яуап бирмәс, – ‘тинеләр.

Дирсә Хандың катыны күнде. Әммә, тыныслана алманы, кырк кыззы янына алды, атына менеп, кинйә ‘улын эзләргә сықты. Бер касан да бозо иремәгән Казылык Тауына килеп сыктылар. Тирә-якты байканы, бер инештең эсенә карға, козғон коштары төшөп кире сыкканын күрзе. Мәгәр, солтаным, малай шунда йығылғайны. Карға, козғон, кан күреп, малайзың өстөнә кунырға теләй ине. Малайзың ике эте бар ине, карға, козғондо улары кыуалап, кундырмай ине. Малай шунда йығылғас, малайға буз ‘атлы Хызыр күренде. Йәрәхәтен өс тапкыр кулы менән һыйпап:

– Куркма, улым, һиңә был йәрәхәттән үлем юктыр. Тау сәскәһе, әсәйендең һөтө менән бергә яһалған май һинен йәрәхәтенде уналтыр, – ти зә, күззән юғала. Әсәһе малайзың янына барып сыға. Карай, күрә – кинйә ‘улы кызыл канға буялып ята. Улына:

– Күззәренде ас кына, улым, йәнен йәннәткә китмәһен; бына, улым, һиңә башым кобан булһын, кәүзәндә йән булһа, ‘хәбәр бир миңә, улым! – тип күз йәштәрен түкте. Шулай тигәс, малайзың колағына тауышишетелде. Башын калкытты, күззәрен асты. Әсәһенен йөзөнә караны:

– Якын ‘кил, ‘ак һөтөндә имгән әсәм, бер кемде лә

ғәйепләмә, бер кемде лә кәһәрләмә. Кәһәр теләһән, атамды кәһәрлә, бөтә ғәйеп атамдалыр. Әсәй, илама, миңә был яранан үлем юк ул, куркма. Буз атлы Хызыр миңә килде. Өс тапкыр ярамды һыйпаны, был яранан һиңә үлем юктыр, тау сәскәһе, әсәйендең һөтө шифалы май буласак, тине.

Шулай тигәс кырк һылыу кыз таралышып, тау сәскәһе йыйзылар. Малайзың әсәһе имсәген кысты, һөт килмәне, икенсе тапкыр кысты, һөтө килмәне, өсөнсөһөндә лә ‘үзен йәлләмәне, нык тултырзы, һыкты, был юлы инде һөт менән кан кушылып килде. Тау сәскәһенә һөт кушып малайзың яраһына һыланылар. Малайзы атка мендерзеләр, яндарына алып иленә килтерзеләр. Малайзы табибтарға күрһәтеп, шунда калдырып, Дирсә Хандан һакланылар. Малайзың йәрәхәте кырк көндә йүнәлдә. Һау-сәләмәт булды. Ул атка менә, кылыс таға ине инде. Һунар итте, кош ауланы. Дирсә Хандың бер хәбәрә ‘лә юк ине. Кинйә улын ул үлдә тип ‘белә ине. ‘

Ул кырк куркак егет малайзың үлмәгәннен ишеттеләр. Инде нишләйек, тип һөйләштеләр:

– Дирсә Хан кинйә улын күрһә, беззе иңән калдырмаһ, үлтерер. Килегез, Дирсә Ханды тотоп тукмап, бәйләйек. Азак дошмандарға тапшырайык, – тинеләр.

Дирсә Ханды тоттолар. Уны бау менән бәйләһәлә һәм бик каты тукманылар. Дирсә Хан йәйәү, былар атлы килеш дошман иленә киттеләр. Оғуз бейзәрә был хәлдә белмәһәлә, әммә Дирсә Хандың катыны был хәлдә ишеткәйне:

– Илдә дошман булмаһа ла, һинен атайыңдың өстөнә дошман килде. Атайыңдың ул кырк куркак йомошсоһо атайыңа хыянат итте. Тор, кырк егетенде яныңа ал, атайыңды коткар, ул һине яраланы, әммә һин уны үлтермә, тине.

Малай әсәһенен һүзен кыйманы. Кылысы менән коралланды, каты керешле йәйәһен кулына алды. Кырк егетә менән атаһының артынан китте. Ул куркактар бер урында ултырып, шарап әсә инеләр. Буғас Хан ул куркактарға барып етте һәм егеттәр уны күрзе.

– Әйзәгез, был егетте лә тотоп бәйләйек тә икәһен бергә дошмандарға алып барайык! – тинеләр.

Дирсә Хан:

– Кулымды сисегез, кымыз бирегез, ул егетте кире кайтарайым. Теләһәгез мине үлтерен, теләһәгез тере калдырып, ошонда ташлап китерһәгез, тине.

Кулдарын систеләр, кулына кымыз тотторзолар. Дирсә Хан килгән кешенен үз улы булғанын әле белмәй ине. Каршыһына сықты. Атаһы уның кире кайтыуын теләп, шиғырзар һөйләһе. Ә малай ‘атаһына:

– Һуғышмайынса, көрәшмәйенсә кире кайтмам. Кырк куркактан бер ни зә калдырмам, – тине.

Дирсә Хан кырк егетенә, тукыма алып, кул һелтәһе. Кырк егет малайзың янына йыйылдылар. Малай, кырк егетте бергә алды, ат уйнатты, һуғышты. Кайһыһының башын кисте, кайһыһын тоткон итте. Атаһын коткарзы, иленә

БУҒАС ХАН

кире кайтты. Дирсә Хан шунда кинйә улының исэн-һау булғанын аңланы. Хандар ханы Байындыр улына бейлек бирзе, тәхет бирзе. Дәдә Коркут дастан һөйләне, мәкәл әйтте. Ошо Оғузнамәне яззы һәм шулай тине:

Улар за был донъяға килеп үтте. Карауан кеүек узып китте. Уларзы ла әжәл алып, кара ергә йәшерзе. Фани донъя йәнә калды. Килемле китемле донъя! Ахыр сиге үлемле донъя! Кара үлем килә калһа, үтә бирһен, Ул мактаған Хозай, дуҫ буларак, ярзам итһен. Доға кылайым, катынкайым:

Кара тора таузар емерелмәһен. Күләгәле зур ағас киҫелмәһен. Ташып аккан тәрән һыузар коромаһын. Канаттарының остары кителмәһен. Сапкан сакта ак буз атың һөрлөкмәһен. Сапкан мәлдә кара булат кылысың йәнселмәһен. Һуғышканда һөңгәләрең һынмаһын. Сал сәсле'әсәнең урыны йәннәттә булһын. Ак һакаллы атаның урыны йәннәттә булһын. Хакикәттең уты гелән балкып торһон. Кадир Тәңре һине куркаклыкка өндәмәһен, катынкайым, һей!...

АЛТАЙЭАР

Төрөктәрҙең ата йорто һаналған Алтай Себер регионьының
көнъяғында урынлашқан. Бөгөн был биләмәнең бер өлөшө
Рәсәйгә карай һәм Алтай Республикаһы тип атала.

Төрөктәрзең тәүтөйәге булған Алтай ере, Себер төбәгенен көнъяғында урынлашқан. Бөгөн был төбәген бер өлөшө Рәсәйгә бәйле автоном республика булып Алтай автоном Республикаһы атамаһыны йөрөтә. Алтай төбәгенен үзәге - Барнаул; Алтай Республикаһының башкалаһы иһә - Горно-Алтайск; майзаны 92.600 км2 тәшкит итә. Был ерзә йәшәгән алтайлы төрөктәр үззәрен Алтай кеше, тип атайзар һәм алтай телендә һөйләшәләр.

Бөгөнгө Алтай ерзәрендә безең эраға тиклем Сакалар һәм Гунндар йәшәгән булған. Күктөрөк ханлығы, Уйғыр һәм Кыргыз дәүләттәре был ерзәргә һөкөм һөргән булған. XII быуат ахырынан башлап Алтайза Сыңғызһан һәм хәлифәләрзең хакимлиғы дауам иткән. XV быуатта Джунгария хакимлиғына кергән Алтай, Джунгарияға һалым түләргә тейешле булған. XVII быуаттан башлап был ерзәргә урыстар аяк баһа. Бөгөн Алтайза йәшәгән Алтай төрөктәре дөйөм халык иһәбенәң 35 процентын тәшкит итә.

Бөгөнгө көндә алтайзар бурханизм динен тотә. Бурханизм-прөвославие дине кәғизәләренәң, шаманизм гөрөф-ғәзәттәренәң буддизм элементтары менән катышмаһы булып һанала; тәбиғәттә бар һәмәненәң рухына, йән-әйәләренәң булғанына һәм яман заттарын барлығына ышаныла.

Алтай еренәң зур өлөшө таулык майзандан ғибәрәт. Шуға күрә, төбәк Алтай төрөк телендә “Тулуу Алтай”, урыс телендә “Горный Алтай”, йәғни, “Таулык Алтай”, тип атала. Төбәктәң бер өлөшө далаларзан тора. Таузарзың

битләүзәре ылыс ағастар менән, түбәләре иһә, туғайзар менән капланған. Климат каты: кыштар һыуык һәм әз карлы булып йәйзәр иһә әһә үтә.

Алтай ере, тәбиғәт матурлыктары йәһәтенән, уғата бай. Төрөктәрзең меңләгән йыллык ерләшеу урыны булған был тупрактарзың “Алтын таузар”, “Талас күле”, Катун һәм Алтай милли парктары тәбиғи матурлыктар һаналып ЮНЕСКО-ның Дөнья мираһы иһәбенә керә. Төрөктәрзең катынға күрһәткән кәзәр-хөрмәт һигезендә, Дөньяла тик бер иһәме, «катын»дан алып йөрөткән һәм бозлоктарзан тыуған «Катын» йылғаһы менән «Бия» һәм «Чулышман» йылғалары был төбәккә айырым матурлык өһтәй. Был йылғалар за ЮНЕСКО тарафынан һаклауға алынған. Катын йылғаһының төһө көндөң һәр вакытында һәм һәр мизгелдә айры бер матурлыкка әйә. Төбәктә ете мең тирәһә бәләкәй һәм зур күлдәр бар. Иң бейек тау түбәһә булған Ак-Сүмәр 4506 метр бейеклеккә әйә. Был таузар, күлдәр һәм йылғалар, рафтинг, санғы, һыу спорттары, каяға менеу, альпинизм, тау велосипеды кеуек бик күп спорт төрзәре менән шөгөлләнеу өһөн уңайлы.

Искитләргән һәм бронза быуаты осорондан калған мираһтың ере “Пазырык кургандары”, беренһәһә 1818 йылында табылған Алтай ере язма комарткылары, “Боз принһесса” мумияһы, Төрөктәрзең тарих сәхнәһенә аяк баһқан ере, тип кабул ителгән һәм 2500 йыл элек кешеләрзең йәшәгәнә аныкланған Үс Әһмәк тауы итәгендәгә ғәзиз Карағол үзәнә, Алтай шамандарының изге урыны, тип һаналған Белуха тауы - был төбәктәгә ер алған мәзәни байлыктарзың бер өлөшө генә.

МАНТЫ

Эслек өсөн

- 1 кг вакланған ит
- 2 баш һуған (турарға)
- 2 бөртөк картуф (вак шакмактарға турарға)
- 2 аш калағы ак май (еңелсә иретеп кушылмаға һалырға)
- тоз, кара борос.

Тышлык өсөн

- 500 г. он
- 3 дана йомортка
- ярты стакан һөт
- бер балғалак тоз.

Һәр кемдең, бер тапкыр буһа ла, манты ауыз итеп карағаны барзыр. Ә үзегез әзерләп карағығыз киләме? Теләк кенә булһын. Әгәр зә башкорт мантыһын ашарға теләһегез, итте, ит турағыстан үткәрмәй, мотлак турарға кәрәк буласак. Артык айырма юк, тип уйлаһағыз, берзе туралған иттән башкорт мантыһын ашап карағыз, һәм ундан һуң үткәрелгән фарш менән мантынан баш тартасакһығыз.

Фарш өсөн:

- 500 гр. һимез һарык ите (һыйыр ите лә ярай), 50 гр. һарыктың әс майы, 500-600 гр. башлы һуған, тоз, кызыл һәм кара төйөлгән борос.

Тәүзә итте һәм әс майын ыуак итеп турайбыз. Итте сак кына тундырһаң, турауы еңелерәк булыр. Артабан һуған

турауға күсәбез. Ни өсөн шул хәтлем һуған кәрәк, тип уйлайһығызмы? Нәк һуған мантыбызға тәм, хушлы һут бирәсәк. һуғанды турағас, тоз, борос һибеп, ит менән якшылап бутарға.

Камыр өсөн:

- 2 йомортка, 1 стакан һыуык һыу, 2 стакан он, көмөш калағы тоз, бер аш калағы көнбағыш майы.

Ике йомортканы бейек һауытта еңелсә тукыйбыз. Тоззо әсә һыуза иретеп, һыу һыуынғансы болғатабыз за, йомортка өстөнә қоябыз; көнбағыш майы, он өстәп, каты итеп камыр баһабыз. Көнбағыш майын өстәһәң, камырзы йәйеүгә анһат була. Камырыбыз әзер булғас, һыуыткыста ярты сәғәт “ял итергә” тейеш.

Манты яһау:

Камырзан зур түңәрәк йәйәбез, шунан һуң шакмактарға кырқабыз. Йәки, камырзан сәтләүек күләмендәй киҫәкте семтеп алып, түңәрәктәр йәйергә була. Кемгә һисек окшай, тик йәймәләр йока булырға тейеш. Йәймәләрҙең әсенә бер аш калак саһаһы итле фаршты һалып, дүрт остан йәбештерергә кәрәк. Манты бешерәү маһсус һауыт табаларыны майлап, өстөнә әзер мантыларзы тығызламай тезәбез. Маһсус манты һауытын төбөнә аз миқдар һыу қоябыз, һыуыбыз қайнап сықкас, манты тезелгән табаларзы һауыттың әсенә ултыртабыз, қапкасын яһабыз.

Мантылар 40- 45 минут бешерелә.
Ашығыз тәмле, күңелегез көр булһын!

Iydgâh Camii - Kaşgar

سۆيۈملۈك ئوقۇرمەنلەر

ئەمرە ئېنىستۇتنىغا يارىشا بولسۇن دەپ، يۇنۇس ئەمرە ۋە ئۇنىڭ مىراسلىرى باش تېما قىلىنماقچى.

ژورنىلىمىز ئۈچۈنچى ساندىن ئېتىبارەن ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە ئايرىم ئايرىم ھالدا ھەر قايسى تۈرك قەۋملىرىگە ئاتىلىدۇ. ھەر تۈرك قەۋمى ئۈچۈن ئۆزى تاللىغان يازغۇچى، شائېر ۋە ئۇ بۆلگە بىلەن مۇناسىۋەتلىك يازمىلار ۋە كۆرۈنۈشلەر يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكەن تۈرك تىللىرىدا ئوقۇرمەنلەرگە سۇنۇلىدۇ.

تۈركىيەدىكى ئاكادېمىكلار تەرىپىدىن تۈركىيە تۈركچىسىدىن باشقا تۈرك تىللىرىغا ئۈرۈلگەن يازمىلار، ئانا تىلى شۇ تۈرك تىلى بولغان ئۇستازلارنىڭ پىكىرلىرى ئېلىنىپ تەستىقلىدىن ئۆتكۈزۈلىدۇ. ژورنالنىڭ تەييارلىنىشىدا ۋە تۈزۈلىشىدە خاتالىقلىرىمىز ۋە كەمچىللىكلىرىمىز بولشى مۇمكىن ئەلۋەتتە. بۇ قۇسۇرلىرىمىزنى تۇنجى قېتىم مۇشۇنداق بىر ژورنال چىقىرىش ھاياجانىدىن بولغان دەپ كەڭچىللىك قىلىشىڭلارنى، ژورنال بىلەن مۇناسىۋەتلىك تەنقىدى پىكىر ۋە كۆز قاراشلىرىڭلارنى بىر بىلەن ئورتاقلىشىشىڭلارنى، ژورنىلىمىزنىڭ داۋام قىلىشىنى، كەلگۈسىدە بارلىق تۈرك تىللىرىنى ژورنىلىمىزدا جەم قىلىشىنى ۋە ھەر ساندا تۈرك دۇنياسىنىڭ ھەممە يېرىدە ئەينى مەتنىلەرنى ئوقۇش سۆيۈنچىدىن تەڭ بەھرىمەن بولۇشىنى تىلەيمىز؛ كەڭ ئوقۇرمەنلىرىمىزگە مۇھەببەتلىك سالام يوللايمىز.

قايتا قايتا ژورنىلىمىزدا كۆرۈشكەيمىز....

باھار، تەبىئەتنىڭ يېڭىدىن ئويغىنىشى، جانلىنىشى ۋە يېڭى گۈزەللىكلەرنىڭ باشلانغۇچىدۇر. بىز يۇنۇس ئەمرە ئىنىستىتۇتىمۇ بۇ باھار پەسلىدە يېپىڭى بىر ئىشقا قەدەم قويدۇق. 2009-يىلدىن بېرى كۆپلىگەن ئۆلكىلەردە پائالىيەت ئېلىپ بېرىپ ئۆلكىمىزنىڭ تونۇلىشىدا ۋە تۈرك تىلىنىڭ ئۆگىتىلىشىدە مۇھىم رول ئوينىغان ئىنىستىتۇتىمىز، بۇ باھاردا يېڭى بىر باشلانغۇچ سۈپىتىدە بىر تور ژورنىلى چىقىرىش ئۈچۈن تەييارلىقلارغا كىرىشتۈك ۋە ئېكرانلىرىڭلاردىكى ئۇشۇبۇ ژورنال ئارقىلىق سىزلىرى بىلەن يۈز كۆرۈشتۈك.

ژورنىلىمىز، تۈرك دۇنياسى تەۋەسىدە ئورتاق ئوقۇرمەن ھاسىل قىلىش، ھەر بىر تۈرك قەۋمىدىن تۆۋەت بىلەن تاللىنىدىغان مەدەنىيەت مىراسلىرىنى تونۇتۇش، ئورتاق ئەسەرلەر ئارقىلىق تىللىرىمىزدىكى ئوخشاشلىقلارنى تېخىمۇ كۆپ بايقاش، تۈرك دۇنياسى تەۋەسىدىكى گۈزەللىكلەرنى ھەممەھەرلىشىش ۋە بالىلىرىمىز ئارىسىدا ئوخشاش تېكىستلەر ئارقىلىق قېرىنداشلىق مېھرىنى ئۇلغايىتىش ئۈچۈن تۈزۈلدى.

بۇ مەقسەتلەر بىلەن ئالتە ئايدا بىر قېتىم چىقىدىغان ژورنىلىمىزنىڭ ھەر ساندا تۈرك دۇنياسىدىن بىر شائېر ياكى يازغۇچىغا ئائىت مەلۇم بىر ئەسەرنى ئەزەربەيجان، باشقۇرت، قىرغىز، قىرىم، تاتار، تۈركمەن، ئۆزبەك ۋە ئۇيغۇر تىللىرىدا ئوقۇيالايمىز؛ تۈرك دۇنياسىنىڭ ئوخشىمىغان جوغراپىيىلىك رايونلىرىنىڭ تاناملىرىنى تېتىيالايمىز؛ بەلكىم كۆپىنچىمىز بېرىپ كۆرۈپ باقمىغان لېكىن تونۇغاندىن كېيىن بېرىپ كۆرۈشكە تەقەززار بولىدىغان گۈزەللىكلەردىن خەۋەر تاپالايمىز؛ تۈرلۈك شەيئىلەرگە قايسى تۈرك قەۋمىنىڭ نېمە دەيدىغانلىقىنى ئۆگىنەلەيمىز ۋە بالىلىرىمىزغا بىرلا ۋاقىتتا تۈرك دۇنياسىنىڭ ھەر تەرىپىدىكى مەدەنىيەت مىراسلىرىمىزنى تونۇشتۇرالايمىز.

ژورنىلىمىزنىڭ تۇنجى سانىنى ھەممىمىزنىڭ ئورتاق مەدەنىيەت مىراسلىرىدىن بىرى بولغان «دەدە قورقۇت» داستانىغا بېغىشلىدۇق. «قورقۇت ئاتا»مىز ئەسىرلەر كېيىنمۇ بىزگە يول كۆرسەتسۇن دەپ ئىشنى باشلىدۇق ۋە بالىلىرىمىزنىڭمۇ ئۇنىڭدەك دانا بولۇشىنى تىلەپ تۇنجى بالىلار تېكىستىنىمۇ «دەدە قورقۇت نەسىللىرى»دىن تاللىدۇق. تۈرك دۇنياسى جوغراپىيەسىنى تونۇتۇشقا ئايرىغان سەھىپىمىزدە ھەممىمىزنىڭ تۇنجى يۇرتى بولغان «ئالتاي»نى تونۇش ۋە تونۇتۇشنى ژورنىلىمىزنىڭ ماھىيىتىگە ئۇيغۇن كۆردۈك. بۇنىڭدىن كېيىنكى سانىمىزدا بولسا ژورنالنى تۈزۈپ چىقارغان يۇنۇس

كىرىش سۆز

مۇقەددىمە

ئوغۇز قەۋمىنىڭ تىلىدا قورقۇت بوۋام كىتلى

ناھايىتى سەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللاھنىڭ ئىسمى ۋە ئۇنىڭ ياردىمى بىلەن.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام زامانىغا يېقىن، بايات ئۇرۇقىدىن قورقۇت ئاتا دەپ ئاتالغان بىر قىران چىقتى. ئۇ ئوغۇزنىڭ دانا بىلگەسى ئىدى، نېمە دېسە توغرا چىقاتتى، غايىپتىن خىلمۇخىل خەۋەرلەرنى بېرەتتى. ھەق تائالا ئۇنىڭ كۆڭلىگە ئىلھام بېغىشلايتتى.

قورقۇت ئاتا (شۇنداق) دېدى: «ئاخىر زاماندا خانلىق قايتىدىن قايسى قەبىلىسىگە مەنسۇپ بولىدۇ. زامان ئاخىر زامان بولۇپ قىيامەت كۈنى كەلگۈچە ھېچكىم خانلىقنى قايلارنىڭ قولىدىن ئالالمايدۇ.» بۇ دېگىنى ئوسماننىڭ نەسلىدۇر، مۇشۇنداق داۋاملىشىدۇ ۋە بۇنىڭغا ئوخشاش نۇرغۇن گەپلەرنى قىلدى.

قورقۇت ئاتا ئوغۇز قەۋمىنىڭ ھەر قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلاتتى. قانداقلا ئىش بولسۇن قورقۇت ئاتا بىلەن كېڭەشمەي قىلمايتتى، قانداق يول كۆرسەتسە قوبۇل قىلاتتى ۋە سۆزىدە تۇرۇپ بەجا كەلتۈرەتتى.

قورقۇت بوۋا شۇنداق دەپتۇ:
ئاللاھ ئاللاھ دېمىگۈچە ئىشلار ئوڭشالماس.
قادىر تەڭرى بەرمىگۈچە ئادەم باي بولماس.
پېشانىگە يېزىلمىسا قۇل بېشىغا قازا كەلمەس.
ئەجەلى توشمىغۇچە ھېچكىم ئۆلمەس.
ئۆلگەن ئادەم تىرىلمەس، چىققان جان قايتىپ كەلمەس.

بىر يىگىتنىڭ قارا (ئېگىز) تاغ دۆۋىسى قەدەر مېلى بولسىمۇ يىغىدۇ، تېرىدۇ، (يەنە) تەلەپ قىلىدۇ؛ (لېكىن) نېسىۋىسىدىن ئارتۇقنى يىيەلمەس. ئۆرلەپ ئۆرلەپ سۇلار تاشسا دېڭىز توشماس.

تەكەببۇرلۇق قىلغاننى تەڭرى سۆيمەس، كۆڭلى كۆكسى كەڭ ئادەمدە دۆلەت تۇرماس.

يات ئوغلىنى ساقلىساڭ ئوغۇل بولماس؛ چوڭ بولغاندا تاشلاپ كېتەر، كۆردۈم دېمەس.

كۈل تۆپىلىك بولماس، كۈيۈغۇل ئوغۇل بولماس.

قارا ئېشەكنىڭ بېشىغا ئۇزۇن يان (ئېغىزدۇرۇق) تاقىساڭ قېچىر بولماس، دېدەككە تون كىيگۈزسەڭ خېنىم بولماس.

لەپ-لەپ قار ياغسىمۇ يازغا قالماس، بولۇق يېشىل چىمەن كۈزگە قالماس.

كونا پاختا بۆز بولماس، كونا دۈشمەن دوست بولماس.

قارا ئايغىرغا قىيمىغۇچە يول ئېشىلماس، قارا پولات قىلىچنى چاپمىغۇچە دۈشمەن يانماس، يىگىت مېلىدىن كەچمىگۈچە نامى چىقماس.

قىز، ئانىسىدىن كۆرمىگۈچە تەلىم ئالماس؛ ئوغۇل، ئاتىسىدىن كۆرمىگۈچە داستىخان تارتماس (ئاچماس).

ئوغۇل، ئاتىسىنىڭ سىرىدۇر، ئىككى كۆزىنىڭ بىرىدۇر. (ئوغۇل ئاتىسىنىڭ يېتىلگىنىدۇر، ئىككى كۆزىنىڭ بىرىدۇر)

دۆلەتلىك ئوغۇل ئۆچىقنىڭ چوغىدۇر. ئوغۇل قانداق قىلسۇن ئاتا ئۆلۈپ مال قالمىسا. ئاتا مېلىدىن نېمە پايدا، باشتا دۆلەت (ئامەت) بولمىسا.

تەلەيسىزنىڭ شۇملىقىدىن ئاللاھ ساقلىسۇن پادىشاھىم سىزنى!

قورقۇت بوۋا يەنە شۇنداق دەپتۇ:
تېز ماڭغاندا (چاپقاندا) نەسىللىك ئاتقا نامەرد كىشى مەنەلمەس؛
مىنگىنىدىن مىنىمىگىنى ياخشىراق.

چېپىپ كەسكەن قىلىچنى قورققاقلارنىڭ چاپقىنىدىن چاپمىغىنى ياخشىراق. چاپلايدىغان يىگىتكە ئوق بىلەن قىلىچتىن بىر چوماق ياخشىراق (يېتەرلىك).

مېھمان كەلمىگەن كاتتا ئۆيلەر يىقىلسا ياخشىراق.

ئات يىمەيدىغان سېسىق ئوتلارنىڭ ئۈنىگىنىدىن ئۈنىمىگىنى ياخشىراق (بولغىنىدىن بولمىغىنى ياخشىراق).

ئادەم ئىچمەيدىغان قىرتاق سۇلارنىڭ سىزغىنىدىن سىزمىغىنى ياخشىراق. (سىرغىپ ئاققىنىدىن ئاقمىغىنى ياخشىراق).

ئاتا چىرىغىنى يورۇتمايدىغان يارامسىز ئوغۇلنىڭ ئاتىسىدىن تۆرەلگىنىدىن تۆرەلمىگىنى ياخشىراق؛ ئانىسىنىڭ بالياتقۇسىغا تۆرەلگىنىدە تۇغۇلمىغىنى ياخشىراق. ئاتا نامىنى داۋاملاشتۇرغان دۆلەتلىك ئوغۇل ياخشىراق.

يالغان سۆزنىڭ بۇ دۇنيادا بولغىنىدىن بولمىغىنى ياخشىراق.

ھەقىقىيلەرنىڭ (باتۇر يىگىتلەرنىڭ) ئۈچ ئوتتۇز ئون (يۈز) ياشقا كىرگىنى ياخشىراق.

ئۈچ ئوتتۇز ئون (يۈز) ياشقا كىرىڭ، ھەق (خۇدا) سىزگە يامانلىق كەلتۈرمىسۇن، دۆلىتىڭىز دائىمى بولسۇن ئەي پادىشاھىم!

قورقۇت بوۋا شۇنداق دەپتۇ، ئاڭلاپ باقايلى پادىشاھىم، نېمە دەپتۇ:
بارغان يەرنىڭ ئوتلاقلىرىنى كېيىك بىلۇر.

مۇقەددىمە

كۆكەرگەن يەرنىڭ چىمەنلىرىنى قۇلان بىلۈر.
ئايىرىم ئايىرىم يوللارنىڭ ئىزىنى تۈگە بىلۈر.
يەتتە ساينىڭ پۇرىقىنى تۈلكە بىلۈر.
كېچە ۋاقتى كارۋان كۆچكىنىنى تورغاي بىلۈر.
ئوغلنىڭ كىمىدىن بولغىنىنى ئانىسى بىلۈر.
ئادەمنىڭ ئېغىرىنى يېنىكىنى ئات بىلۈر.
ئېغىر يۈكلەر زەخمىسىنى قېچىر بىلۈر.
نەردە ئاغرىق بولسا تارتقان بىلۈر.
غايىل باشنىڭ ئاغرىقىنى مىڭسى بىلۈر.

قولچىلىك قوۋۇزىنى (قومۇز، قوۋۇز) كۆتۈرۈپ يۇرتتىن يۇرتقا، بەگدىن بەگكە ئەلنەغمىچى (قوشاقچى) بارۇر. ئادەمنىڭ مەردىنى، ناكەسنى قوشاقچى بىلۈر. ئالدىڭىزدا ساز چېلىپ ناخشا ئېيتىدىغان قوشاقچى بولسۇن. ئېزىپ-تېزىپ كەلگەن بالا-قازانى تەڭرى كەتكۈزسۇن ئەي پادىشاھىم!

قورقۇت بوۋا يەنە شۇنداق دەپتۇ، ئاڭلاپ باقايلى پادىشاھىم، نېمە دەپتۇ: ئېغىز ئېچىپ مەدھىيىلىسەم ئۈستىمىزدە تەڭرى گۈزەل. تەڭرى دوستى، دىن سەرۋەرى مۇھەممەت گۈزەل. مۇھەممەتنىڭ ئوڭ يېنىدا ناماز قىلغان ئەبۇبەكر سىددىق گۈزەل.

ئوتتۇزىنچى جۈزنىڭ بېشىدۇر «ئاممە» گۈزەل. بوغۇمى بويىچە توغرا ئوقۇنسا «ياسىن» گۈزەل.

قىلىچ چاپتى، دىن (يولنى) ئاچتى شاھىمەردان (مەردىمەيدان) ئەلى گۈزەل. ئەلىنىڭ ئوغۇللىرى، پەيغەمبەر نەۋرىلىرى، كەربالا دالاسىدا يەزىدلەرنىڭ قولىدا شېھىت بولدى؛ ھەسەن بىلەن ھۈسەيىن، ئىككى قېرىنداش بىرلىكتە گۈزەل.

يېزىلىپ تۈزۈلۈپ ئاسماندىن چۈشتى، تەڭرى ئىلمى «قۇرئان» گۈزەل. ئۇ «قۇرئان» نى يازدى، تۈزدى؛ ئۆلىمالار ئۆگەنگىچە كۆيدى، پىشتى؛ ئالىملار سەرۋەرى ئافغان ئوغلى ئوسمان گۈزەل.

ئويما يەردە ياسالغان تەڭرى ئۆيى مەككە گۈزەل. ئو مەككىگە ساق بېرىپ ئېسەن كەلسە سادىق ئىمان ھاجى گۈزەل.

ھېسپ كۈنىدە جۈمە گۈزەل. جۈمە كۈنى ئوقۇغاندا خۇتبە گۈزەل. قۇلاق سېلىپ تىڭشىغاندا ئۈممەت گۈزەل. مۇناردا ئەزان ئوقۇغاندا مۇئەزرىن گۈزەل.

سىڭارتىز ئولتۇرغاندا ھالال جۈپتى گۈزەل.

چېكىسىدىن (ياڭاقتىن) ئاقارسا دادا گۈزەل.
ئاق سۈتىنى تويغۇزۇپ ئەمدۈرگەندە ئانا گۈزەل.
ياندېشىپ كۆنگىنىدە قارا بۇغرا گۈزەل.
سۆيۈملۈك قېرىنداش گۈزەل.

يان تەرەپتە، ئالا ئۆي (چېدىر) يېنىدا تىكىلسە، كېلىن ھۇجرىسى گۈزەل. چېدىر تانىسىنىڭ ئۇزۇنى گۈزەل.
ئوغۇل گۈزەل.

ھېچبىرىگە ئوخشىمىدى، پۈتۈن ئالەملەرنى ياراتقان ئاللاھ تەڭرى گۈزەل. مەدھىيىلىگىنىم ئۇلۇغ تەڭرى، دوست بولۇپ مەدەت بولسۇن، ئەي پادىشاھىم!...

شائىر دەيدۇكى ئاياللار تۆت خىلدۇر. بىرسى، نەسلىڭنى سولدۇرغاندۇر؛ بىرسى، ئىغۋاچىدۇر؛ بىرسى، ئۆيىنىڭ تېرىكىدۇر؛ بىرسى، نېمە دېسەڭ پەستۇر (ئادەمگەرچىلىكى يوق).

شائىر دەيدۇكى:

ئۆيىنىڭ تېرىكى شۇنداقتۇركى، قىر-دالادىن (يىراق-يېقىندىن) ئۆيگە بىر مېھمان كەلسە، يولدىشى ئۆيدە بولمىسىمۇ، ئۇ مېھماننى يىگۈزۈپ ئىچكۈزىدۇ، كۈتىدۇ، ئەزىزلەيدۇ، ئۇزۇتۇپ قويىدۇ. ئۇ، ھەزرەتى ئائىشە، ھەزرەتى فاتىمىنىڭ نەسلىدىندۇر پادىشاھىم. ئۇنىڭ بوۋاقللىرى (بالىلىرى) بولسۇن، ئۆيۈڭگە بۇنىڭدەك ئايال كەلسۇن.

نەسلىڭنى سولدۇرغان ئايالغا كەلسەك... ئەتىگەندە ئورنىدىن تۇرۇپ، قولىنى يۈزىنى يۇمايلا توققۇز پۈرە بىلەن بىر كوزا (كومزەك، ئىدىش) قېتىق كۆزلەيدۇ، تويغۇچە، قارنى ئېتىلىپ كەتكۈچە يەيدۇ، قولىنى مەيدىسىگە ئۇرۇپ: «بۇ ئۆيى يىقىلغۇسى ئەرگە تەگكىنىدىن بېرى قورسىقىم تويۇپ باقمىدى، يۈزۈم كۈلمىدى؛ پۈتۈم ئاياق، يۈزۈم ياغلىق كۆرمىدى» دەيدۇ، «نېمە بولار بۇ ئۆلسە باشقا بىرسىگە تەگسەم، كۈتكىنىدىن ياخشىراق بىرسى بولسىدى» دەيدۇ. بۇنىڭدەك بىرسىدىن، پادىشاھىم، بالىلار بولمىسۇن، ئۆيۈڭگە بۇنىڭ كەبى ئايال كەلمىسۇن (كىرمىسۇن، يولمىسۇن).

كېلەيلى ئىغۋاگەر ئايالغا... نوقۇغاندا ئورنىدىن تۇردى، قولىنى يۈزىنى يۇماستىن ئاۋۇلىنىڭ ئۇ ئۇچىدىن بۇ ئۇچىغىچە، بۇ ئۇچىدىن ئۇ ئۇچىغىچە قاترىدى، غەيۋەت قىلدى (گەپ توشىدى)، تىڭتىڭلىدى، چۈش بولغىچە كېزىپ يۈردى. چۈشتىن كېيىن ئۆيىگە (چېدىرىغا) كەلدى. كۆردىكى ئوغرى ئىت، يوغان كالا ئۆيىنىڭ ئىچىنى مالماتاڭ قىلىۋەتكەن؛ (ئۆيى) توخۇ كاتىكىگە، كالا ئېغىلىغا ئايلانغان. خوشنىلىرىغا ۋارقىراپ: « ھېقىز زەلىھا، زۇبەيدە، ئۈرۈۋەيدە، جانقىز، جانپاشا، ئاينا مەلەك، ئۆلگىلى يۈتكىلى

كەتمىگەندىم، ياتىدىغان يېرىم يەنە مۇشۇ يىقىلغۇسى (يەر) ئىدى. مېنىڭ ئۆيۈمگە ئازراق قاراپ قويساڭلار بولمامتى، خوشنا ھەققى تەڭرى ھەققى» دەيدۇ. بۇنىڭدەك بىرسىنىڭ پادىشاھىم، بوۋاقللىرى بولمىسۇن، ئۆيۈڭگە بۇ كەبى ئايال يولمىسۇن.

كەلدۇق (ئەمدى) ئۇ، نېمىلا دېسەڭ پەس (ئادەمگەرچىلىكى يوق) ئايالغا: ئۆيۈڭگە يىراق-يېقىندىن بىر قۇتلۇق مېھمان كەلسە، يولدىشى ئۆيدە بولسا ۋە ئۇنىڭغا «تۇر، نان ئەكەل يەيلى، بۇمۇ يىسۇن» دېسە-نان يەتمەس، تاماق كېرەك (دېسە)- ئايالى: «قانداق قىلاي، بۇ يىقىلغۇسى ئۆيدە ئۇن يوق، ئەلگەك يوق؛ تۈگە تۈگمەندىن كەلمىدى» دەيدۇ. «نېمە كەلگۈلۈك بولسا مېنىڭ ساغرامغا كەلسۇن» دەپ قولى بىلەن ساغرىسىغا ئۇرىدۇ، يۈزىنى نېرىغا ساغرىسىنى ئېرىگە قارىتىدۇ. مىڭ (ئېغىز) گەپ قىلساڭ بىرسىنىمۇ تۇيماس، ئېرىنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماس. ئۇ نۇھ پەيغەمبەرنىڭ ئېشىكىنىڭ نەسلىدىندۇر. ئۇنىڭدىنمۇ سىزنى، پادىشاھىم، ئاللاھ ساقلىسۇن. ئۆيىڭىزگە بۇ كەبى ئايال كەلمىسۇن.

بۇقاچ خان ھېكايىسى

درسە خان ئوغلى بۇقاچ خاننىڭ ھېكايىسىدۇر

بىر كۈنى قامغان ئوغلى بايىندىر خان ئورنىدىن تۇرغانىدى؛ كۆز قاماشتۇرىدىغان كۆركەم چېدىرنى يەريۈزىگە تىكتۈرگەندى؛ ئالا سايىۋېنى ئاسماندا ئېچىلغانىدى؛ مىڭ يەردە يىپەك گىلەملەر سېلىنغانىدى. خانلار خانى بايىندىر خان يىلدا بىر قېتىم زىياپەت بېرىپ ئوغۇز بەگلىرىنى مېھمان قىلاتتى.

يەنە شۇنداق توي ئۆتكۈزۈپ ئاتتىن ئايغىر، تۆگىدىن بۇغرا، قويدىن قوچقار سويدۇرغانىدى. بىر يەرگە ئاق چېدىر، بىر يەرگە قىزىل چېدىر، يەنە بىر يەرگە قارا چېدىر تىكتۈرگەندى. بايىندىر خان:

- «كىمىڭ ئوغلى قىزى يوق بولسا قارا چېدىرغا باشلاڭ، ئاستىغا قارا كىگىز سېلىڭ، ئالدىغا قارا قوي (گۆشى) قوردىقىدىن كەلتۈرۈڭ. يىسە يىسۇن، يىمسە قوپسۇن كەتسۇن. ئوغلى بارنى ئاق چېدىردا، قىزى بارنى قىزىل چېدىردا قوندۇرۇڭ. ئوغلى ۋە قىزى بولمىغاننى ئاللاھ تائالا قارغاپتۇ، بىزمۇ قارغايىمىز، بۇنى بىلسۇن.» دېگەندى.

ئوغۇز بەگلىرى بىردىن بىردىن كېلىپ يىغىلىشقا باشلىدى. ئەسلىدە درسە خان دېگەن بەگنىڭ ئوغلىمۇ قىزىمۇ يوق ئىدى. تاڭ سەھەرنىڭ قاراڭغۇ ماراڭغۇسىدا درسە خان ئورنىدىن تۇردى ۋە قىرىق يىگىتى بىلەن بىللە بايىندىر خاننىڭ كېڭىشىگە باردى. بايىندىر خاننىڭ يىگىتلىرى درسە خاننى قارشى ئالدى. قارا چېدىرغا باشلىدى. ئاستىغا قارا كىگىر سالدى، ئالدىغا قارا قوي (گۆشى) قوردىقىدىن ئەكەلدى. درسە خان:

- «بايىندىر خان مېنىڭ نېمە كەمچىللىكىمنى كۆردى؟ قىلىچىمدىن كۆردىمۇ دەستىرخېنىمىدىنمۇ؟ مەندىن تۆۋەن قاتاردىكىلەرنى ئاق چېدىرغا، قىزىل چېدىرغا باشلىدى. مېنىڭ قايسى گۇنايمىغا مېنى قارا چېدىرغا باشلىدى؟» دېدى.

بايىندىر خاننىڭ يىگىتلىرى:

- خانىم، بۈگۈن بايىندىر خاننىڭ بۇيرۇقى شۇنداق: ئوغلى (ۋە) قىزى بولمىغاننى تەڭرى تائالا قارغاپتۇ بىزمۇ قارغايىمىز دېگەندى، دەپتۇ.

درسە خان ئورنىدىن تۇردى:

- قوپۇڭلار يىگىتلىرىم، ئورنۇڭلاردىن تۇرۇڭلار. بۇ قارا بىر ئەيىپتۇر ماڭا. يا مەندىندۇر ياكى خوتۇنۇمدىندۇر، دېدى.

درسە خان ئۆيىگە كەلدى. بۇرلا خېنىمنى چاقىرىپ بولغان ئىشلارنى ئايالىغا ئېيتتى:

- بايىندىر خان، بىر يەرگە ئاق چېدىر، بىر يەرگە قىزىل چېدىر، يەنە بىر يەرگە قارا چېدىر تىكتۈرۈپتۇ. «ئوغلى بارنى ئاق چېدىرغا، قىزى بارنى قىزىل چېدىرغا، ئوغلىمۇ قىزىمۇ يوقنى بولسا قارا چېدىرغا باشلاڭ؛

ئاستىغا قارا كىگىز سېلىڭ، ئالدىغا قارا قوي (گۆشى) قوردىقى كەلتۈرۈڭ. يىسە يىسۇن يىمسە قوپسۇن كەتسۇن. ئوغلى قىزى بولمىغانلىقى ئۈچۈن تەڭرى تائالا ئۇنى قارغاپتۇ، بىزمۇ قارغايىمىز دەپتۇ. مەن بارغىنىمدا يېنىمغا كېلىپ قارشى ئېلىشتى، قارا چېدىرغا باشلاشتى. ئاستىمغا قارا كىگىز سېلىشتى، ئالدىمغا قارا قوي (گۆشى) قوردىقى كەلتۈرۈشتى. «ئوغلى قىزى بولمىغاننى تەڭرى تائالا قارغاپتۇ، بىزمۇ قارغايىمىز، بۇنى بىل.» دېيىشتى.

خوتۇنغا ئاچچىقلاپ:

- بۇ ئىش سەندىنمىدۇ، مەندىنمىدۇ؟ تەڭرى تائالا بىزگە بىر ئوغۇل بەرمەس، نېمىشقىدۇ؟ دېدى.

درسە خاننىڭ خوتۇنى:

- ھەي درسە خان، ماڭا ئاچچىقلىما. رەنجىپ قانتىق گەپ قىلما. ئورنۇڭدىن تۇر، ئالا چېدىرىڭنى يەريۈزىگە تىكتۈر. ئاتتىن ئايغىر، تۆگىدىن بۇغرا، قويدىن قوچقار سويدۇر. ئىچ ئوغۇزنىڭ تاش ئوغۇزنىڭ بەگلىرىنى دەستىرخان ئەتراپىدا توپلا. ئاچ كۆرسەڭ تويغۇز، يالڭاچ كۆرسەڭ كىيگۈز. قەرزى بارنى قەرزىدىن قۇتقاز. دۆۋىلەپ گۆش يىغ، كۆل كەبى قىمىز ساغدۇر. كاتتا بىر زىياپەت بەر، تىلەك تىلە. ئېغىزى دۇئالىق بىرسىنىڭ خەيىر دۇئاسى بىلەن ئاللاھ بىزگە بىر بالا بېرىپ قالار.

درسە خان ئايالىنىڭ بۇگىپى بىلەن كاتتازىياپەت بەردى؛ تىلەك تىلىدى ۋە ئايالىنىڭ پۈتۈن دېگەنلىرىنى قىلدى. ئېغىزى دۇئالىق بىر كىشىنىڭ خەيىر دۇئاسى بىلەن ئايالىنىڭ بويىدا قالدى. بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن بىر ئوغۇل تۇغدى. ئوغلىنى بالا باققۇچىلارغا بەردى، قارىغۇزدى. ئوغلى ئون بەش ياشقا كىردى. ئوغۇلنىڭ دادىسى بايىندىر خاننىڭ سېپىگە قېتىلدى.

بايىندىر خاننىڭ بىر بۇقىسى بار ئىدى، بۇنىڭدىن باشقا يەنە بىر بۇغراسى بار ئىدى... ئۇ بۇقا قانتىق تاشقا مۇڭگۈزىنى ئۈسە ئۈندەك ئۈگىتىۋېتەتتى. بىر كۈنى بۇقىنى سارايدىن چىقىرىشتى. ئۈچ كىشى ئوڭ يېنىدىن، ئۈچ كىشى سول يېنىدىن تۆمۈر زەنجىر بىلەن بۇقىنى باغلاپ تۇتۇشقانىدى. كېلىپ مەيداننىڭ ئوتتۇرىغا قويۇۋېتىشتى. درسە خاننىڭ ئوغلى ۋە باشقا ئۈچ بالا مەيداندا ئوشۇق ئويناۋاتاتتى. بۇقىنى قويۇۋەتكەندە بالىلارغا: - «قېچىڭلار» دېدى.

قالغان بالىلار قاچتى لېكىن درسە خاننىڭ ئوغلى قاچمىدى. بۇقىمۇ ئوغۇلغا قاراپ چېپىپ كەلدى؛ ئوغۇلنى ئۆلتۈرۈمەكچى بولدى. ئوغۇل مۇشتۇمى بىلەن بۇقىنىڭ ماڭلىيىنىڭ ئوتتۇرىسىغا توغۇرلاپ ئۇردى. بۇقا كەينىچىلەپ كېتىپ قايتىدىن ئوغۇلغا قاراپ يۈگۈردى. ئوغۇل يەنە بۇقىنىڭ ماڭلىيىغا كەلتۈرۈپ بىر مۇشت ئاتتى. بۇقىنىڭ ماڭلىيىغا مۇشتۇمنى تىرەپ تۇرۇپ ئىتتىرگىنىچە مەيداننىڭ ئۇ بېشىغا سۈرۈۋەتتى. بۇقا بىلەن

ئوغۇل بىردەم تىرەكەشتى، يا ئوغۇل بۇقنى يېڭەلمىدى، يا بۇقا ئوغۇلنى يېڭەلمىدى. ئوغۇل ئويلايدى: «مەن نېمىشقا بۇنىڭ ماڭلىيىغا تايانچ بولمەن؟» دېدى. بۇقنىڭ ماڭلىيىدىن مۇشتۇمنى تارتىۋالدى، بۇقنىڭ ئالدىدىن چېكىندى. بۇقا توختىيالماستىن باشچىلاپ يىقىلدى. ئوغۇل پىچىقنى ئېلىپ بۇقنىڭ بېشىنى كەستى. ئوغۇز بەگلىرى كېلىپ بېشىدا توپلاندى، بارىكالا دېيىشتى.

- قورقۇت بوۋام كەلسۇن ۋە بۇ ئوغۇلغا ئىسىم قويسۇن. ئاندىن ئوغۇلنىڭ دادىسىنىڭ يېنىغا بارسۇن، بەگلىك تەلەپ قىلسۇن، تەختنى ئالسۇن، دېيىشتى.

قورقۇت بوۋام كەلدى. ئوغۇلنى ئېلىپ دادىسىنىڭ يېنىغا باردى. ئۇ يەردە ئوغۇلنىڭ دادىسىغا:

ھەي دىرسە خان، بۇ ئوغۇلغا بەگلىك بەرگىن، ئات ۋە تۆگە بەرگىن، تون بەرگىن، تەخت بەرگىن، (بۇ ئوغۇل) بەك قالىتسىتۇر. دېدى. «بۇ ئوغۇل بۇقا بىلەن ئېلىشىپ بىر پۇقنى ئۆلتۈرۈپتۇ. ئوغۇلنىڭ ئىسمى بۇقاچ بولسۇن. ئېتىنى مەن قويدۇم، يېشىنى ئاللاھ بەرسۇن.» دېدى.

دىرسە خان ئوغۇلغا بەگلىك بەردى، تەخت بەردى. ئوغلى تەختكە چىقتى. دادىسى قىرىق يىگىتكە بۇرۇنقىدەك كۆڭۈل بۆلمەيدىغان بولدى. ئۇ قىرىق يىگىت بۇنىڭدىن ئاچچىقلىنىپ ئۇ بالغا ھەسەت قىلىشتى.

-«كېلىڭلار، ئوغۇلنى دادىسىغا يامان كۆرسىتەيلى. بەلكىم دادىسى ئۇنى ئۆلتۈرۈپ قالسا بىزنىڭ ئىززەت ھۆرمىتىمىز يەنە ئېشىپ قالار» دەپ ئويلاشتى.

بۇ قىرىق يىگىتنىڭ يىگىرمىسى بىر تەرەپكە، يەنە يىگىرمىسى بىر تەرەپكە ئايرىلدى. ئاۋۋال يىگىرمىسى كەلدى، دىرسە خانغا شۇ خەۋەرنى ئەكەلدى:

-«كۆردىڭىزمۇ دىرسە خان، نىمى ئىشلار بولدى؟ سېنىڭ ئوغۇلۇڭ يارامسىز ئىكەن، خەپىرسىز ئىكەن. قىرىق يىگىتى بىلەن قۇدرەتلىك ئوغۇزغا قوشۇن تارتتى، ئۇلارغا يامانلىق قىلدى، ئۇلارنى كۆپ قاقشاتتى. بۇ خەۋەر تاغلاپ ئېشىپ خانلار خانى بايىندىر خانغا بارىدۇ، بۇ ئوغۇلنىڭ ياشىغىنىدىن ئۆلگىنى ياخشىراق. بايىندىر خان سېنى چاقىرىدۇ، ساڭا بەك غەزەپلىنىدۇ. بۇنداق ئوغۇلنى نېمە قىلسەن؟ بۇنداق ئوغۇلنىڭ بولغىنىدىن بولمىغىنى ياخشىراق، ئۆتۈرگىنە!» دېيىشتى.

دىرسە خان:

-بېرىپ ئۇنى كەلتۈرۈڭلار، ئوغۇلنى ئۆلتۈرەي، دېدى.

بىردەمدىن كېيىن ئۇ نامەرتلەرنىڭ قالغان يىگىرمىسىمۇ كېلىشتى،

يالغان خەۋەردىن يەنە بىرنى ئەپ كېلىشتى:

دىرسە خان، سېنىڭ ئوغۇلۇڭ ئورنىدىن قوزغىلىپ باغرى گۈزەل چوڭ تاغقا ئوۋغا چىقتى. سەن تۇرغان يەردە ئوۋ ئوۋلىدى، قۇش تۇتتى. ئانىسىنىڭ يېنىغا بېرىپ مۇڭداشتى، دادىسىغا قەست قىلدى. سېنىڭ ئوغۇلۇڭ ئەسكى ئىكەن، يارامسىز ئىكەن. بۇ خەۋەر تاغلارنى ئېشىپ بايىندىر خانغا يېتىدۇ. بۇ ئوغۇلنىڭ ياشىغىنىدىن ئۆلگىنى ياخشىراق. بايىندىر خان سېنى چاقىرىپ ساڭا قاتتىق غەزەپلىنىدۇ. بۇنداق ئوغۇلنىڭ ساڭا نېمە كېرىكى. بۇنداق ئوغۇلنىڭ بولغىنىدىن بولمىغىنى تۈزۈك، ئۆلتۈرگىنە، دېيىشتى.

دىرسە خان:

-بېرىپ كەلتۈرۈڭلار، ئۆلتۈرەي. بۇنداق ئوغۇل ماڭا كېرەك ئەمەس، دېدى.

دىرسە خاننىڭ قىرىق نۆكەرلىرى:

-بىز سېنىڭ ئوغۇلۇڭنى قانداقمۇ ئەكىلەيلى، سېنىڭ ئوغۇلۇڭ بىزنىڭ گېپىمىزنى ئاڭلىمايدۇ. يىگىتلىرىڭنى ئېلىپ ئوغۇلۇڭنىڭ يېنىغا بارغىن، ئۇنىمۇ ئېلىپ ئوۋغا چىققىن. قۇش ئۇچۇرۇپ ئوۋ ئوۋلاۋاتقاندا ئوغۇلۇڭغا ئوق

ئېتىپ ئۆلتۈرۈۋەتكىن. ئەگەر بۇنداق ئۆلتۈرمىسەڭ باشقا يول يوق، بىلگىن، دېيىشتى.

تاڭ سەھەردە دىرسە خان ئورنىدىن تۇردى. ئوغلىنى يېنىغا ئېلىپ قىرىق يىگىتى بىلەن بىللە ئوۋغا چىقتى، ئوۋ ئوۋلاپ قۇش ئۇچۇرۇشتى. ئو قىرىق نامەرتنىڭ بىر قانچىسى ئوغۇلنىڭ قېشىغا بېرىپ:

-داداڭ، «كىيىكلەرنى قوغلاپ تۇتۇپ ئەكەلسۇن، مېنىڭ ئالدىمغا دۆۋىلىسۇن؛ ئوغۇلۇمنىڭ ئات چاپتۇرغىنىنى، قىلىچ چىپىشىنى، ئوق ئېتىشىنى كۆرەي؛ سۆيۈنەي، پەخىرلىنەي، ئىشەنەي» دېدى، دېيىشتى.

ئوغۇل نەدىن بىلسۇن. كىيىكلەرنى قوغلاپ ئەكىلەتتى، دادىسىنىڭ ئالدىدا ئاتاتتى. دادام ئات چاپتۇرغىنىمنى كۆرسۇن سۆيۈنسۇن، ئوق ئېتىشىمنى كۆرسۇن ئىشەنسۇن، قىلىچ چىپىشىمنى كۆرسۇن پەخىرلەنسۇن، دەيتتى.

ئو قىرىق نامەرت:

- دىرسە خان، كۆردىڭىمۇ ئوغۇلنى، قىردا دالدا كىيىكنى قوغلايدۇ، سېنىڭ ئالدىڭغا ئەكىلىدۇ. كىيىكنى ئاتىدىغاندەك قىلىپ سېنى ئېتىپ

ئۆلتۈرمەكچى. ئوغلۇڭ سېنى ئۆلتۈرۈشتىن بۇرۇن سەن ئوغلۇڭگە ئۆلتۈرگىن، دېيىشتى.

ئوغلۇ كىيىكنى قوغلاۋاتقاندا دادىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ كېتىپ تۇراتتى. دىرسە خان قورقۇپ پۇختا يايىنى قولغا ئالدى، ئۈزەنگىدە تۇرۇپ قاتتىق تارتتى، توغۇرلاپ ئاتتى، ئوغلۇنى ئىككى كۆكسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئۇردى. ئوق تەگكەندە قان ئېتىلىپ ئاقتى. ئوغلۇ يوغان نەسىللىك ئېتىنىڭ بويىنى قۇچاقلغىنىچە يەرگە يىقىلدى. دىرسە خان ئوغلۇنىڭ ئۈستىگە ئېتىلىپ (ئۇنىڭ بىلەن بىللە) چۈشەي دېۋىدى ئو قىرىق نامەرت يول قويمىدى. ئېتىنىڭ تىزگىنىنى بۇراپ يۇرتىغا قايتتى.

دىرسە خاننىڭ ئايالى ئوغلۇمنىڭ تۇنجى ئوۋى دەپ،-

-«تونۇلغان ئوغۇز بەگلىرىگە زىياپەت بېرەي» دېدى.

قىرىق ئىنچىكە قىزنى يېنىغا ئالدى، دىرسە خاننى قارشى ئالدى. بېشىنى كۆتۈرۈپ دىرسە خاننىڭ يۈزىگە قارىدى، ئوڭ سولىغا كۆز يۈگۈرتتى، ئوغلۇنى كۆرەلمىدى. يۈرىكى قېپىدىن چېقىپ كەتكۈدەك بولدى. قارا قىياق كۆزلىرى قان ياش بىلەن تولدى. چاقىرىپ دىرسە خانغا:

-«ئوغلۇم قېنى، قوزام قېنى، قارا بېشىم سەندىن ئايلىنسۇن، بار تال ئوغلۇم نەدە؟» دەپ نالە پەرياد قىلدى، كۆز يېشى تۆكتى.

دىرسە خان ئايالىغا جاۋاپ بەرمىدى. ئو قىرىق نامەرت ئالدىغا ئۆتۈپ:

-ئوغلۇڭ ساق سالامەتتۇر، ئوۋدىدۇر. بۈگۈن ئەتىلەردىن نەدە بولسا كېلىدۇ. قورقما، ئەنسىرمە؛ بەگ مەست، جاۋپ بېرەلمەيدۇ، دېيىشتى.

دىرسە خاننىڭ ئايالى چېكىنىپ كەينىگە ياندى، چىدىيالىمىدى. قىرىق ئىنچىكە قىزنى يېنىغا ئالدى، ئېتىغا مىنىپ ئوغلۇنى ئىزدەشكە كەتتى. ھېچقاچان مۇزى ئېرىمەيدىغان قازىلىق تېغىغا كېلىپ چىقتى. قارىۋىدى، بىر ئۆستەڭنىڭ ئىچىگە قاغا قۇزغۇن ئۇچۇپ كىرىدۇ، قونۇپ چىقىدۇ. ئەسلىدە سۇلتانىم، ئوغلۇ ئۇ يەرگە يىقىلغانىدى. قاغا قۇزغۇنلار قان كۆرۈپ ئوغلۇنىڭ ئۈستىگە قونماقچى بولاتتى، ئوغلۇنىڭ ئىككى ئىتى بار ئىدى، قاغىنى قۇزغۇننى قوغلايتتى قوندۇرمايتتى. ئوغلۇ ئۇ يەرگە يىقىلغاندا بوز ئاتلىق خىزىر ئۇنىڭغا كۆرۈندى، ئۈچ قېتىم يارىسىنى قولى بىلەن سىلىدى:

-قورقما ئوغلۇ، ساڭا بۇ يارىدىن ئۆلۈم يوقتۇر. تاغ چېچىكى بىلەن ئاناڭنىڭ سۈتى ساڭا مەلھەمدۇر، دەپ غايىپ بولدى.

ئوغلۇنىڭ ئانىسى ئوغلۇغا قاراپ يۈگۈرگىنىچە يېتىپ كەلدى. قارىۋىدى، ئوغلۇ قىزىل قانلار بىلەن مىلىنىپ ياتقان. ئوغلۇغا:

-«كۆزۈڭنى ئاچ ئوغلۇم، جېنىڭ جەننەتكە كېتىش ئالدىدا؛ تۇتۇۋال ئوغلۇم، بېشىم سەندىن ئايلىنسۇن، تېنىڭدە جان بولسا خەۋەر بەر ئوغلۇم»

دەپ كۆز يېشى قىلدى.

بۇ گەپلەرنى قىلغاندا ئوغلۇنىڭ قۇلىقىغا بىر ئاۋاز كەلدى. بېشىنى كۆتۈردى، كۆزىنى ئاچتى. ئانىسىنىڭ يۈزىگە باقتى:

- «بېرى كەل ئاق سۈتىنى ئەمگەن ئانام، ھېچكىمنى ئەيىپلىمە، قارىغىما. قارىغىماڭمۇ دادامنى قارغا، ھەممە گۇناھ دادامنىڭدۇر. ئانا يىغلىما، ماڭا بۇ يارىدىن ئۆلۈم يوقتۇر، قورقما. بوز ئاتلىق خىزىر ماڭا كەلدى. ئۈچ قېتىم يارامنى سىلىدى. «بۇ يارىدىن ساڭا ئۆلۈم يوقتۇر، تاغ چېچىكى ۋە ئاناڭنىڭ سۈتى ساڭا مەلھەمدۇر» دېدى. « دېدى.

بۇ گەپلەرنى دېگىنىدە قىرىق قىز (ئەتراپقا) تارىدى، تاغ چېچىكى توپلاشتى. ئوغلۇنىڭ ئانىسى ئەمچىكىنى بىر سىقتى سۈتى كەلمىدى، ئىككى سىقتى سۈتى كەلمىدى، ئۈچۈنچىسىدە ئۆزىنى زورلىدى، خېلىلا تولدى، سىقتى، بۇ قېتىم سۈت بىلەن قان ئارىلاش كەلدى. تاغ چېچىكى بىلەن سۈتنى ئوغلۇنىڭ يارىسىغا سۈرۈشتى. ئوغلۇنى ئاتقا مىندۈردى، يېنىغا ئېلىپ يۇرتىغا قايتتىشى. ئوغلۇنى تىۋىپلارغا تاپشۇرۇپ دىرسە خاندىن يۇشۇردى. ئوغلۇنىڭ يارىسى قىرىق كۈندە ساقايدى، ساپساق بولدى. ئاتقا مىنىدىغان، قىلىچ ئاسىدىغان. ئوۋ ئوۋلايدىغان، قۇش ئۇچۇرىدىغان بولدى. بۇ ئەھۋالدىن دىرسە خاننىڭ خەۋىرى يوقتى، ئوغلۇنى ئۆلدى دەپ بىلەتتى.

ئو قىرىق نامەرت ئوغلۇنىڭ ئۆلمىگىنىنى تۇيۇشتى، قانداق قىلايلى دەپ كېڭەشتى.

-دىرسە خان ئەگەر ئوغلۇنى كۆرسە بىزنى ساق قويمايدۇ، قىرىۋېتىدۇ. كېلىڭلار دىرسە خاننى تۇتۇپ باغلايلى، ئاندىن دۈشمەنلەرگە ئاپىرىپ بېرەيلى، دېيىشتى.

دىرسە خاننى تۇتتى، ئۇنى ئارقان بىلەن باغلاپ ئۆلگىچە ئۇرۇشتى. دىرسە خان ياياق، ئۇلار ئاتلىق دۈشمەن ئۆلكىسىگە قاراپ مېڭىشتى. ئوغلۇ بەگلىرىنىڭ بۇ ئىشتىن خەۋىرى يوقتى، ئەمما دىرسە خاننىڭ ئايالى ئەھۋالنى ئىشتىكەندى.

-يۇرتتا دۈشمەن يوقتى، سېنىڭ داداڭنىڭ ئۈستىگە دۈشمەن كەلدى. داداڭنىڭ ئۇ قىرىق نامەرت نۆكىرى داداڭغا خائىنلىق قىلدى، يامانلىق قىلدى. تۇر، قىرىق يىگىتىڭنى يېنىڭغا ئال، داداڭنى قۇتقاز. ئۇ ساڭا قىيىدى، سەن ئۇنىڭغا قىيما، دېدى.

ئوغلۇ ئانىسىنىڭ گېپىنى يىرمىدى. قىلىچىنى ئاستى، پۇختا ياسىنى قولغا ئالدى. قىرىق يىگىتى بىلەن بىللە دادىسىنىڭ كەينىدىن يۈرۈپ كەتتى. ئۇ نامەرتلەر بىر يەردە ئۆلتۈرۈپ شاراپ ئىچىشىۋاتاتتى. بۇقاچ چېپىپ كەلدى ۋە نامەرتلەرمۇ ئۇنى كۆردى.

-كېلىڭلار شۇ يىگىتنىمۇ تۇتۇپ باغلايلى، ئىككىلىسىنى بىللە دۈشمەنگە بېرەيلى، دېيىشتى.

دىرسە خان:

-قولۇمنى يېشىڭلار، قوۋۇزۇمنى بېرىڭلار، ئۇ يىگىتنى كەينىگە ياندۇراي. خالىساڭلار مېنى ئۆلتۈرۈڭلار خالىساڭلار تىرىلدۈرۈڭلار، يول قويۇڭلار، دېدى.

قولىنى يەشتى، قوۋۇزىنى قولغا بەردى. دىرسە خان كەلگەن يىگىتنىڭ ئۆزىنىڭ ئوغلى ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتى. ئۇدۇلغا كەلدى. دادىسى ئۇنىڭ كەينىگە قايتىشى ئۈچۈن قوشاق ئوقۇدى. ئوغلۇمۇ دادىسىغا:

-ئېلىشماستىن ئۇرۇشماستىن يانمايمەن، دېدى.

قىرىق يىگىتىگە داكا ياغلىقىنى پۇلاڭلىتىپ قول ئىشارىتى قىلدى. قىرىق يىگىت ئوغلۇنىڭ ئەتراپىدا يىغلىدى. ئوغلۇ قىرىق يىگىتنى يېنىغا ئېلىپ ئات چاپتۇردى، ئۇرۇشتى. بەزىلىرىنىڭ بويىنى كەستى، بەزىلىرىنى ئەسىر قىلدى، دادىسىنى قۇتۇلدۇردى، چېكىندى، يۇرتىغا قايتتى. دىرسە خان بۇ يەردە ئوغلۇنىڭ ساق ئىكەنلىكىنى بىلدى. خانلار خانى بايىندىر خان، ئوغلۇغا بەگلىك بەردى، تەخت بەردى. قورقۇت بوۋام داستان ئېيتتى، قوشاق قاتتى. بۇ ئوغلۇ نامەنى تۈزدى تۈزەتتى، مۇنداق دېدى:

ئۇلارمۇ بۇ دۇنياغا كەلدى كەتتى. كارۋان كەبى قوندى كۆچتى.

ئۇلارنىمۇ ئەجەل ئالدى، يەريۇشۇردى. بۇ دۇنيا يەنە قالدى.

كېلىپ كېتىدىغان دۇنيا! ئاخىرى ئۆلۈملۈك دۇنيا!

قارا ئۆلۈم كەلگىنىدە يول بەرسۇن. ئۇ مەدھىيەلىگىنىم ئۇلۇغ تەڭرى دوست بولۇپ مەدەت قىلسۇن.

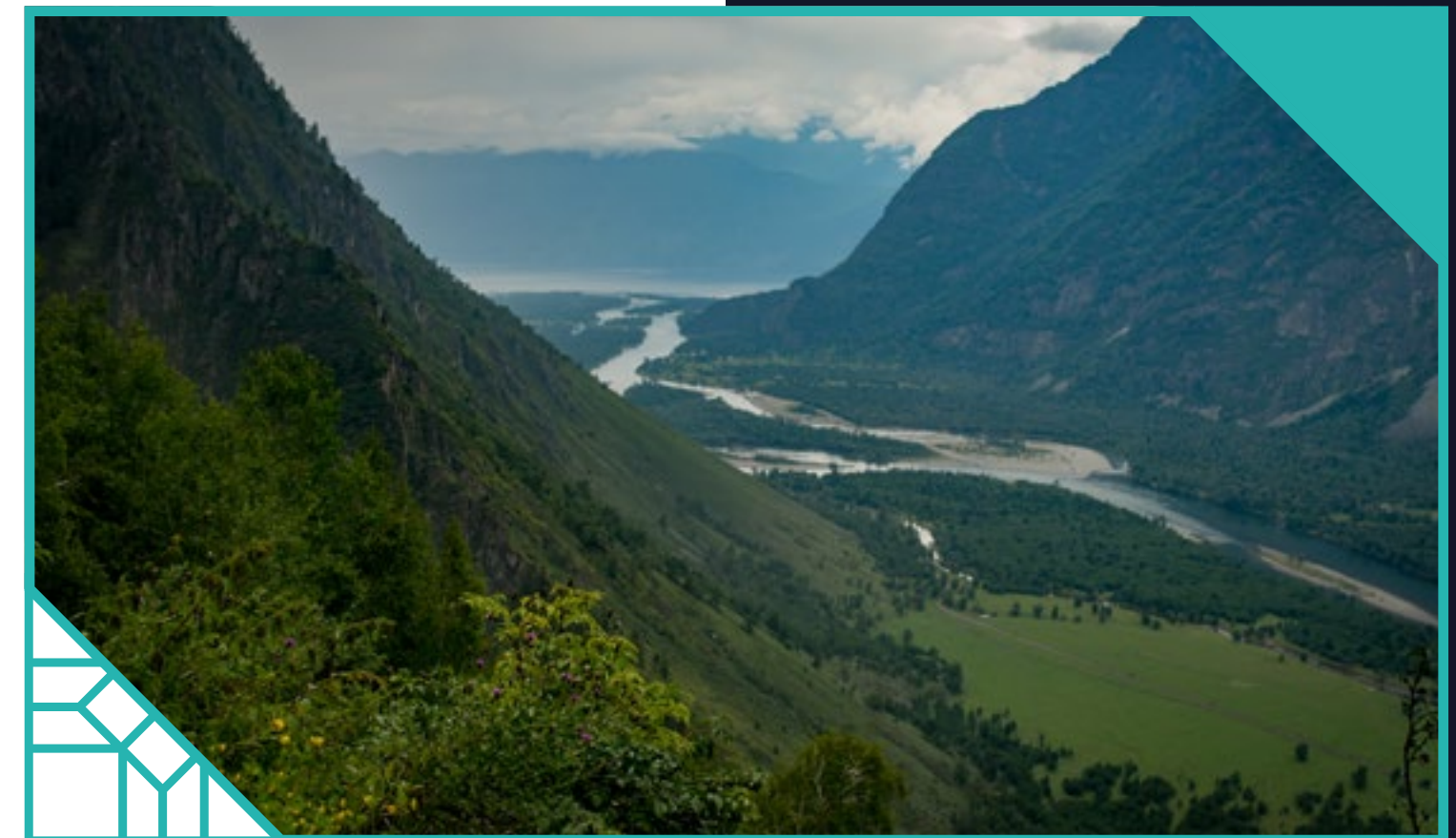
دۇئا قىلاي خانىم:

مەزمۇت قارا تاغلارنىڭ يىقىلمىسۇن. سايلىك چوڭ دەرىخنىڭ كېسىلمىسۇن. تېشىپ ئاققان گۈزەل سۇلىرىڭ قۇرمىسۇن. قاناتلىرىڭنىڭ ئۇچلىرى سۇنمىسۇن. چاپقىنىدا ئاق بوز ئېتىڭ سەنتۈرۈلمىسۇن. چېلىشقاندا قارا پولات قىلىچىڭ گال بولمىسۇن. ئۇرۇشقاندا ئالا نەيزەڭ ئۇپرىمىسۇن. ئاق چاپلىق ئاناڭنىڭ ماكانى جەننەت بولسۇن. ئاق ساقاللىق داداڭنىڭ ماكانى جەننەت بولسۇن. ھەق ياندۇرغان چىرىغىڭ يېنىپ تۇرسۇن. قادىر تەڭرى سېنى نامەرتكە مۇھتاج قىلمىسۇن ئەي خانىم ئەي!.....

ئالتايلار

تۈركلەرنىڭ ئاتا يۇرتى ئالتاي تۇپراقلىرى، سىبىرىيەنىڭ جەنۇبى قىسمىغا توغرا كېلىدۇ. بۈگۈن بۇ جوغراپىيەنىڭ بىر بۆلۈمى رۇسىيە فېدېراتسىيەسىگە قاراشلىق ئاپتونوم جۇمھۇرىيەتتۇر ۋە ئالتاي جۇمھۇرىيىتى دەپ ئاتىلىدۇ

ئالتايلىر

تۈركلەرنىڭ ئاتا يۇرتى ئالتاي تۇپراقلىرى، سىبىرىيەنىڭ جەنۇبى قىسمىغا توغرا كېلىدۇ. بۈگۈن بۇ جوغراپىيەنىڭ بىر بۆلۈمى رۇسىيە فېدېراتسىيەسىگە تەۋە بولۇپ رۇسىيە فېدېراتسىيەسى ئالتاي ئاپتونومىيە جۇمھۇرىيىتى دەپ ئاتىلىدۇ. ئالتاي بۆلىكىنىڭ مەركىزى: بارنائۇل؛ رۇسىيە فېدېراتسىيەسى ئالتاي جۇمھۇرىيىتىنىڭ پايتەختى بولسا گورنو-ئالتايىسك شەھىرىدۇر. يەر مەيدانى 92600 كۋادرات كېلومېتىر كېلىدۇ. بۇ رايوندا ياشاۋاتقان ئالتاي تۈركلىرى ئۆزلىرىنى «ئالتاي كىشى» دەپ ئاتىشىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ ئىشلىتىۋاتقان تىلى (تۈرك تىلىنىڭ) ئالتاي شىۋىسىدۇر.

بۈگۈنكى ئالتاي تۇپراقلىرىدا، مىلادىدىن بۇرۇن ساكالار ۋە ھۇنلار ياشاپ ئۆتكەن. كۆكتۈرك قاغانلىقى، ئۇيغۇر ۋە قىرغىز دۆلەتلىرى بۇ زىمىندا ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن. 12-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ ئالتايدا چىڭگىز خان ۋە ۋارىسلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىقى داۋام قىلغان. 15-ئەسىردە جۇڭغارىيە ھاكىمىيىتىگە كىرگەن ئالتاي، جۇڭغارىيەگە ئالۋان اباچ تۆلەشكە مەجبۇر بولغان. 17-ئەسىردىن ئېتىبارەن بۇ تۇپراقلارغا رۇسلار قەدەم باسقان. نۆۋەتتە بۇ يەردە ياشاۋاتقان ئالتاي تۈركلىرىنىڭ نوپۇسى پۈتۈن نوپۇسنىڭ 35% قىسمىنى تەشكىل قىلماقتا.

ئالتايلىقلار ھېلىھەم بۇرھانىزم دىنىغا ئېتىقاد قىلىپ كەلمەكتە. بۇرھانىزم: ئورتودوكۇس مەزھىپىنىڭ قائىدىلىرى، شامانىزم ئادەتلىرى ۋە ئېتىقادلىرىنىڭ بۇددىزم ئۇنسۇرلىرى بىلەن ئارلاشمىسىدىن تەشكىل تاپقان بىر دىندۇر؛ بۇ دىندا، تەبىئەتتە ھەممە نەرسىنىڭ بىر رۇھىنىڭ ۋە ئېگىلىرىنىڭ بارلىقىغا، ئەسكى رۇھلارنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىگە ئىشىنىلىدۇ.

ئالتاي جوغراپىيەسىنىڭ كۆپ قىسمى تاغلىق بۆلگىدۇر. بۇ سەۋەپتىن ئالتاي بۆلىكىسى ئالتاي تۈركچىسىدە «تۇۋلۇ ئالتاي»، رۇسچىدا «گورنو ئالتاي» يەنى «تاغلىق ئالتاي» دەپ ئاتالماقتا. بۇ زىمىننىڭ يەنە بىر قىسمى بوزقىرلاردىن تەركىپ تاپقان بولۇپ تاغ باغرىلىرى يىڭنە يوپۇرماقلىق دەرەخلەر بىلەن، تاغ چوققىلىرى بولسا چاتقاللار بىلەن قاپلانغان. ئىقلىمى قاتتىق بولۇپ قىشتا سوغۇق ۋە قار ئاز ياغىدۇ؛ يازلىرى بەك ئىسسىق.

ئالتاي بۆلىكىسى تەبىئەت گۈزەللىكلىرى جەھەتتىن ئىنتايىن باي. تۈركلەرنىڭ مىڭلارچە يىل ئولتۇراقلىشىپ ياشاپ ئۆتكەن بۇ زىمىنغا

جايلاشقان «ئالتۇن تاغلار»، «تەلەس كۆلى»، قاتۇن ۋە ئالتاي مىللىي باغچىلىرى تەبىئىي گۈزەللىكلەر كاتىگورىيەسىدە بىرلەشكەن دۆلەتلەر مائارىپ، ئىلىم-پەن ۋە مەدەنىيەت تەشكىلاتىنىڭ دۇنيا مىراسلىرى تىزىملىكىگە كىرگۈزۈلگەن. تۈركلەرنىڭ «قاتۇن خوتۇن»غا بەرگەن قىممىتىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان، دۇنيادا ئىسمىنى «قاتۇن»دىن ئالغان بىردىنبىر دەريا، مۇزتاغلاردىن پەيدا بولغان بۇ «قاتۇن» دەرياسى بىلەن «بىيا» ۋە «چۆلىشمان» دەريالىرى بۇ زىمىنغا باشقىچە گۈزەللىك قاتماقتا. بۇ دەريالار ب د ت مائارىپ، ئىلىم-پەن ۋە مەدەنىيەت تەشكىلاتى تەرىپىدىن قوغدىلىنىدىغانلار تىزىملىكىگە ئىلىنغان. قاتۇن دەرياسىنىڭ رەڭگى، بىر كۈننىڭ ھەر سائىتىدە ۋە ھەر مەۋسۈمدە پەرقلىق بىر گۈزەللىككە ئېگە. بۇ جوغراپىيەدە يەتتە مىڭدەك چوڭ كىچىك كۆل بار. ئەڭ ئېگىز تاغ چوققىسى ئاق سۈمەر 4506 مېتىر ئېگىزلىكتە. بۇ تاغلار، كۆللەر، ئېقىن سۇلار: سال مۇساپىقىسى، چاڭغا تېپىلىش، سۇ تەنھەركەتلىرى، تاغقا يامىشىش، دالا پائالىيەتلىرى، تاغ ۋېلىسىپىتى قاتارلىق نۇرغۇنلىغان تەنھەرىكەت تۈرى ئۈچۈن تولمۇ ئۇيغۇندۇر.

ئىسكىتلەردىن ۋە تۇچ قوراللار دەۋرىدىن قالغان ئاسار-ئەتىقىلەر تېپىلغان «پازىرىق قورغانلىرى»، تۇنجى بولۇپ 1818-يىلى بايقالغان ئالتاي مەڭگۈ تاشلىرى، «مۇز مەلىكىسى» مۇمىياسى، تۈركلەرنىڭ تارىخ سەھنىسىگە چىققان يەر دەپ قارالغان ۋە 2500 يىل بۇرۇن ئۈستىدە ھاياتلىق بولغانلىقى دەلىللەنگەن «ئۈچ ئەنەك» تېغى ئېتەكلىرىدە تېپىلغان مۇقەددەس قاراقول ۋادىسى، ئالتاي شامانلىقىنىڭ مۇقەددەس ماكانى دەپ بىلىنىدىغان «بەلۇكخا» تېغى قاتارلىقلار بۇ زىمىنغا جايلاشقان مەدەنىيەت بايلىقلىرىدىن پەقەتلا بەزىلىرىدۇر.

مانتا

ئۇيغۇر تائاملىرى: مانتا.

مانتا، خېمىرنىڭ تۈرىگە قاراپ ئىككى خىل ئېتىلىدۇ، بۇلار تۆۋەندىكىچە

بولاق مانتا (خېمىرى بولدۇرۇلغان مانتا

خېمىرنىڭ يۇغۇرۇلىشى: بىر كېلوگرام ئۇنغا يېرىم خالتا ئېچىتقۇ (ھۆل خېمىرتۇرۇچ بولسا، يېرىم تال)، ناھايىتى ئاز مىقتاردا تۇز (خالسىڭىز بىر قوشۇق ئاق شېكەر، بىر ئىككى قوشۇق سۈت قېتىمەتسىڭىز مۇ بولىدۇ) قاتارلىقلارنى يېتەرلىك مىقتاردىكى قىزىقراق سۇ بىلەن بوش يۇغۇرىمىز. خېمىرنىڭ ياخشى بولۇپ ئوبدان كۆپىشى ئۈچۈن ئىسسىقراق ئوراپ قويىمىز.

ئىچ قىيمىسىنىڭ ھازىرلىنىشى: گۆش (ئاساسلىقى قوي گۆشى)، قۇيرۇق ماي، باش پىياز، پالەك، يېسىۋېلەك (خالسىڭىز بىرەر تالدىن قىزىل مۇچ ۋە يېشىل مۇچ، بىر تال پەمىدۇر) قاتارلىقلارنى يېتەرلىك مىقتاردا ئۇششاق توغرايمىز؛ تۇز، زىرە، قارا مۇچ قاتارلىق تېتىتقۇ ۋە دورا-دەرمەكلەردىن قوشۇپ ئوبدان ئارلاشتۇرىمىز. بىردىم تۇرغاندىن كىيىن قىيمىنىڭ سۈيى پەيدا بولىدۇ، قىيمىنى سىقىپ نورمال ھالەتكە كەلتۈرىمىز، قىيما سۇلۇق بولۇپ كەتسە خېمىر چاپلاشماي مانتا ياخشى تۈگۈلمەي قالىدۇ.

خېمىر بولغاندا، ياڭاق چوڭلۇقىدا ئۈزۈپ پارچىلارغا بۆلۈپ، ھەر پارچىنى ئالقىنىمىزدا ئازراق ئاچىمىز. ئىچىگە قىيمىنى مۇۋاپىق مىقتاردا قويۇپ تۈگىمىز، ھەممىسىنى تۈگۈپ ھور قاسقانغا رەتلىك تىزىمىز. قازاندىكى سۇ قاينىغاندا ھور قاسقانى قازاننىڭ ئۈستىگە قويىمىز. تەخمىنەن 20-25 مىنۇتتا مانتا پىشىدۇ.

مانتىنى قىزىل مۇچ ۋە سىركە بىلەن بىللە ئىستىمال قىلىمىز، خالىغانلار قېتىق بىلەن بىللە يىسىمۇ بولىدۇ.

پېتىر مانتا

خېمىرنىڭ يۇغۇرلىشى: مۇۋاپىق مىقتاردا ئۇنغا تىتىغۇدەك تۇز، بىر تال تۇخۇم قاتارلىقلارنى ئارلاشتۇرۇپ ئىللىق سۇدا سەل چىڭراق قىلىپ يۇغۇرىمىز. چېپى قانغۇچە يۇغۇرۇپ ئاندىن ئوراپ تىندۈرۈپ قويۇمىز.

ئىچ قىيمىسىنىڭ ھازىرلىنىشى: قوي گۆشى، ئازراق قۇيرۇق ماي، باش پىياز قاتارلىقلارنى مۇۋاپىق مىقتاردا ئۇششاق توغراپ تۇز، قارا مۇچ، زىرە قاتارلىقلار بىلەن ئوغدان ئارلاشتۇرىمىز، قىيمىسى شورپىلىق

بولشى ئۈچۈن قىيمىغا ئازراق سۇ قويۇپ شالىۋەتسەك تېخىمۇ يېشىلىك بولىدۇ. قىش پەسلىدە ئۇيغۇر خەلقى كۆپىنچە سېرىق كاۋا بىلەن پېتىر مانتا ئېتىپ يەيدۇ. بۇ خىل مانتىنىڭ خېمىرى نورمال پېتىر مانتىنىڭكى بىلەن ئوخشاش. قىيمىسىغا كەلسەك: قوي گۆشى، قۇيرۇق ماي، ئازراق باش پىياز، ۋە يېتەرلىك مىقتاردا كاۋا (tatlı kabağı) قاتارلىقلارنى ئۇششاق توغراپ ھازىرلىنىدۇ. قىيمىغا تۇز، زىرە، قارا مۇچ ۋە يەنە ئاز مىقتاردا شېكەر ۋە سۇ قېتىپ ئوبدان ئارلاشتۇرىمىز.

خېمىر تىنغاندا ياڭاق چوڭلۇقىدا ئۈزۈپ پارچىلىۋالىمىز. ھەر خېمىر پارچىسىنى سېكىلەك بىلەن تەكشى ۋە نېپىزراق قىلىپ ئاچىمىز؛ ھازىرلىۋالغان قىيمىمىزنى ئېچىلغان خېمىرنىڭ ئىچىگە سېلىپ تۈگىمىز. مانتىلارنى ھور قاسقانغا رەتلىك تىزىمىز. قازاندىكى سۇ قاينىغاندا قاسقانلارنى قازاننىڭ ئۈستىگە ئاسىمىز. تەخمىنەن 02-52 مىنۇتتا مانتا پىشىدۇ.

پىشقان مانتىنى خالىساق ئۆزىنى، خالىساق قىزىل مۇچ سىركە ئارلاشمىسى ۋە ياكى قېتىق بىلەن بىللە يىسەك بولىدۇ.

Hoca Ahmet Yesevi Türbesi - *Türkistan*

Құрметті оқырмандар!

Көктем – табиғат оянып, жаңарып, жаңа әсемдіктер басталған кез. Біз де өз кезегімізде, көктем мезгілінде Юнус Эмре институты болып, жаңа іске кірісуді жөн көрдік. 2009 жылдан бастап, бірқатар мемлекеттерде Түркияны таныту, түрік тілін үйрету бойынша маңызды жұмыстарды жүзеге асырған институтымыз биылғы жылғы көктемде жаңа бастама ретінде электронды журнал шығару үшін дайындық жүргізіп, осы істі қолға алды.

Журналдың мақсаты - түркі әлемінде ортақ оқырман желісін құру, әрбір түркі халқынан кезегімен таңдалып алынатын мәдени құндылықтарды таныту, ортақ мәтіндер арқылы тілдеріміз арасындағы ортақ белгілерімізді білетіндер санын арттыру, түркі әлемінің әсемдіктерін бөлісу және балаларымыз арасында ортақ мәтіндер арқылы тамырлас ой-сананы нығайту. Осы мақсат-міндеттер негізінде алты айда бір рет шығатын әрбір санда түркі әлемінен бір ақын немесе бір жазушының шығармасын әзербайжан, башқұрт, қазақ, қырғыз, қырым, татар, түрікмен, өзбек және ұйғыр тілдеріне аударып жариялап отырмақшы. Сондай-ақ түркі әлемінің тағамдарынан дәм ауыз тиіп, бәлкім көбіміз барып көрмеген, бірақ танып-білген соң көруге ұмтылып, осы мүмкіндікке қол жеткізудің жолын іздестіріп, түркілердің әртүрлі заттарды қалай атайтынын біліп, түркі әлемінің түкпір-түкпіріндегі жас буынға ортақ мәдени құндылықтарымызды бір мезгілде танытатын боламыз.

Журналдың алғашқы саны баршамызға ортақ – Қорқыт

Атаға арналды. Қорқыт Ата ғасырлар қойнауынан бізге де жол көрсетсін деген мақсатпен, жас жеткіншектер оның данышпан ойларымен өсіп жетілсін деген тілекпен балаларға арналған алғашқы мәтінді Қорқыт Ата дастандарынан бердік. Түркі әлемін таныту мақсатымен журнал парақтарында ата-жұртымыз киелі Алтай өңірін таныстыруды да журналдың миссиясы деп білдік. Осыдан кейінгі сандарда Юнус Эмре және оның мұрасы танытылады.

Журналдың үшінші санынан бастап, алфавиттік ретпен түркі халықтарына орын беріліп, көрнекті ақын-жазушысы мен орналасқан жеріне байланысты мәтіндер мен суреттер жоғарыда аталған түркі жазу тілдерінде аударылып беріледі.

Түркиядағы ғалымдар тарапынан түрік тілінен басқа түркі тілдеріне аударылған мәтіндер, әрбір жазу тілі мамандарының пікірі алынған соң жарияланады. Журнал дайындалғанда, әрине, кемшіліктердің болары сөзсіз. Бұларды алғаш рет осындай журнал шығарудағы тебіреніс деп білуіңізді өтінеміз. Журналға байланысты сын мен ой-пікірлеріңізді біздермен бөлісуіңізді сұраймыз. Журнал ғұмырының ұзақ болуын тілей отырып, кейін барлық түркі жазу тілдерін журналда қолдануды және келесі сандарда түркі әлемінің түкпір-түкпірінде ортақ мәтінді бірге оқудың ләззатын сезіп, оқырмандарға құрмет пен игі тілектерімізді білдіреміз.

Журналымыздың келесі сандарында кездескенше ...

ДАДАМ ҚОРҚЫТ

ОҒЫЗ ТАЙПАСЫНЫҢ АЙТУЫМЕН «ДАДАМ ҚОРҚЫТ» КІТАБЫ

Асақамқор, ерекше мейірімді Алланың атымен бастаймын!

Расул алейхи салам уақытына жақын Баят руынан Қорқыт Ата дейтін бір ер болыпты. Ол кісі оғыз ішіндегі ең білгір екен. Ғайыптан айтқан болжамдары түп-тура келіп, құдай оның көңіліне нұр құйған екен. Қорқыт Ата айтқан екен:

Ақыр заманда хандық қайтадан Қайы тайпасына өтеді. Ақыр заман болып қияметке дейін ешкім қолдарынан ала алмайды. Айтқаны Осман ұрпағы екен. Осылай жалғасып кетеді. Осыған ұқсас тағы да көп сөз айтты:

Қорқыт ата алдымен оғыз қауымының қиын жағдайында ақылгөйі болды. Қандай іс болса да, Қорқыт атадан ақыл-кеңес сұрап қана шешеді екен. Айтқан сөзін екі етпей, орындайды екен. Қорқыт Атаның сөзін халық тыңдаған екен. Қорқыт Ата былай дейді:

- Алла, Алла демейінше, іс түзелмес,
Тәңірі бермейінше, ер байымас,
Ежелден жазылмаса, құл басына қаза келмес,
Ажал уақыты жетпейінше, ешкім өлмес.
Өлген адам тірілмес, шыққан жан кері келмес.
Ер жігітке қара таудай мал бітсе, жияр, көбейтер, бірақ
несібесінен артығын жемес.
Гүрілдеп сулар тасыса, теңіз толмас.
Тәкаппарлықты Тәңірі сүймес.
Көңілі пасық ерге дәулет қонмас.
Жат баланы қанша тойғызсаң да ұл болмас, ішіп-жер,
киер де кетер, бірақ көрдім демес.
Күл - төбе болмас, күйеу бала - ұл болмас.
Қара есек - басына жүген кигізсек де тұлпар болмас.

Күнге қамқа тон жапсаң да ханым болмас.
Жапалақ-жапалақ қар жауса, жазға қалмас.
Тозған мақта - бөз болмас. Ежелгі жау - дос болмас.
Мінген атың қиналмайынша, жол алынбас.

Қара болат өз қылышыңды шалмайынша, жау кері қайтпас.

Ер малын қимайынша, аты шықпас.
Қыз анасынан көрмесе, өнеге алмас.
Ұл атасынан көрмесе, дәм татырмас.
Ұл - атаның ері, екі көзінің бірі.
Дәулетті ұлың болса, ошағыңның қоры болар.
Дәулетсіз ұл болса, атаның көрі болар.
Ұлдың күні қараң, ата өліп, мал қалмаса.
Ата малынан не пайда, баста дәулет болмаса.
Ақылсыздың жауыздығынан Құдай сақтасын ханым сізді!

Қорқыт Ата тағы да сөйлейді, тыңдап көрелік, не дер екен:

- Мықты, жүйрік бедеуге қорқақ жігіт міне білмес,
мінгенше, мінбесе игі.

Шалып кесер өз қылышыңды мұқалтып шалғанша,
шалмаса игі.

Шала білген жігітке оқпен қылыштан гөрі - бір шоқпардың
өзі артық.

Қонақ келмеген үйдің құлағаны артық.

Ат жемейтін ащы шөп біткенше, бітпегені игі.

Адам ішпес ащы су жылға қуып аққанша, ақпағаны игі.

Әкесінің атын шығармаған жігерсіз ұл әке белінен шыққанша, шықпағаны игі.

Ана құрсағына бітсе, тумағаны артық.

Әке атын шығаратын дәулетті ұл болғаны игі.

Жалған сөз бұл дүниеде болғанша, болмағаны игі.

Шынында сіздей асыл жанға үш отыз жасты беріп, үстіне он жас қосса да артық емес. Үш отыз он жасқа толып, ұзақ өмір сүріңіз!

Жаратқан ием сізге жаманшылық келтірмесін, дәулетіңіз баянды болсын, ей, хан ием! Қорқыт Ата тағы да сөйлейді, тыңдап көрелік, не айтар екен:

- Жердің соны шөбін киік білер.

Жайылым жердің көкорай шалғынын құлан білер.

Айырым-айырым жол сүрлеуін түйе білер.
Жеті бұлақтың хош иісін түлкі білер.

Түнде керуен көшкенін қара торғай білер.

Ұлдың кімнен туғанын анасы білер.

Ердің батқанын ат білер.

Ауыр жүктің жарасын қатыр білер.

Қай жерінің сыздағанын ауырған білер.

Қапелімде бастың ауырғанын ми білер.

Қыл қобызын арқалап, елден-елге, бектен-бекке жырау кезер.

Ер жомартын, ер сараңын жырау білер.

Қарсы алдыңызда жолдан адастырмай, қобыз тартып жырлайтын жырау болсын, ей ханым!

Азып-тозып келген пақырға Тәңірім сауабын берсін, ей ханым!

Қорқыт Ата тағы да сөйлеп кетті, тыңдап көрелік, не сөйлер екен:

- Ауызымды ашып, тілге келтірген көктегі Тәңірі көрікті.

Тәңір досы, дін тұтқасы Мұхаммед көрікті.

Мұхаммедтің оң жағында намаз оқыған Әбубәкір - Сыддық көрікті.

Неше жүз рет оқыса да “Ясин” аяты көрікті.

Қылышпен діннің жолын ашқан ерлердің шаһы Әли көрікті.

Әлидің ұлдары, пайғамбардың жиендері, Кербала шөлінде йазидтер қолынан шейіт болған ағайынды Қасен мен Құсайын көрікті.

Жазылып-түзіліп, көктен түскен Тәңірі ілімі - "Құран" көрікті.

Ол “Құранды” хатқа түсірткен ғалымдар сұлтаны Осман Аффан ұлы көрікті.

Ойпат жерге салынған Тәңір үйі - Мекке көрікті.

Ол Меккеге сау барып, аман-есен еліне қайтқан қажылар көрікті.

Күндердің жақсысы - жұма күні көрікті.

Жұма күні оқыған құтба намазы көрікті.

Құлақ қойып тыңдаған үмметі көрікті.

Мұнарада азан шақырған мәзін көрікті.

Тізесін бүгіп отырған инабатты әйел көрікті.

Самай шашы ағарған баба көрікті.

Ақ сүтіне тойғыза-тойғыза емізген ана көрікті.

Жанашыр ағайын-туған көрікті.

Үлкен шаңырақ үйдің қасына тігілген келіннің отау үйі көрікті.

Жібек шатыр үйдің нәзік жібі көрікті. Өнегелі бала көрікті.

Ешбіреуге ұқсамайтын, бүкіл әлемді жаратушы Алла

Тағала көрікті. Уа, Тәңірім дос-жар болып, медет берсін, ей, хан ием!

Қорқыт Ата аузынан әйел төрт түрлі деп озандар айтатын еді.

Бірі - кепкен ағаш секілді, бірі - үрген қарын секілді, енді бірі - үйдің тіреуі, төртіншісі - қанша айтсаң да бәз баяғысындай мелшиген қырсық әйел.

Ал озан айтқан үйдің тіреуі деуінің мәнісі:

Алыс қырдан, жапан түзден үйге бір жолаушы келсе, ері болмаса да, ішкізіп - жегізіп, сыйлы жандарын үйден шығарып салар. Бұлар - Айша, Фатима нәсілінен үлгі - өнеге алғандар, хан ием! Олардың үрім-бұтақтары өсіп-өнсін, сіздің ошағыңызға осындай әйел заты келсін!

Енді кепкен ағаштай дейтінге келейік. Танертең жатқан жерінен тұрып, беті-қолын жумастан тоғыз тоқашты бірден ауызға салып, толтыра тыққыштап, тойғанынша асап жейді. Бір көнек айранды ішіп, жалап- жұқтап, екі бүйірін таянып алып, әлгі әйел былай дейді:

- Қараң қалғыр, осы үйге келін түскелі бері қарным бір тоймады, аяғымнан жыртық шәркей түспеді, жүзіме рең кірмеді. Ерім өлсе, баска біреуге тисем, қандай жақсы болар еді, - дейді. Бұл тәріздінің, хан ием, үрім-бұтағы өсіп-өнбесін! Сіздің отбасыңызға мұндай қатын келмесін!

Енді үрген доптай дегенге келейік. Жұлқылап оятқанша орнынан тұрмайды, беті-қолын жумайды. Үйінің о жағынан бұ жағына бір, бұ жағынан о жағына бір шығып,

бұрқыратып жатады. Өсек айтып, есік-тесіктен сығалай тыңдап, түске дейін ауыл қыдырады. Түстен кейін үйіне оралады. Келсе, ит кіргенін, тайынша-бұзау жүргенін көреді. Тауықпен сиыр қоранында ұйқы-тұйқысышыққан. Сонда ол көршілеріне келіп, былайша айқайлайды:

- Ау, Зылиха, Зубәйда, Үрубейде, Чанқыз, Чанпаша, Айна Мелек, Құтты Мелек, қайдасындар? Мен-ақ өлейін, көзімді құртайын да кетейін. Төсек-орнымның да бытшыты шығып жатыр, - деп ренжиді. - Көрші хақы, Тәңір хақына менің үйімді қарай салсаңдар, нелерің кетер еді?! - деп көпіреді. Бұл сияқтылардың, хан ием, үрім- бұтағы өсе көрмесін! Сіздің ошақ басыңызға мұндай қатынды келтірмесін!

Енді қанша айтсаң да міз бақпас баяғыдай дейтінге келейік. Алыс қырдан, жапан түзден бір сыйлы қонақ келсе, қожасы үйді болса былай дейді:

- Нан әкел, өзіміз де желік, бұ да жесін, катып калса нанның нәрі болмас, жемек керек, - десе, қатыны оған:

- Бұл қараң қалғыр үйде ұн жоқ, елек жоқ, түйе диірменнен келмеді дейді. Не әкелсе де берерім жоқ - деп, қожайынына терісайналып отырады. Бірсөйлесе қоймайды, қожасының сөзі құлағына қонбайды. Ол Нұһ пайғамбардың есегінің нәсілінен болар, хан ием. Сізді Тәңірім осындайлардан аман сақтасын! Ошағыңызға мұндай қатын келмесін!

БҰҚАШХАН

ДИРСЕХАНҰЛЫ БҰҚАШХАН ТУРАЛЫ ЖЫР

Бір күні Қамған ұлы Байындыр хан орнынан тұрып: "Ала шатырдың төбесі көкке жетсін, оған мың жерден қалы кілемдер төселсін", - деп бұйрық беріпті. Хандардың ханы Байындыр Оғыз елінің бектеріне жылына бір рет той беруші еді. Бұл жолы да солай жасап, тойға жылқыдан - айғыр, түйеден - бура, қойдан - қошқар сойғызыпты. Сол күні бір жерге ақ отау, бір жерге қызыл отау, енді бір жерге қара отау тіктіріпті.

Байындыр хан:

- «Ұлы-қызы бірдей жоқ адамдар қара отауға кіргізілсін, астына қара құрым киіз төселсін, жейтін асына қара қойдың еті берілсін. Жесе жесін, жемесе орнынан тұрып кете берсін. Ұлы барларды ақ үйге, қызы барларды қызыл отауға кіргізіндер. Ұлы жоқ, қызы жоқ адамдар тәңірінің қарғысына ұшыраған адамдар. Оларды біз де қарғауымыз керек. Осыны бұлжытпай орындандар», - депті.

Оғыз елінің барлық бектері тойға келіп, бас құраған еді. Оғыздардың Дірсе хан атты бегінің ұлы да, қызы да жоқ еді. Таң атып, ақ пен қара көзге түскенде, Дирсехан атына мінді де, қасына қырық жігітін ертіп, Байындыр ханның тойына келді. Байындыр ханның жігіттері алдынан шығып, қарсы алды. Оны қараша үйге кіргізді, астына қара киіз төсеп, жейтін асына қара қойдан сойыс берді.

Сонда Дирсехан тіл қатып:

«Байындыр ханның мұнысы қалай? Жазығым не? Әлде менің қылышымның жүзін тот басты ма? Болмаса менің берген тойларым қораш болды ма? Менен төмен адамдарды ақ, қызыл отауларға кіргізді. Мені солардан алабөтен қараша үйге кіргізген себебі не?», - деп сұрады.

Байындыр хан жігіттері тұрып:

«Ханеке, Байындыр ханның бүгінгі бұйрығы солай болды. Кімнің ұлы да, қызы да болмаса, ол тәңірінің қарғысына ұшыраған адам, оны біз де қарғауымыз керек деді», - депті. Дирсехан орнынан тұрды да, жігіттеріне: «Уа, ерлерім, тұрындар! Бұл қорлық менің кінәм бе, әйелімнің кінәсі ме?», - деп тойды тастап кетті.

Дирсехан үйіне келді. Бурла Ханымын шақырып, болған жағдайды баяндап берді. Байындыр хан бір жерге ақ үй, бір жерге қызыл үй, енді бір жерге қараша үй тіктіріпті. Ұлы барларды ақ отауға, қызы барларды қызыл отауға кіргізіндер, кімде-кімнің ұлы да, қызы да болмаса, оны қараша үйге кіргізіндер, астына қара- құрым киіз төсеп, жейтін асына қара қойдың етін беріндер, жесе жесін, жемесе орнынан тұрып кете берсін. Кімнің ұлы да, қызы да болмаса, ол тәңірінің қарғысына ұшыраған адам, оны біз де қарғауымыз керек деді» - депті.

Ханның жігіттері қарсы алып, қараша үйге кіргізді. Астыма қара киіз төсеп, алдыма қара қойдың етін қойды да: «Кімде кімнің ұлы да, қызы да болмаса, ол қарғыс тиген адам, біліңіз оны біз де қарғауға тиіспіз», - депті.

Ханымына ашуланып:

Тәңірі бізге не үшін ұл бермейді? Бұған кінәлі сен бе, әлде мен бе?», - деді.

Дирсеханның ханымы:

- Ей, Дирсехан маған ашуланба. Ауыр сөздер айтпа. Көтер басыңды жерден, жержүзіне ала шатырынды тіктірі. Жылқыдан айғыр, түйеден үлек, қойдан қошқар сойғыз. Тойыңа ішкі және сыртқы Оғыз бектерінің басын қос. Ашты тойыңдыр, жалаңашты киіндір. Кедейлердің қарызын өте. Еті таудай болып үйілген, қымызы көл болып аққан ұлы той болсын. Сол тойда асыл туған бір ер бата берсе, тәңірі бізге де ұл берер», - депті. Дирсехан әйелінің ақылын алып, үлкен той жасады. Ел-жұртына мұңын шақты. Бата берген сәуегейдің тілегі қабыл болып, ханымы жүкті болды. Бірнеше ай өткен соң ұл туды. Оны күтуші әйелдерге бақтырды. Бала сөйтіп жүріп он бес жасқа толды. Бір күні әкесі баласын алып, Байындыр ханның ордасына барды. Байындыр ханның бір сүзеген өгізі мен атан түйесі бар еді. Сол өгіз жүгіріп келіп түйедей тасты сүзер болса, оның күл-талқаны шығып, ұн болушы еді. Бір күні өгізді сарайдан шығарыпты. Өгізді темір құрсаумен байлап, оңынан үш адам, солынан үш адам ұстап, алаңға әкелді де, бос қоя берді. Осы кезде орда алдындағы алаңда Дирсеханның ұлы үш баламен асық ойнап жатыр еді. Олар өгізді алаңға жіберіп, балаларға:

"Қашындар" - деді. Үш бала қаша жөнелді. Дирсеханның баласы қашпады. Өгіз баланы сүзбек болып жүгірді. Бала

жақындап келген өгізді жұдырықпен маңдайына ұрды. Өгіз тәлтіректеп кейін шегінді де қайтадан ұмтылды. Бала тағы да қатты жұдырықпен маңдайынан ұрды. Сөйтті де бала өгізді қос қолымен итеріп, алаңның шетіне шығармақ болды. Бірін-бірі жеңе алмай, тіресіп біраз тұрды. Сонда балаға ой келді. « Өгіздің маңдайына мен несіне тіреуіш боламын?», - деп, қолын өгіздің маңдайынан жұлып алды да, оның алдынан жалт берді. Өгіз өз екпінінен тұра алмай, басын астына беріп, құлап түсті. Сол кезде бала қанжарын алып, өгіздің басын кесіп тастады. Мұны көрген Оғыз бектері қайран қалып, балаға қошемет көрсетті.

- Қорқыт ата келсін. Мына балаға ат қойсын. Баланы әкесіне алып барып айтындар, баласына тағын беріп, бек етсін - десті. Қорқыт ата келді. Баланы алып, әкесіне барды.

Ол жерде баланың әкесіне:

- Ей, Дирсехан, - деді Қорқыт. Балаң батыр екен, оған бектігінді, тағыңды бер. Балаң ер болады, мінуіне арғымақ ат бер, қотаң- қотаң қой бер. Үстіне жібектен тоқыған шекпен кигіз, батырға сол жарасады. Бұл бала өгізбен алысып, соны өлтірді. Баланың аты Бұқаш болсын. Менің берер атым сол, тәңірі өмірін ұзақ қылсын», - депті.

Дирсехан баласына өзінің бектігін, тағын берді. Бала таққа отырды. Әкесі қырық жігітіне бұрынғыдай қарамайтын болды. Олар бұл жағдайға ашуланып, баланы күндейтін болды.

- «Жүріңдер, жігіттер, баланы әкесіне жамандалық. Сонда ол баласын өлтірер. Басымызға бақ қайта қонып, күніміз жақсарар», - десті.

Қырық жігіттің жиырмасы бір бөлініп, келесі жиырмасы тағы бөлініп, екі жаққа кетті. Алдыңғы жиырма жігіт Дирсеханға мынадай хабар жеткізді. «Дирсехан, күніңнің не болғанын білесің бе? Сенің ұлың арам, тексіз шықты. Қырық жігітін ертіп, оғыздармен жау болды. Оларға көп азап шектірді. Бұл хабар таулардан асып, Байындыр ханның құлағына жетер. Байындыр хан сонда сені шақырып алып, басыңды алар. Мұндай азғын ұлдың саған не керегі бар? Ондай ұлдың туғанынан тумағаны жақсы еді. Балаңды өз қолыңмен өлтіргенің жақсы», - десті.

Сонда Дирсехан қаһарына мініп:

«Баламды әкеліндер, өлтірейін», - деді. Дәл осы кезде екінші жаққа кеткен жиырма жігіт келіп жаланың отын одан сайын үрлей түсті: «Уа, Дирсехан, балаң сенің жан баспаған биік тауларыңа аңға шықты. Сен тұрғанда аң мен құсты қырып бітірді. Анасына келіп, ақылдасып, өзінді құртпаққа жүр. Ұлыңыз арамза болды. Осы хабар таулардан асып Байындыр ханға жетсе, жақсы болмайды. Хан сені шақырып алып, жазалайды. Ондай ұлдан не пайда? Ондай ұлдың туғанынан тумағаны жақсы еді.

Балаңды өз қолыңмен өлтіргенің жақсы - десті.

Дирсехан:

«Баламды әкеліндер, өлтірейін. Мұндай ұл маған қажет емес», - деді. Сонда нөкерлері:

«Балаңды қалай әкелеміз. Ол біздің айтқанымызды тыңдамайды. Одан да қасыңызға қырық жігітіңізді ертіп, балаңызбен аңға шығыңыз. Аңды аулайтын кезде оны атып өлтіріңіз. Осылай етпесеңіз оны өлтіре алмайсыз, мұны біліңіз», - десті.

Таң атысымен Дирсехан орнынан тұрды. Ұлын ертіп, қырық жігітімен бірге аңға шықты. Аң аулап, құс атты. Сол кезде қара ниет қырық жігіт балаға барып: «Әкең «балам мен үркіткен құстарды қуып атсын. Мен оның ат шабысын, садақ тартқан өнерін көріп, қуанатын болайын, деді», - депті.

Бұқаш әлі оң мен солын танымаған жас бала еді. Жүйрігін ызғытып, құстарды қыран шапқандай ғып атып, әкесінің алдына қуып тықты. Бала ішінен: «Әкем менің атымның қалай шабатынын көріп қуансын. Садақ тартқандағы мергендігімді көріп мақтансын, қылыштасам оныма да таңдансын», - деп ойлады.

Сонда қырық жігіт:

«Уа, Дирсехан, балаңның жалаң түзде құстарды қалай қуып жүргенін көрдің ғой. Құсты атамды деп жүріп, арасында

өзінді де атып құлатса, не дейсің? Өзіңе оқ тимей тұрғанда, балаңды атып өлтір», - десті.

Сол кезде бала құстарды қуып жүріп, әкесінің қасынан шауыш өтті. Дирсехан қорқып, қолына жебесін алды. Аяғын үзенгіге тіреп тұрып, адырнасын тартып қалды. Садақ оғы баланың екі жауырынының ортасына барып қадалды. Қара қан судай ағып, бала астындағы арғымағының тізгініне тап берді де, жерге құлап түсті. Дирсехан аһ ұрып, баласына барып құшақтамақшы болып еді, қырық жігіт оған жол бермеген соң атының басын ауылға бұрып, ордаға қарай шапты.

Дирсеханның әйелі баламның алғаш аңға шығуы деп, той қылып, Оғыз бектерін шақырмақшы еді. Қасына қырық қыз нөкерін ертіп, Дирсеханның алдынан шықты. Басын көтеріп, Дирсеханға қарады. Оны мен солын шолды. Бірақ баласын көре алмады. Көкірегі қарс айрылып, жүрегі дүрсілдеп қоя берді. Қара көздері қанды жасқа толды.

Дирсеханға былай деді:

«Ұлым қайда, балапаным қайда. Қара басым саған құрбан болсын. Жалғыз ұлым қайда? – деп, аһ ұрып, жылай берді». Дирсехан оған жауап қатпады.

Сонда қырық жігіт тұрып:

«Балаң аман, тірі, аң аулап жүр. Бүгін, болмаса ертең келеді. Қорықпа, қайғырма. Мырза шарап ішіп, мас болып келді, сөйлеуге дәрмені жоқ», - десті. Дирсеханның әйелі

ауылына қайтты. Шыдамай, қырық қыз нөкерін алып, баласын іздеп кетті. Басынан қысы-жазы қар мен мұз кетпейтін Қазылық тауының басына шықты. Төмендегі сай-салаға қарап еді, бір терең сайға қарға-құзғын үймелеп, ұшып-қонып жатыр екен. Бала сол сайда атынан құлап, өлім халінде жатыр екен. Қарғалар баланың қанын көріп, қонбақшы болып жүр екен. Баланың екі күшігі бар еді. Олар қарғаларды қондырмай, қуып тастап жүр екен. Талып жатқан балаға боз атқа мінген Қызыр келді. Жарасын үш рет сипап: «Қорықпа, балам, бұл жарадан өлмейсің. Жараң тау гүлі мен анаңның ақ сүтімен жазылады», - деп ғайып болыпты.

Анасы келсе, бала қып-қызыл қанға боялып, сұлап жатыр екен. Анасы баласына:

«Қасы-көзің қиылып,

Жатырмысың, құлыным?

Аш көзіңді бір мезгіл,

Кеудеңде болса шыбының?», деп көз жасын төкті. Анасының аңыраған сөздері баланың құлағына еміс-еміс естілді. Ол басын көтеріп, көздерін ашты.

Анасына қарап:

«Қош келіпсің, кейуана ханым-анам! Ақ төсіңнен ақ сүтінді еміп едім, қарттық жеңген, асыл туған, жан анам! Ешкімді кінәлама, қарғама. Қарғайтын адамың - қара басқан әкем. Бұл кінә, бұл айып әкемнен», - деді. Асыл анам, қайғырма,

бұл жарадан маған өлім жоқ. Боз атқа мінген Қызыр келіп, жарамды үш рет сипап: «Балам, бұл жарадан саған ажал жоқ, тау гүлі мен анаңның сүтінен жазыласың деп кетті», - деді.

Бұл сөзді есіткен қырық қыз тауға шығып, жұпар иісті тау гүлдерін жинады. Анасы емшегін сығып еді, сүті шықпады. Екінші рет сығып еді шықпады. Үшінші қайта зорлап сыққанда, емшегі сүтке толып, сүт пен қан аралас тамды. Сол сүтке тау гүлін салып, баланың жарасына жақты. Бала жазылып, атқа отырды. Анасы оны ордаға әкеліп, дәрігерге тапсырып, бұл жайды Дирсеханнан жасырды.

Қырық күн дегенде баланың жарасы жазылды. Әбден сауығып, бұрынғы күйіне келді. Ол тағы да тұлпарына мініп, қару-жарақ асынып, бұрынғыша құс атып, аң аулауға кірісті. Дирсехан болса, балам өлді деп ойлап, қаннен-қаперсіз жата берді.

Баланың аман қалғанын баяғы қара ниет қырық жігіт біліп қалып: «Бұдан қалай құтыламыз», - деп өзді-өзі күңкілдесті. «Егер Дирсехан баласының аман қалғанын білсе, біздің түбімізге жетеді». Келіндер «Дирсеханды үйінен басып, аяқ-қолын байлалық. Сөйтіп дұшпандарына тапсыралық», - десті.

Келісім бойынша, Дирсеханды ұстап, өлгенше ұрып-соқты. Өздері атқа мініп, Дирсеханды жаяу айдап, дұшпан еліне бет қойды. Оғыз елі бектерінің бұл жағдайдан хабарлары жоқ, тек Дирсеханның әйелі ғана біліп қалған еді. Ол баласына барып, бар жайды баян етті. «Талай

жыл серік болған қара ниет қырық жігіт әкеңе жауыздық жасады. Атқа мін, қасына қырық жігітіңді ертіп, әкеңді құтқар. 'Әкең сені сорлатса да, сен оған болысуың керек», - деді.

Бала анасының сөзін екі етпеді. Білегіне берен садағын асынып, арғымақ атын ерттетті. Қырық жігітін қасына алып, әкесінің соңынан кетті.

Қырық қарақшы бір жерге барып шарап ішіп отыр еді, Бұқашхан шауып келді. Оның келе жатқанын қырық қарақшы да көріп: «Жүріңдер, жігіттер, мына жігітті де ұстап алалық, сөйтіп екеуін бірдей дұшпанға апаралық», - десті.

Дирсехан:

«Қол-аяғымды босатыңдар, қолыма қобыз беріңдер, жігітті кері қайтарайын. Не мені өлтіріңдер, өлтірмейтін болсаңдар ауылыма жіберіңдер», - деді.

Оны байлаудан босатып, қолына қобыз берді. Дирсехан келе жатқан жігіттің, өз баласы екенін білмейтін еді. Алдынан шығып, кері қайтару үшін сөйлей бастады.

Ұлы да әкесіне:

«Соғыспай, кері қайтпаймын. Қырық жігітке ешнәрсе де қалдырмаймын», - деді.

Бала қырық жігітке орамал бұлғап: «Жауға тиіңдер!» - деп

бұйырды.

Қырық жігіт бала маңына жиналып, аттарын камшылап, жауға лап қойды. Соғыс қызды. Қырық қарақшының бастарын қылышпен шауып, кейбіреуін тұтқын етіп, бала әкесін азат етіп, еліне қайтты. Дирсехан сонда ғана баласының ажалдан аман қалғанын білді. Хандардың ханы Байындыр хан балаға бектік пен тақ берді.

Бұл жырды Қорқыт ата айтып, сөзін құраған еді. Жырдың өзін де, сөзін де сол айтқан. Жырының аяғында ол айтады:

«Сол жандар бұл дүниеге келді, о дүниеге кетті. Өмір дегенің - керуен, бір жерге қонса, ертеңіне көшіп кетеді. Оларды ажал ұрлап, жер астына тықты. Дүние дегеннің баяны жоқ. Басыңа қара түнек ажал келсе, оның қарызын төлейсің. Алланың өзі жар болсын.

Хан ием, саған айтар тілегім:

Туып-өскен жеріндегі Қаратауларың күйремесін. Зәулім болыпөскенкөлеңкелідарағындыешкімкеспесін. Күркіреп аққан өзендеріңнің суы таусылмасын. Қанатың сынбасын. Астыңа мінген бурыл атың қанша шапса да, шаршамасын. Қолыңа ұстаған болат қылышың мұқалмасын. Жауға атқан садағың өткір болсын. Ақ шашты анаңның барған жайы жұмақ болсын. Сақалы құдай әкеңнің тұрағы самаладай тау болсын. Алланың өзі жаққан шырағың өшпесін. Алла тағала сізді қара ниет адамдарға душар ете көрмесін».

АЛТАЙ

Төрөктәрҙең ата йорто һаналған Алтай Себер регионьының көньяғында урынлашкан. Бөгөн был биләмәнең бер өлөшө Рәсәйгә карай һәм Алтай Республикаһы тип атала.

Түркілердің атажұрты саналатын Алтай өңірі Сібір аймағының оңтүстігінде орналасқан. Бүгінде бұл өңірдің бір бөлігі Ресей Федерациясы құрамындағы автономды мемлекет дәрежесінде Алтай Автономды Республикасы деп аталады. Алтай өңірінің орталығы - Барнаул; ал Алтай Республикасының астанасы - Горно-Алтайск; жер көлемі – 92.600 шаршы шақырым. Бұл өңірде өмір сүретін Алтай түркілері өздерін «Алтай кісі» деп атап, алтай тілінде сөйлейді.

Бүгінгі Алтай жерінде б.з.д. дәуірлерде сақтар мен ғұндар өмір сүрген. Көк түрік қағанаты, ұйғыр мен қырғыз мемлекеттері бұл жерлерде билік жүргізген. XII ғасырдың соңынан бастап, Алтайда Шыңғыс хан және оның ұрпақтары билік еткен. XV ғасырда Жоңғарияның қоластына кірген Алтай Жоңғарияға салық төлеген. XVII ғасырдан бастап бұл аймаққа орыстар кіреді. Дәл қазір бұл өңірде тіршілік ететін алтайлықтар жалпы халық санының 35 пайызын құрайды.

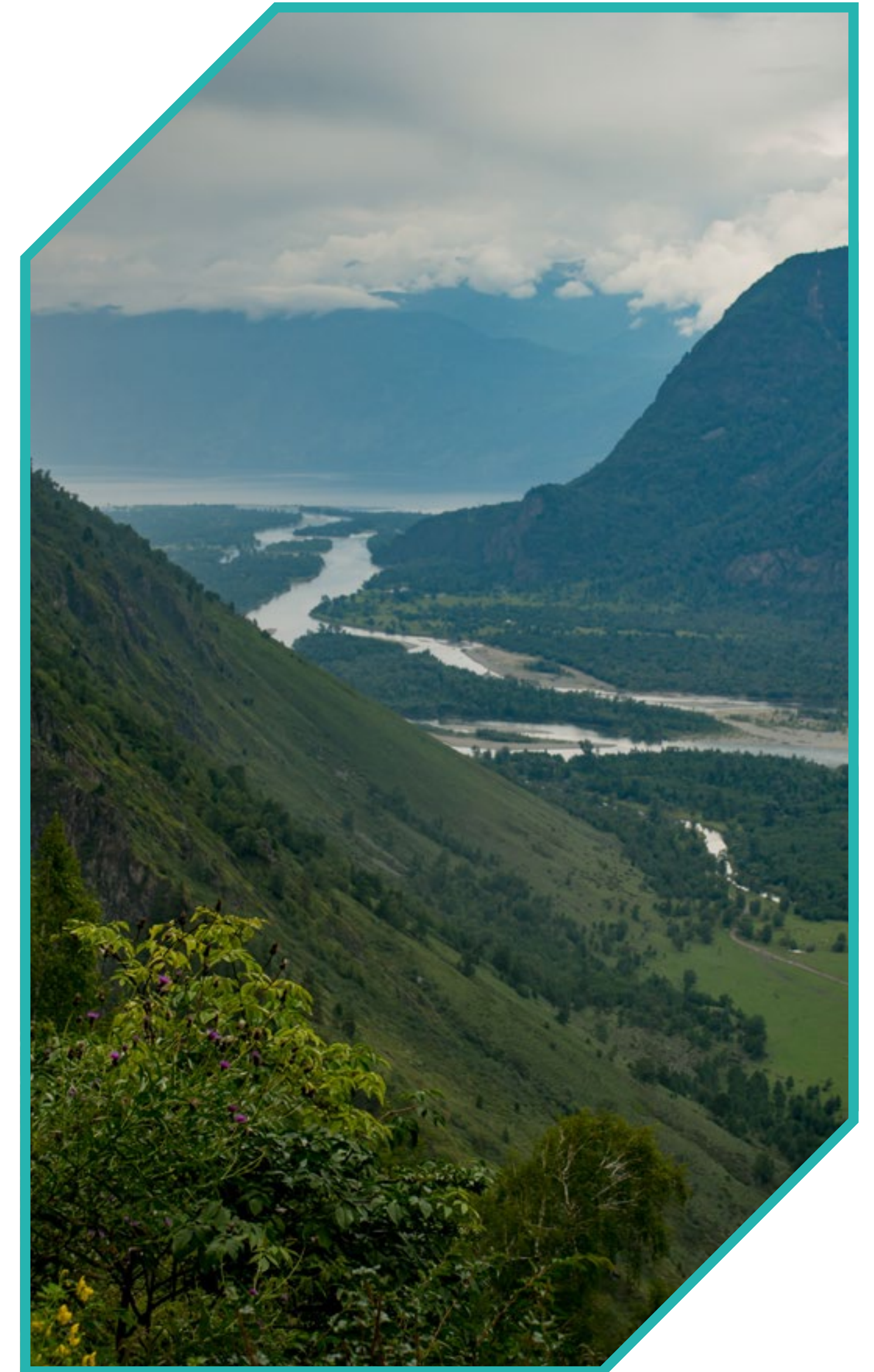
Қазіргі таңда алтайлықтардың діні – бурханизм. Бурханизм дегеніміз – ортодокс ережелері, шаманизм дәстүрлері мен сенімдерінің будизммен бірігуі. Табиғатта әр заттың рухы және иелері болатынына, жаман рухтардың болатынына сенеді.

Алтай өңірінің көп бөлігі таулы аймақтан тұрады. Сол себепті аумақ алтай тілінде «туулу Алтай», орысша «Горно-Алтайск», яғни «Таулы Алтай» деп аталады. Аймақтың бір бөлігі де - жазықтық. Таулардың етегі ине жапырақты ағаштармен, шыңы болса жайлаумен

көмкерілген. Климаты қатаң; қысы суық, қары аз, жазы ыстық.

Алтай аймағының табиғаты ғажап. Түркілер мыңдаған жылдар бойы қоныс тепкен бұл өңірдегі «Алтын таулар», «Телес көлі», Катун және Алтай ұлттық парктері табиғи әсемдік ретінде ЮНЕСКО-ның әлем мұрасы тізіміне енген. Түркілердің әйел затына құрметін көрсететін және әлемде әйел атын алған жалғыз «Катун» өзені мен «Бия» және «Чулишман» өзендері бұл өңірге ерекше сұлулық береді. Бұл өзендер де ЮНЕСКО-ның қорғауына алынған. Катун өзенінің түсі күннің әр бөлігінде, жылдың әр мезгілінде ерекше күйге енеді. Аймақта 7 мыңға жуық ірілі-ұсақты көл бар. Ең биік шың саналатын Ақ-Сүмердің биіктігі – 4506 метр. Бұл таулар, көлдер, өзендер шаңғы, су спорты, тау спорты, тауға шығу сияқты көптеген спорт түрлерімен айналысуға мүмкіндік береді.

Сақтардан және қола дәуірінен қалған жәдігерлер табылған «Пазырық қорғандары», алғашқысы 1818 жылы табылған Алтай жазулары, «Мұз ханшайымы» мумиясы, түркілердің тарих сахнасына шыққан жері болып қабылданған және 2500 жыл бұрын тіршілік еткендігі анықталған Үш енмек тауының баурайындағы Қасиетті Қарақол алқабы, Алтай шамандығының киелі мекені саналатын Белуха тауы бұл аймақтағы табиғи байлықтардың бірі.

МАНТЫ

Манты - Орталық Азия тұрғындарының ежелден келе жатқан дәстүрлі тағамдарының бірі. Ереже бойынша манты бу қазанда пісіріледі, сонымен қатар тартылған еттен жасалады. Әдетте мантыға қой етінен тартылған етті қолданады, бірақ адамдардың дәм тұзына және тандауы бойынша сиыр етінен де және жылқы етінен де жасауға болады. Сондай-ақ, қосымша дәм беру үшін мантыға асақабак, картоп және жусай қосады. Мантыға қажетті азық –түліктер

Қамырына:

- Сүт-150 мл;
- Ұн- 2,5‘стакан;
- Жұмыртқа – 1 дана;
- Тұз - 1 шәй қасығы;
- Күнбағыс майы - 1 ас қасығы.

Құрамына:

- Тартылған ет – 500 гр;
- Пияз - 4 дана;
- Тұз;
- Ұнтақталған қарабұрыш.

Пісіру үшін:

- Сары май

Сәндеу үшін:

- Аскөк

Дайындалуы:

- Ең алдымен мантыға қажетті барлық азық – түліктерді дайындап алу қажет. Олар: сүт, ұн, жұмыртқа, тартылған ет, пияз, тұз, ұнтақталған қарабұрыш;

- Пиязды ұсақ етіп турап, тартылған етпен араластырамыз және тұз бен бұрышты саламыз;
 - Қалауыңыз бойынша өзге де дәмдеуіштерді қосуға болады;
 - Етіміз дайын болғаннан кейін, қамырды жасауға кірісеміз;
 - Шұңғыл ыдысқа сүт құйып, жұмыртқа және күнбағыс майын салып, шанышқымен жақсылап араластырамыз;
 - Содан кейін үстіне тұз және ұн саламыз;
 - Пайда болған массадан қамыр илейміз. Қамыр жұмсақ болғанымен, жабысқақ болмауы тиіс. Қамырды жақсылап тұрып илеп, шамамен 20 минутқа дейін бетін жауып қоямыз;
 - 20 минут өткеннен кейін үстелдің бетіне дөңгелек қалпында қамырды жұқа етіп жаямыз;
 - Жұқа қамырды мөлшерімен 10x10 см төртбұрышты тілімдерге кесеміз;
 - Тілімденген әрбір төртбұрыш қамырдың ішіне 2/1 қасықтан тартылған етті салып, қамырды төрт бұрышынан жабыстырамыз;
 - Дайындалған мантыны бу қазанда пісіреміз, алайда бу қазанға салмас бұрын бу қазанның әрбір қалпына сары май жағып, мантыларды қалыпқа саламыз;
 - Манты пісіретін бу қазанға су құйып, қатты отта қайнатып аламыз;
 - Су қайнағаннан кейін қалыптарды салып, отты сәл бәсеңдетіп 45 минутқа қоямыз;
 - 45 минут өткен соң мантыны түсіріп, аскөкпен немесе тұздықпен сәндейміз.
- Ас дәмді болсын!!!!

Burana Kulesi - Balasagun

Сүйүктүү окурмандар,

Жаз табияттын жаңыдан ойгонушу, жандануусу, жаңы сулуулуктардын башталышы болуп саналат. Биз бул жаз мезгилинде Йунус Эмре институту катары жаңы иш-аракет жасоону максат кылганбыз. 2009-жылдан бери көптөгөн өлкөлөрдө иш-чара өткөрүп жүргөн жана Түркияны таанытууда, түрк тилин үйрөтүүдө маанилүү иштерге жетишкен институтубуз ушул жазда жаңы башталыш жасап, электрондук журнал чыгаруу үчүн даярдыктарга баштап жана сиздер көрүп турган ушул журналды жарыялады.

Бул журнал түрк дүйнөсүнө тиешелүү аймактарда орток окурмандар массасын түзүү, ар бир түрк элинен кезек менен тандала турган маданий баалуулуктарыбызды таанытуу, орток тексттер аркылуу тилдерибиздин ортосундагы тектештиктин баамдалуусун күчөтүү, түрк дүйнөсүнүн жерлеринин кооздуктарын бөлүшүү жана орток тексттер аркылуу балдарыбыздын ортосунда тектештик аң-сезимин бекемдөө үчүн ишке баштады. Ушундай максаттар менен алты айда бир жолу чыга турган номерлерден окурмандар түрк дүйнөсүндөгү бир акын же жазуучуга тиешелүү чыгарманы азербайжан, башкыр, кыргыз, кырым-татар, татар, түркмөн, өзбек жана уйгур тилдерине которулган тексттерди окуй алышат, түрк дүйнөсүнүн ар бир өлкөсүнө тиешелүү тамактардын даамынан татышат, балким көпчүлүгү барып көрө албаган, бирок окугандан кийин барып көрүш үчүн мүмкүнчүлүк түзүүгө аракет жасоону баамдашат жана жашоодогу түрдүү каражаттарга кайсы түрк эли кандай ат койгондугун үйрөнүшөт, муну менен катар түрк дүйнөсүнүн төрт булуңунда бир эле учурда окшош маданий баалуулуктарыбызды балдарыбызга дагы тааныта алабыз.

Журналыбыздын алгачкы номерин бардыгыбыздын

орток маданий байлыгыбыз болгон Коркут Атага арнадык. Коркут Атабыз жүз жылдардан кийин дагы бизге жол көрсөтсүн деп, балдарыбыз дагы анын акылмандуулугу менен өсүп жетилсин деген тилекте балдарга ылайыктуу алгачкы текстти Коркут Атанын жомокторунан бердик. түрк дүйнөсүнө тиешелүү жерлерди таанытуу максатында болсо, баарыбыздын биринчи ата журту болгон Алтай жерин таанууну жана таанытууну журналыбыздын миссиясына туура келет деп чечтик. Кийинки номерде болсо, журналды чыгарып жаткан мекеменин атына жарашкыдай кылып, «Йунус Эмре жана анын чыгармачылыгы» таанытылат. Журналыбыздын үчүнчү номеринен баштап алфавит боюнча ар бир түрк элинин өзү тандаган акын-жазуучусу жана аймагына байланыштуу тексттер, ошондой эле көргөзмө куралдар жогоруда айтылып кеткен түрк тилдерине которулуп жарыяланат.

Түркиядагы илимпоздор тарабынан түрк тилинен башка тектеш түрк тилдерине которулган тексттер, ошол тектеш тил тили болгон адистердин пикирлери жана макулдугу менен жарыяланды. Журнал даярдалып жаткан учурда, албетте, каталарыбыз жана кемчиликтерибиз болду. Мындай ката жана кемичиликтерибизди алгач ирет ушундай журнал чыгаруудагы ката жана кемичилик катары көрүп, кечирүүнүздөрдү, журналга байланыштуу сын-пикирлериңизди биз менен бөлүшүүнүздөрдү өтүнөбүз. Журналыбыздын өмүрүнүн узун болушун, келечекте бардык түрк тилдери ушул журнал аркылуу жолугушуп туруусун жана көптөгөн номерлерде түрк дүйнөсүнүн төрк булуңунда бир темадагы текстти окуудагы бактылуулукту бирге жашоону каалап, бардык окурмандарыбызга терең урматыбызды билдиребиз.

Кайрадан журналыбызда көрүшкөнчө...

СӨЗ БАШЫ

ОГУЗ УРУУСУНУН АЙТУУСУ МЕНЕН КОРКУТ АТА КИТЕБИ

Коргоочубуз жана ырайымдуу Алланын аты жана анын колдоосу менен.

Алланын элчиси Пайгамбарыбыздын дооруна жакын Баят уруусунан Коркут-Ата аттуу бир эр азамат чыгат. Ал огуздардын эң алдыңкысы эле. Ал эмне айтса, боло турган. Кайыптан ар түркүн кабар айтар эле. Алла Таала анын жүрөгүнө эргүү берип турган.

Коркут-Ата мындай деди: «Акыркы мезгилдерде хандык кайрадан Кайы уруусуна өтөт. Акыр заман келип, кыямат-кайым болгуча эч ким алардан бийликти тартып ала албайт». Анын бул айтканы – Осмон тукуму, азыркыга чейин уланып келе жатат. Буга окшогон дагы далай сөз айтты.

Коркут-Ата Огуз уруусун бардык кыйынчылыктардан чыгарып кетчү. Кандай иш болбосун, эч ким Коркут-Атага кеңешпей туруп жасачу эмес. Ал эмне деп буюрса, кабыл алып, айтканын эки кылышчу эмес.

Коркут-Ата мындай деди:

Алла, Алла деп айтпасаң, ишиң оңолбойт.

Кудуреттүү Теңир бербесе, эр азамат байыбайт.

Эзелтеден маңдайга жазбаса, кул башын кырсык чалбайт.

Ажалы жетпесе, эч ким өлбөйт.

Өлгөн адам тирилбейт, чыккан жан кайра кайтпайт.

Бир жигиттин тоодой байлыгы болсо да, дагы да болсо экен дейт, жыят, жыйнайт; бирок насибине жазгандан ашык жей албайт.

Суу күркүрөп ташыса да, деңиз толбойт.

Текбер адамды Теңир сүйбөйт, бой көтөргөн адамга дөөлөт конбойт.

Жаттын уулун баксаң да өз уул болбос; эр жеткенде таштап кетер, көрдүм деп койбос.

Кул тоо болбойт, күйөө бала уул болбойт.

Кара эшектин башына жүгөн салсаң, качыр болбойт, кызматчыга көйнөк кийгизсең, катын болбойт.

Лапылдаган кар жааса да жазга калбайт, калың чыккан жашыл тулаң күзгө калбайт.

Эски пахта бөз болбойт, эзелки душман дос болбойт.

Карагер атты аяса, жол арбыбайт, кара болот кылычты чапмайынча, душман артына кайрылбайт, жигит дүнүйөсүн чачмайынча атагы чыкпайт.

Кыз энесинен көрбөсө, насаатка кулак салбайт, уул атасынан көрбөсө, дасторкон жайбайт.

Уул – атанын орун басары, эки көзүнүн бири.

Дөөлөттүү уул – очоктогу от. Уулу эмне кылмак эле, атасы өлгөндө артында мал калбаса. Ата малынын пайдасы канча, башта дөөлөт болбосо.

Алла дөөлөтсүздүн жамандыгынан сактасын, ханым сизди!

Коркут-Ата дагы мындай деди:

Баш бербей ээликкен атка коркок адам мине албайт, мингенден көрө минбегени жакшы.

Коркоктор жалаңдаган кылыч шилтегиче, шилтебей койгону артык. Курал шилтей алган жигитке ок менен кылычтан көрө бир чокмор жакшы.

Мейман келбеген кара жолтой үйлөрдүн жыгылып калганы жакшы.

Ат жебес ачуу тулаң бүткүчө, өспөй калганы жакшы.

Адам ичпес ачуу суулар куюлуп аккыча, акпай калганы жакшы.

Ата атын чыгарбаган орой уул атасынын белинен түшкөнчө, түшпөгөнү жакшы; эне жатынына түшүп калса, туулбай калганы жакшы.

Бул дүйнөдө жалган сөз болгуча, болбогону жакшы.

Чындык үч жүз жылдан үчтү жашаса жакшы.

Үч жүз жылдан үчтү жашап, Жараткан сизге жамандык жибербесин, дөөлөтүңүз түбөлүктүү болсун, эй ханым!

Коркут-Ата дагы бир кеп айткан экен, угалы ханым, эмне деп айткан экен:

Жердеген жеринин жайытын кийик билет.

Көгөргөн жердин тулаңын жапайы эшек билет.

Ар башка жолдун изин төө билет.

Жети өзөн жытын түлкү билет.

Түндөп кербен жүргөнүн торгой билет.

Уулу кимден болгонун энеси билет.

Адамдын оор-жеңилин ат билет.

Оор жүктөн бүткөн жараны качыр билет.

Азап кайда болсо, тарткан билет.

Ойлонбос баштын оорусун мээси билет.

Колунакомузуналып, элден элди, бектен бектикыдырып, акын жер кезет. Адамдын марттыгын, сараңдыгын акын билет. Алдыңызда күү чертип, ырдаган акын болсун.

Басып кирген кырсыктан Теңир өзү коргосун, эй ханым! Коркут-Ата дагы мындай дептир, кана ханым, көрөлү, эмне дептир:

Оозумду ачып, мактай турган болсом, төбөдөгү Теңир жакшы. Мухамметтин оң жагында намаз кылган Эбубекир Сыддык жакшы!

Отузунчу жүздүн башы «Амма сүрөөсү» жакшы. Кыраатын келтирип окуса, «Ясин» жакшы.

Кылыч шилтеп, дин жайган жигиттердин шахы Али жакшы. Алинин уулдары, пайгамбардын неберелери Кербела коктусунда, Язидилердин колунда шейит болгон Хасан менен Хусейин эки бир туугандын экөө бирдей жакшы.

Терилип, жазылып көктөн түшкөн Теңирдин илими «Куран» жакшы. Ал «Куранды» жазды, жалгады, уламалар аны үйрөнгүчө жаны чыгып, кайгы тартты; аалымдардын султаны Осман Аффан жакшы.

Кокту жерде курулган Теңир үйү Мекке жакшы. Ал Меккеге аман жетип, эсен кайтса, ыйманы толук ажы жакшы.

Кыямат күнү үчүн жума жакшы. Жума күнү окусаң, кутба жакшы. Кулак салып укканга үммөт жакшы. Мунарада азан чакырса, азанчы жакшы.

Тизесин баса отурса, ак никелүү жар жакшы.

Саамайын ак чалганда, ата жакшы.

Ак сүтүн тойгуза берген эне жакшы.

Жанаша жолго чыкканда, кара эркек төө жакшы.

Сүйүктүү бир тууган жакшы.

Жанаша турган ала үйдүн жанында тигилсе, келин бөлмөсү жакшы, узун келген үйүнүн тасмасы жакшы.

Уул жакшы.

Эч бир жанга окшобогон, бүт ааламды жараткан Алла-Таала эң жакшы. Мен көкөлөткөн улуу Теңир жар болуп, жардам берсин, эй ханым...

Акын айтат; аялдардын төрт түрү бар: бири – тукумун куруткан, бири – ушак-айың десе, үйүн унуткан, бири – үйдүн тиреги, бири – оңолбос эзели.

Акын дагы мындай дейт:

Үйдүн тиреги болгон аял алыскы жерден конок келсе, күйөөсү үйдө болбосо да, жедирип-ичирип, конок кылат, урмат-сый менен узатат. Мындай аялдар азирети Айша, азирети Фатма тукумунан болушат, ханым. Мындай аялдардын тукму өссүн, очогуңа дал ушундай аял келсин.

Эми тукмун курутканга келели... Эртең менен турат,

бети-колун жуубастан, тогуз калама менен бир челек айранга көзү түшөт, тойгончо, оозу-мурдуна чыкканча 'жейт, анан колун бөйрөгүнө таяп: «Төбөсү түшкүр ушул үйгө келин болуп келгенден бери курсагым тойгон жок, кабагым ачылган жок. Аягым кепич, жүзүм жибек жабуу көргөн жок,» – дейт. Анан дагы: «Ай ушул өлсө кана, башка күйөө тапсам кана, күткөнүмдөн дагы жакшы күн өткөрсөм кана...», – дейт. Андайлардын тукуму өспөсүн. Очогуңа андай катын жолобосун.

Ушак айың десе, үйүн унутканга келели эми... Түрткүлөтүп жатып, ордунан турду, бети-колун жуубастан, айылды бир башынан экинчи башына чейин кыдырды, ушак айтып, ар кимдин эшигин кагып, түшкө чейин жүрдү; түштөн кийин үйүнө кайтты. Келсе, үйүнө ит, торпок кирип, баарын астын-үстүн кылыптыр, үйү тооккана менен уйкана болуп калыптыр. Анда коңшуларына айтат экен: «Зелиха кыз, Зубейда, Үрүвейде, Жан-кыз, Жан-паша, Айна-мелек, Кутлу-мелек, өлүп-житип кеткен жокмун го акыры, келе турган турагым ушул төбөсү түшкүр үй эмес беле, үйүмдү карай турсаңар эмне болот эле. Коңшу Кудайдан го...», – дейт. 'Мындайлардын тукуму өспөсүн, ханым. Очогуңа андай катын жолобосун.

Эми келели эзели оңолбос катынга: Үйүнө алыстан куттуу конок келсе, күйөөсү үйдө болсо да, ага: «Тур, токоч алып кел жейли, бул да жесин», – дейт. Нан менен оокат болчубу, тамак керек эмеспи. Анда катын мындай дейт: «Кандай арга кылайын, бул төбөң түшкүр үйдө ун жок, элек жок, төө тегирменден келген жок», –

дейт. «Көзүм көрбөсө, көчүгүмдү бөрү жесин», – деп, колун шилтеп, тетири карап, күйөөсүнө көчүгүн салат. Миң сөз айтсаң, бирин да укпайт, эринин сөзүнө кулак салбайт. Ал Нух пайгамбардын эшегинин тукумунан. Ханым, андан да сизди Кудай сактасын. Очогуңузга мындай катын жолобосун!

БОГАЧ ХАН

ДИРСЕ ХАНДЫН УУЛУ БОГАЧ ХАНДЫН ОКУЯСЫ

Күндөрдүн биринде Камган уулу Байындыр Хан ордунан туруп буйрук кылды. Көз жоосун алган көркөм ордосун жайык жерге тиктирди. Түркүн түстүү саябаны көк тиреп турду. Хандардын ханы болгон Байындыр Хан жылда бир жолу Огуз бектерин чакырып, конок кылчу.

Бул жолу да той кылып, жылкы баласынан айгыр, төөдөн буура, койлордон кочкор тандап сойдурду. Бир жерге ак өргөө, бир жерге кызыл өргөө, бир жерге кара өргөө тиктирди. Андан соң, Байындыр Хан:

- Келгендердин кимисинин уулу, кызы жок болсо, кара өргөөгө киргизгиле, астына кара кийиз салып, алдына кара койдун этин тарткыла. Жесе жесин, жебей турган болсо, кете берсин. Уулу бар меймандарды ак өргөөгө, кызы бар меймандары кызыл өргөөгө киргизип сыйлагыла. Уулу, кызы жок болсо, демек ал кудайга жакпаган адам. Биз да аны теңибизге албайбыз, ушуну билип коюшсун, – деди.

Огуз бектери бир-бирден келип, жыйыла баштады. Ошондо же уулдан, же кыздан кудай айтпаган Дирсе Хан аттуу бек да, таң куланөөк салганда кырк жигитин жанына алып, Байындыр Хандын жыйынына жөнөп калды. Байындыр Хандын жигиттери Дирсе Ханды тосуп алышты. Ээрчитип, кара өргөөгө киргизишти. Астына кара кийиз салышты. Алдына кара койдун этин алып келишти. Ошондо дирсе Хан:

- Байындыр Хан менден эмне жамандык көрдү?

Кылычымдан кыйкым таптыбы же жайылган дастоконумда кемчилик көрдүбү? Менден төмөн турган адамдарды ак өргөө менен кызыл өргөөдө коноктоду. Мени кайсы жазыгым үчүн кара өргөөгө киргизди? – деди.

Анда Байындыр Хандын жигиттери:

- Ханым, Байындыр Хандын буйругу ушундай. «Уулу, кызы жок болсо, демек ал кудайга жакпаган адам. Биз да аны теңибизге албайбыз», – деп айткан, – деп жооп беришти.

Дирсе Хан ордунан туруп:

- Жигиттер, тургула. Бул – менин жүзүмдүн карасы. Айып же менде, же үйдөгү зайыпта, – деп, жүрүп кетти. Дирсе Хан үйүнө келди. Зайыбы Бурла Айымды чакырып, болгон окуядан кеп салып, мындай деди:

- Байындыр Хан бир жерге ак өргөө, бир жерге кызыл өргөө, бир жерге кара өргөө тиктириптир. Анан жигиттерине: «Келгендердин кимисинин уулу, кызы жок болсо, кара өргөөгө киргизгиле, астына кара кийиз салып, алдына кара койдун этин тарткыла. Жесе жесин, жебей турган болсо, кете берсин. Уулу бар меймандарды ак өргөөгө, кызы бар меймандары кызыл өргөөгө киргизип сыйлагыла. Уулу, кызы жок болсо, демек ал кудайга жакпаган адам. Биз да аны теңибизге албайбыз, ушуну билип коюшсун», – деп буйруптур. Мен барганда тосуп алышты. Кара өргөөгө алып

барышты. Астыма кара кийиз салышып, алдыма кара койдун этин тартышты. «Уулдуу, кыздуу болбогон адам – Улуу Теңирдин каргышына калган адам, биз да ага каргыш айтабыз, ушуну билип кой», – деп айтышты.

Анан зайыбына ачууланып, сөзүн улады:

- Мандем мендеби же сендеби, Улуу Теңир пендем десе, бизге бир уул бербейби?!

Муну уккан Дирсе Хандын зайыбы мындай деди:

- Эй Дирсе Хан, мага ачууланба. Ачуу сөз айтып, көңүлүмдү оорутпа. Андан көрө ордуңан туруп, жайык жерге түркүн түстө өргөө тиктир. Жылкы баласынан айгыр, төөдөн буура, койлордон кочкор тандап сойдур. Ички Огуз эли менен Тышкы Огуз элинин бектерин бир дасторкон башына жыйна. Ач адам көрсөң тойгуз, жылаңач адам көрсөң жонун бүтө. Карызга батканды карызынан куткар. Тоодой эт бышырып, көлдөй кымыз жасат. Чоң той берип, тилек кыл. Тилинде мөөрү бар бирөө-жарымдын батасы тийип, Алла бизге алмончоктой бала берип калар.

Дирсе Хан зайыбынын сөзүн угуп, чоң той берди, тилек кылып, аялынын айтканын толук аткарды. Тилинде мөөрү бар бирөөнүн батасы тийген бейм, аялынын боюна бүттү. Убактысы келгенде бир эркек бала төрөдү. Уулун атайын бала баккан кызматчыларга берип бактырды. Ошентип бала он беш жашка толгондо атасы Байындыр Хандын айылына кошулду.

Ошол кезде Байындыр Хандын бир букасы, бир буурасы бар эле. Букасы мүйүзү менен ташты сүзгөндө, ун сыяктуу майдалап салчу. Күндөрдүн биринде буканы сарайдан алып чыгышты. Оң жагынан үч киши, сол жагынан үч киши темир чынжыр менен чырмай кармап, аянттын ортосуна алып келип, коё беришти. Ошол мезгилде Дирсе Хандын уулу үч бала менен аянтта чүкө атып, ойноп жатышкан эле. Буканы бошоткондо балдарга:

- Качкыла! – деп кыйкырып калышты. Берки балдар качып жөнөштү, бирок Дирсе Хандын

уулу качкан жок. Бука да баланы көздөй качырып, аны өлтүрө сүзмөк болду. Бала муштуму менен буканы маңайдан ары бир коюп калды. Бука артка кетенчиктей түштү да кайрадан баланы көздөй качырды. Бала буканы дагы бир жолу муштуму менен маңайдан ары бир койду. Буканын маңдайына муштумун таяп, аянттын четине чейин түртүп барды. Бука менен бала бир топко чейин тирешип калды. Баланын да, буканын да жеңилер түрү жок эле. Бир маалда балага бир ой келди: «Мен эмне үчүн бул буканы маңдайынан сүйөп турамын?» – деп ойлоду. Буканын маңдайынан муштумун тартып алып, четке чыга берди. Бука кармана албай,

* Богач (Boğaç) – «муунтуп өлтүргөн», «букага окшогон» деген маанилерде.

оңкосунан сыйылы, кулап түштү. Бала бычагын алып, буканын башын кесип алды. Муну көргөн Огуз бектери чогулуп, баланы мактап:

- Коркут-Ата келсин, бул балага ат койсун. Андан соң баланын атасына барсын, балага бектик сурасын, бала такка отурсун, – дешти.

Көпөтпөй Коркут-Ата келип, баланы жетелеп, атасынын алдына алып барды да атасына:

- Эй, Дирсе Хан, бул уулуна бектик бер, астына ат мингиз, үстүнө тон жап, айдарга төө бер, кирерге өргөө тургуз, такка отургуз, уулуң өнөрлүү экен. Балаң бука менен салгылашып, аны өлтүрүп койду. Уулуңдун аты Богач*‘болсун. Атын мен бердим, өмүрүн Алла берсин, – деп айтты.

Ошентип Дирсе Хан уулуна бектик берди, так берди. Уулу такка отургандан тартып, Дирсе Хан өзүнүн кырк жигитине мурдагыдай көңүл бурбас болду. Кырк жигит буга ачууанып, ханды уулунан кызганышты.

Бир күнү алар:

- Келгиле, уулун атасына жамандайлы. Балким атасы аны өлтүрүп тынар. Ошондо биздин баркыбыз көтөрүлөт, – деген бүтүмгө келишти.

Ошентип, кырык жигиттин жыйыrmасы бир тарапка, жыйыrmасы экинчи бир тарапка кетишти. Алгач

жыйыrmасы келип, Дирсе Ханга мындай деген кабар айтышты:

- Дирсе Хан, эмне болуп жатканын көрбөй турасыңбы? Сенин уулуң жаман чыкты, кайрымсыз чыкты. Кырк жигитин жанына алып, кудуреттүү Огуз элине кыр көрсөтүп калды. Аларга кордук көрсөтүп, жапа чектирди. Эми бул кабар тоолорду ашып, хандардын ханы Байындыр Ханга жетет. Бул баланын жашаганынан өлгөнү артык. Болбосо, Байындыр Хан сени чакырып, каарына алат. Мындай уулдун сага кереги жок. Мындай баланын барынан жогу, өлтүрүп тынбайсыңбы.

Муну уккан Дирсе Хан:

- Барып уулумду алып келгиле, өлтүрөйүн, – деди.

Бир аздан соң, жойпулардын дагы жыйыrmасы келип калды. Алар да жалган айтып, мындай дешти:

- Дирсе Хан, уулуң бой көтөрүп, көркөмү артык, көк тиреген тоого ууга чыкты. Сен турганда, көзүнө илбей, аң уулады, куш салды. Энесинин жанына барды. Аны менен кеңешип, өз атасына касын тикти. Уулуң жаман чыкты, кайрымсыз чыкты. Эми бул кабар тоолорду ашып, хандардын ханы Байындыр Ханга жетет. Бул баланын жашаганынан өлгөнү артык. Болбосо, Байындыр Хан сени чакырып, каарына алат. Мындай уулдун сага кереги жок. Мындай баланын барынан жогу, өлтүрүп тынбайсыңбы.

Дирсе Хан:

- Барып алып келгиле, өлтүрөйүн. Мага мындай уулдун кереги жок, – деди.

Анда Дирсе Хандын кырк жардамчысы:

- Биз сенин уулуңду кантип алып келмек элек. Уулуң биздин сөзүбүздү укпайт. Андан көрө жигиттеринди жаныңа алып, уулуна бар. Аны жаныңа алып, ууга чык. Куш агытып, аң уулап жаткан мезгилде уулуңду өлтүрүүнүн аргасын кыл. Мындай жол менен өлтүрбөсөң, башка жол менен өлтүрө албайсың, ушуну билип кой, – дешти.

Таң агарып атар менен Дирсе Хан ордуна туруп, атына минди. Уулун алып, кырк жигитин ээрчитип, ууга чыкты. Аң уулап, куш салышты. Ошондо кырк жойпунун ичинен бир нечеси баланын жанына барып: - Атаң сени кийиктерди сүрүп келип, менин көз алдымда атып өлтүрсүн, уулумдун ат ойнотконун, кылыч чаап, ок атканын көрөйүн, кубанайын, ишенимим артсын деп айтты – деп кабар жеткиришти.

Бала бала да, жойпулукту кайдан билсин. Кийиктерди сүрүп келип, атасынын көз алдында атып жатты. Атам ат ойнотконумду көрүп кубансын, жаа тартканымды көрүп, ишеними артсын, кылыч чапканымды көрүп, сүйүнсүн деп ойлоду.

Ал эми кырк жойпу Дирсе Ханга:

- Дирсе Хан, көрдүңбү уулунду. Кийиктерди ээн талаадан атайын сенин алдыңа сүрүп келип атып жатат. Кийик атымыш болуп, сени атып өлтүрөйүн деген ою бар. Уулун сени өлтүрүп коё электе, сен уулунду өлтүрүп тын, – дешти.

Бала кийиктерди улам сүрүп, атасынын алдына келип кетип жатты. Ошондо коркуп кеткен Дирсе Хан кубаттуу жаасын колуна алды. Үзөңгүгө бутун таяп, ээрден көтөрүлүп, жаасын болгон күчү менен керип туруп, тартып калды. Жаанын огу баланын эки далысынын дал ортосуна сайылды. Ок тийген жерден кан чачырап жая берди. Бала тоодой аргымагынын жалын кучактап, анан жерге жыгылды. Дирсе Хан уулунун үстүн жаап коёюн десе, кырк жойпу анын жолун тосуп калышты. Ошентип, ат тизгинин шарт буруп, журтуна кайтты.

Дал ошол мезгилде Дирсе Хандын зайыбы:

- Уулумдун алгачкы аңчылыгы, атактуу Огуз бектерин жыйнап, тамак берейин, – деп калды.

Кымча бел кыздардан кыркты жанына ээрчитип, Дирсе Хандын жолун тосуп чыкты. Башын көтөрүп, Дирсе Ханга тик карады. Оң жагы мен сол жагына көз жүгүрттү, уулун көрө албады. Жүрөгү болк этти. Карагаттай көздөрү кан аралаш жашка толду. Дирсе Ханды чакырып:

- Уулум кайда, каралдым кайда? Кара башымды сага садага чабайын, айт, уулум кайда? – деп боздоп, көз

жашын көл кылды.

Дирсе Хан зайыбына жооп берген жок. Кырк жойпу хан зайыбына келип:

- Уулун аман-эсен, аң уулап жүрөт. Бүгүн-эртең келип калат. Кабатыр болбо, капа болбо, хан мас, жооп бере албайт, – деген жоопту айтышты.

Дирсе Хандын зайыбы артка кайтты. Бирок чыдап тура албай, кымча бел кырк кызын жанына алып, атына минип, уулун издеп жөнөдү. Музу эч качан эрибеген Казылык-Тоого чыкты. Эки жагына көз чаптырып, бир коктунун үстүндө карга, кузгун учуп конуп жатканын көрдү. Көрсө берен жигит ошол жерге жыгылып түшкөн экен. Кан көргөн карга, кузгун жигиттин үстүнө конуунун амалын кылып жатышыптыр. Жигиттин эки ити бар эле. Алар карга, кузгундарды ээсинин денесине кондурбай, кайтарып турушкан экен. Жигит жерге жыгылып түшкөндө боз ат минген Кызыр көрүнүп, жаратын үч жолу колу менен сылап:

- Коркпо, уулум, бул жараттан сага өлүм келбейт. Тоонун гүлү менен энеңдин сүтү сенин жаратыңа дабаа болот, – деп көздөн кайым болуптур.

Жигиттин энеси уулунун жанына жетип келди. Кызыл жаян канга чулганып жаткан уулун көрдү. Ошондо ал:

- Көзүңдү ач, уулум. Чымындай жаныңды жаннатка учурбай кармап кал, уулум. Кара башым сага садага

болсун, жаның али денеңде болсо, бир белги бер, уулум, – деп, көз жашын көл кылды.

Энесинин үнү уулунун кулагына жетти. Башын көтөрүп, көзүн ачты. Энесине жүзүн буруп:

- Ак сүтүн эмген энем, кел бери, эч кимди күнөөлөбө, эч кимди каргаба. Каргай турган болсоң, атамды карга, баарына атам күнөөлүү. Ыйлаба эне, мага бул жараттан өлүм келбейт. Жаныма боз ат минген Кызыр келди. Жаратымды үч жолу сылады. «Бул жараттан сага өлүм келбейт. Тоонун гүлү менен энеңдин сүтү сенин жаратыңа дабаа болот»,–деди, – деп, болгонун айтып берди.

Жигит бул сөзүн айтып болгондо, кымча бел кырк кыз туш тарапка чачырап, тоо гүлдөрүн терип келишти. Энеси эмчегин бир жолу сыкты, сүт чыккан жок. Экинчи жолу сыкты, сүт чыккан жок. Үчүнчү жолу болгон күчү менен сыкканда кан аралаш сүт чыкты. Топтолгон тоо гүлдөрү менен сүтүн аралаштырып уулунун жаратына сүрттү. Уулун атка өңөрүп алып, журтуна алып келди. Табыптардын колуна тапшырып, Дирсе Хандан жашырды. Жигиттин жараты кырк күн дегенде айыкты. Эми куландан соо болуп, атка минип, кылыч чабууга жарап калды. Ууга чыгып, куш салчу болду. Дирсе Хан болсо, кабарсыз эле, ал уулун өлдү деп биле турган.

Баягы кырк жойпу жигиттин тирүү экенин билип калышты. Сүйлөшүп, айла издеп:

- Эгер Дирсе Хан уулун көрүп калса, бизди соо койбойт, өлтүрүп тынат. Келгиле, Дирсе Ханды кармап алып, колу-бутун байлап, андан соң душмандарга салып берели, – деген бүтүмгө келишти.

Дирсе Ханды кармап алышып, аркан менен байлап, эси оогончо сабашты. Андан соң өздөрү атка минип, Дирсе Ханды жөө-жалаңдатып сүйрөп алып, душманды көздөй бет алышты. Огуз бектеринин мындан кабары жок эле, бирок Дирсе Хандын зайыбы бул окуяны укту. Уулуна:

- Журтта душман жок эле. Капыстан ичтен душман чыкты. Атаңдын тигил кырк жойпусу чыккынчылык кылды, атаңды жамандыкка кыйды. Тур, кырк жигитиңди жаныңа алып, атаңды куткарып ал. Ал сени жамандыкка кыйса да, сен аны кыйба, – деди.

Уулу энесинин сөзүнөн чыга алган жок. Кылычын байланып, тептиргеси кере тартылган жаасын колуна алды. Кырк жигитин ээрчитип, атасынын артынан ашыга жөнөдү. Кыркы жойпу бир жерге токтоп, шарап ичип отурушкан экен. Богач Хан жетип барды. Жойпулар аны көрүп:

- Келгиле, ушул жигитти да кармап байлап алып, экөөнү бирдей душманга салып берели, – дешти.

Анда Дирсе Хан:

- Колумду чечкиле, комузумду бергиле, бул жигитти

артка кайт дейин. Андан кийин мени өлтүрсөңөр-койсоңор өзүңөр билгиле, – деп калды.

Дирсе Хандын колун чечишти, колуна комузун беришти. Дирсе Хан келген жигиттин өз уулу экенин билген жок. Алдынан чыкты, артка кайт деп ырдады. Анда жигит атасына:

- Салгылашпай туруп артка кайтпайм. Бул кырк жойпунун ташын талкан кылам, – деди.

Кырк жигитине кабар берип, кол булгалап чакырды. Алар айланасына чогулуп калды. Кырк жигитинин коштоосунда жигит атын теминип, катуу кармаш баштады. Кээ бирин моюнга атып жыгып, кээ бирин колго түшүрдү. Атасын куткарып, журтуна кайтты. Ошондо Дирсе Хан уулунун тирүү экенин билди. Муну уккан хандардын ханы Байындыр жигитке бектик берип, такка отургузду. Бул окуяны Коркут-Ата дастан кылып айтты. Ушул Огуз-намени курап, мындай деди:

Алар да бул дүйнөгө келди, кетти. Кербен сымал конду, көчтү.

Аларды да ажал алып, жерге көмдү. Жалган дүйнө аркада кала берди.‘

Бир келип кеткен бөлүндү дүйнө! Акыры түбү өлүмдүү дүйнө!

Кара ажал келгенде жол ачылсын. Мен даңктаган

Теңирим жардам кылсын!

Эми бата берейин ханым:

Жериңдин залкар тоолору кулабасын. Саябандуу көк тиреген дарагың кыйылбасын. Ташкындап аккан тунук сууларың соолубасын. Канаттарың кайрылбасын. Ак боз атың чуркаганда мүдүрүлбөсүн. Чабышканда кылычың майтарылбасын. Эр сайышта найзаң сынбасын. Ак саамайлуу энеңдин жаткан жери жаннат болсун. Ак сакалдуу атаңдын жаткан жери бейиш болсун. Жараткандын жаккан чырагы өчпөсүн. Улуу Теңир сени жойпуларга муктаж кылбасын, эй ханым!...

АЛТАЙ

Түрк элдеринин ата журту болгон Алтай жергеси Сибирь округунун түштүгүндө орун алган. Күнүбүздө бул аймактын бир бөлүгү Россия Федерациясына караштуу республика болуп саналып, ал Алтай Республикасы деп аталат.

Алтай жергесинин борбору – Барнаул, ал эми Алтай Республикасынын борбор шаары – Горно-Алтайск. Анын аянты 92.600 чарчы километр. Бул жерде жашаган алтай түрк элдери өздөрүн «алтай киши» деп аташат жана алтай тилинде сүйлөшөт.

Биздин заманга чейинки доордо азыркы Алтай жергесинде сактар жана гундар жашаган. Көк түрк каганаты, байыркы уйгур жана кыргыз мамлекеттери да өз бийлигин ушул территорияда жүргүзүп турган. XII кылымдын аягынан тартып, Алтайга Чынгыз Хандын эгемендиги орногон. XV кылымда жунгарлар тарабынан каратылып алынган Алтай Жунгар хандыгына салык төлөп турган. Ал эми XVII кылымдар тартып, бул жерге орустар кирген. Бүгүнкү күндө алтай эли Алтай жергесинде жашаган калктын жалпы санынын 35% пайзын түзөт.

Учурда алтай элинин дини – бурканчылык. Бурканчылык дини ортодокс дининин эрежелери, шаманизмдин салттары менен ишенимдери жана буддизмдин элементтеринин аралашмасынан турат. Бул ишеним боюнча табиятта бардык нерсенин руху бар жана алар «жакшы» рухтар жана «жаман» рухтарга бөлүнөт.

Алтай жергесинин көпчүлүк бөлүгү тоолуу жерлер. Мындан улам, бул жер географиялык абалы боюнча алтай тилинде «Туулу Алтай», орусча «Горный Алтай» б.а. «Тоолуу Алтай» деп аталат. Аталган жердин бир бөлүгүн талаалар түзөт. Тоо беттерин ийне жалбырактуу бак-дарактар, ал эми чокуларын шалбаалар каптап турат. Климаты катаал, кышкысын суук жана кар аз жаайт, ал

эми жайкысын ысык болот.

Алтайдын табияты абдан кооз. Миңдеген жылдар бою түрк элдери жердеп келген бул аймакта жайгашкан Алтын Тоолор, Телес көлү, Катунь жана Алтай улуттук парктары жараталыштын эң кооз жерлери катары ЮНЕСКОнун дүйнөлүк мурастарынын тизмесине киргизилген. Ал эми Катын* дарыясы түрк элдеринин аялдарга карата болгон сый-урматын билдирип турат, себеби ал – аты аялзаты менен байланыштуу болгон дүйнөдөгү жападан жалгыз дарыя. Бул дарыя менен бирге башаты мөңгүлөрдөн башталган Бия, Чулышман дарыялары да бул жердин ажарын ачып турат жана алар да ЮНЕСКО тарабынан коргоого алынган. Катын дарыясынын түсү ар бир саат жана мезгилге жараша өзгөрүп, кулпуруп турат. Алтай жергесинде кичине жана чоң болуп, жалпы жонунан жети миңдин тегерегинде көл бар. Эң бийик Ак-Сумер чокусунун бийиктиги 4506 метрге жетет. Бул тоолор, көлдөр жана дарыялар рафтинг, лыжа тебүү, сууда сүзүү, альпинизм, тоо арасында велосипед менен саякаттоо сыяктуу бир катар спорттун түрлөрү үчүн ылайыктуу.

Скифтерден жана коло доорунан калган тарыхый мурастар табылган Пазырык кургандары, алгачкы үлгүлөрү 1818-жылы табылган Алтай жазуулары, Алтай ханбийкесинин мумиясы, түрк элдеринин ата журту болуп эсептелген жана 2500 жыл мурда эле адамдар жашаган Үч-Эмчек тоолорунун этектеринде жайгашкан Ыйык Каракол өрөөнү, Алтай шаманынын ыйык жайы болуп эсептелген Белуха тоосу бул аймактагы маданий байлыктар болуп саналат.

*Катын (хатун) сөзү байыркы түрк тилдеринде «канбийке, жогорку даражага ээ болгон аял, айым» маанилеринде колдонулган.

МАНТЫ

Керектелүүчү азык-заттар:

Фарш үчүн:

- 500 гр. уйдун сөөгү жок, сулп эти
- 200-250 гр. уйдун ич майы
- 500 гр. пияз
- Татымына жараша туз жана кара мурч

Камыры үчүн:

- 500 гр. буудай уну
- 1 даана тооктун жумурткасы
- Керектүү өлчөмдө суу жана татымына жараша туз

1. Камырдын даярдалышы:

Алгач унду табакка салып, үстүнө бир жумуртканы чегебиз. Андан соң татымына жараша туз кошулган жылуу суудан кошуп ийлеп, өтө жумшак эмес, өтө катуу да эмес кылып, камыр жууруп алабыз. Жуурулган камырды бир жайым субалаларга бөлүп, тоголоктоп ийлеп, аба кирбегендей кылып, жаап коёбуз.

2. Фарштын даярдалышы:

Этти, ич майды жана аарчылган пиязды майда кубик түрүндө туурайбыз (же эт туурагычтан өткөрүп алабыз). Баарын кененирээк идишке салып, үстүнө татымына жараша туз жана мурч сээп, текши аралаштырабыз.

3. Мантынын жасалышы:

Бир субала камырды алып, 1-2 мм. калыңдыкта жайып алабыз. Жайылган камырды төрт чарчы кылып (ар бир тарабы 8 же 10 см. көлөмүндө) кесебиз. Кесилген

төрт чарчы камырдын ар биринин ортосуна бир чоң кашык фарш салабыз да, бурчтарын бириктирип жабыштырабыз. Даяр болгон мантыны майланган касканга салып, кайнап жаткан суунун үстүнө коюп, 45-50 мүнөттөн кем эмес бышырабыз.

Kırlangıç Yuvası - Gaspri

TAQDIM

Sevgili oquyıcılar,

Baar, tabiatnıñ yañıdan uyanuvı, qozğaluvı; yañı dülberliklerniñ başlanğıcıdır. Biz de bu baar mevsiminde Yunus Emre Enstitüsü olupyañı bir işke başlamağa niet ettik. 2009 yılından berli bir çoq ülkede faaliyet körsetken ve Türkiyenin tanılıp bilinmesinde, Türk tiliniñ ögretilmesinde müim işlerbecergen Enstitümüzniñ, bu baarde yañı başlanğıç etip bir elektronik dergi çıqaruvı için azırlıqlarğa başladıq ve ekrenlarıñızdaki derginen bu işni becermege tırıştıq.

Dergimiz, Türk Dünyası cografiyasında ortağ bir oquyıcı topluluğı meydana ketirmek, er Türk boyundan sırasinen saylanacaq költura degerlerimizi tanıtmıq, ortağ metinler vastasinen tillerimiz arasındaki ortqalıqlarıñ añlavını artırmaq, Türk Dünyası cografiyasınıñ dülberliklerini paylaşmaq ve balalarımız arasında ortağ metinler vastasinen soy birliğı tüşüncesini quvetleştirmek üzre yolğa çıqqandır. Bu gaye için altı ayda bir çıqacaq olğan er sanımızda Türk Dünyasından bir şair veya yazıcığa ait eserniñ Azerbaycan, Başqurt, Qazaq, Qırım, Tatar, Türkmen, Özbek ve Uyğur Türkçelerine köçürilgen metnini oquycaq, Türk Dünyasınıñ farklı cografiyalarınıñ aşlarını tadacaq, belkim birçoqlarımızniñ ketip körüp olmağanı ama tanış olğandan soñ körmek için imkân yaratuvniñ yollarını qıdıracağı dülberliklerniñ farqını bilecek, türlü unsurlarğa qaysı Türk boyunıñ ne ad bergenini ögrenecek ve balalarımızğa eş zamanlı olup Türk Dünyasınıñ dört bir köşesinde aynı költura degerlerimizi tanıtıp olacaqmız.

Derginiñ ilk sanını epimizniñ ortağ költura barlığı olğanı

içün Dede Qortutqa bağışladıq. Qorqut Atamız yüzyıllar soñ bizge de yol körsesin dep işke başlap balalarımızniñ da onıñ yolbaşçılığında asravı tileginen ilk bala metnini de Dede Qorqut Boylarından berdik. Türk Dünyası cografiyasını tanıtmıq maqsadı için saifelerimizde epimizniñ ilk yurtu olğan Altay cografiyasını tanımağa ve tanıtmığa işni dergimizniñ vazifesine kelişikli kördük. Bundan soñki ilk degim,zde, dergimizniñ çıqarılğan teşkilâtı adına yaraşqan Yunus Emre ve onıñnen bağılı degerler tanıtiləcəkdir.

Dergimiz üçüncü sanından başlap alfabetik sırasinen Türk boylarına ayrılacaq; er Türk boyunun özünüñ saylağanı yazıcı, şair ve cografiyane bağılı metinler ve resimler yuqarıda aytqanımız Türk yazuv tillerine köçürilip berilecektir.

Türkiyedeki akademisyenler tarafından Türkiye Türkçesinden diger Türk yazuv tillerine köçürilgen metinler, er yazuv tiliniñ ehli olğan kişilerniñ körüşleri ve tasdikleri alınıp dergi meydana ketirilgendir. Dergi arlanğanda elbet qabaatlarımız ve eksiklerimiz olğandır. Bularnı, ilk kere bulay bir dergi çıqaruvniñ bergen eyecanına bağışlavıñızni, derginen bağılı tenkit ve körüşleriñizni biznen paylaşmañızni, dergimizniñ uzun ömürlü oluvunu, ileride bütün Türk yazuv tillerini derginen tapıştırmağa ve nice sanlarda Türk Dünyasınıñ dört bir köşesinde aynı metinleri oquvniñ berecegi qıvançnı ep beraber tatmağa tiley, bütün okuyıcılarımızğa sevgi ve ümetler yiberemiz.

Tekrar tekrar dergimizde tapışmaq üzre ...

MUQADDEME

OĞUZ QAVMINİN TİLİNEN DEDEM QORQUT KİTABI

Saqlaşan ve bağışlaşan (Rahman ve Raim olğan) Allanın adı ve onıñ yardımnen.

Resul Ali es selam zamanına yaqın, Bayat boyundan, Qorqut Ata degen, bir er peyda oldı. O, Oğuznıñ er şeyni bilgen kişisi edi. Ne aytsa olur edi. Ğayıptan türlü xaberler bere edi. Aq Teala onıñ gönlünde ilham ete edi.

Qorqut Ata dedi ki:

Axır-soñu zamanda xanlıq kene Qayığa keçecek. Axır-soñu zaman olup qıyamet qopqance kimse qollarından alalmaycaq. Bu aytilğan Osman soyudur, mına devam ete em daa nice buña oşağan söz ayttı.

Qorqut Ata, Oğuz qavminiñ er qıynılığını al ete edi. Er ne iş olsa Qorqut Atadan soramay yasalmaz edi. Er ne ki buyurğan olsa qabul eterler, sözünü tutup yerine ketirir ediler.

Dede Qorqut aytqan;

Alla Alla dep aytmasañ işler tüzelmez,

Qadir Tañrı bermegende er bayımaz,

Ezelden yazılmasa qul başına qaza kelmez,

Ecel vaqtı kelmeden kimse ölmez.

Ölgen adam tirilmez, çıqqan can kerı kelmez.

Bir batırnıñ qara dağlarday malı olsa cıyar, toplar, tiler; nasibinden ziyadesini aşap olmaz.

Gürüldep suvlar taşsa deñiz tolmaz.

Kibirlik etkenni Tañrı sevmez, gönlünü ulu tutqan yerde devlet olmaz.

El oğlunu asravnen oğul olmaz; öskende taşlar keter, kördüm demez.

Kül töpeçik olmaz, kiyev oğul olmaz.

Qara eşekniñ başına noqta ursañ qatır olmaz, xızmetçiğe elbise kiydirseñ xanım olmaz.

Yapalaq yapalaq qarlar yavsı yazğa qalmaz, gür yeşil çimen küzge qalmaz.

Eski pamuq bez olmaz, eski düşman dost olmaz.

Qara qoç atqa qıyalmay yol alınmaz, qara çelik qılıçnı çalmay düşman qaytmaz, batır malına qıymasa adı çıqmaz.

Qız, anadan körmey ögüt almaz; oğul, babadan körmey sofrı qurmaz.

Oğul, babanıñ artından kelgeni, eki közünüñ birevi. Devletli oğul olsa ocağınıñ qoru. Oğul da ne etsiñ, baba ölüp mal qalmasa. Baba malından ne fayda, başta devlet olmasa.

Devletsizniñ şerrinden Alla qorçalasın xanım sizni!

Dede Qorqut bir daa aytqan:

Qattı yürgen cins atqa namert kişi minip olmaz; minecegine, minmese daa yaxşı.

Çalıp kesken qılıçnı namerdlər çalacağına, çalmasa daa yaxşı. Çalıp olğan batırğa oqnen qılıçtan bir çomaq daa yaxşı.

Musafir kelmegen qara evler yıqılrsa daa yaxşı.

Atniñ aşamağan accı otlar bitecegine bitmese daa yaxşı.

İnsanniñ içmegen accı suvlar sızacağına sızmasa daa yaxşı.

Baba adını yürsetmegen amansız oğul, babadan olup dünyağa kelegegine dünyağa kelmese daa yaxşı; ana rahmine tüşkence doğmasa daa yaxşı. Baba adını yürütken devletli oğul daa yaxşı.

Yalan söz bu dünyada olacağına, olmasa daa yaxşı.

Kerçeklerniñ yüz yaşını toldursa daa yaxşı.

Yüzyaşıñız tolsun, Aqsızgekötülük ketirmesin, devletiñizniñ ardı gür olsun, xanım ey!

Dede Qorqut daa bir aytqan, köreyik xanım, ne aytqan:

Ketken yerniñ otlarını sığın bilir.

Yeşergen yerlerniñ çimenlerini yaban eşegi bilir.

Ayrı ayrı yollarını izini deve bilir.

Yedi özen isini tilki bilir.

Geceleyin kervan köçkenini çoçamiy bilir.

Oğuluñ kimden olğanını ana bilir.

Kişiniñ ağırını yengilini at bilir.

Ağır yüklerniñ yarasını qatır bilir.

Qayda sızılar bar olsa çekken bilir.

Ğafil başniñ ağrısını miyi bilir.

Qolday qopuznı köterip qoldan qolğa, beyden beyge keday kezer. Kişiniñ cumerdini, qıtmırını keday bilir.

Qarşıñızda çalıp yırlağan keday olsun. Azıp kelgen qazanı Tañrı savsın xanım ey!

Dede Qorqut kene aytqan, köreyik xanım ne aytqan:

Ağız açıp maqtaycaq olsam üstümüzde Tañrı güzel. Tañrı dostu, din ulusu Muhammed güzel.

Muhammedniñ oñ yağında namaz qılğan Ebubekir Sıddıq güzel.

Otuzuncı cüz başıdır “Amme” güzel. Ecasına köre yaxşı oqunsa “Yasin” güzel.

Qılıç çaldı, din açtı batırlarınıñ şahı Ali güzel. Aliniñ oğulları, peyğamber torunları, Kerbelâ qırında Yezidiyler qolunda şeyt’oldu; Asannen Üsein, eki qardaş beraber güzel.

Yazılıp tüzetiپ kökten endi, Tañrı ilmi “Quran” güzel.

O, “Quran”nı yazdı, tüzetti; alimler ögrengece yandı, qayğırdı, alimler şahı Osman Affan oğlu güzel.

Çuqur yerde yasalğan Tañrı evi Mekke güzel. O Mekkege sağ barsa, tiri kelse imanı kâmil acı güzel.

Esap kününde cuma güzel. Cuma künü oquğanda hutbe güzel. Qulaq berip diñlegende ümmet güzel.

Minarede ezan oquğanda müezzin güzel.

Tizini bastırıp oturğanda elâl güzel.

Şaqağından ağarsa baba güzel.

Aq sütünü toya toya emizip olsa ana güzel.

Yanaşıp yolğa kirgende qara erkek deve güzel.

Ürmetli qardaş güzel.

Yan yaqta, ala ev yanında qurulsa, kelin odası güzel, uzunca

çadır ipi güzel.

Oğul güzel.

Bir kimsege oşamadı, bütün alemlerni yaratqan Alla Tañrı güzel. Maqtağanım ulu Tañrı, dost olup yardım etsin, xanım ey...

Keday der ki, apaylar dört türlüdür. Birevi soyunu soldurğan, birevi topunu tolturğan, birevi evniñ diregidir; birevi ne qadar aytsañ o qadar bayağıdır.

Keday der ki:

Evniñ tayağı odur ki, qırdan yabandan evge qonaq kelse, aqayı evde olmasa da, o onu aşatır, içirir, sıylar, ürmetnen yiberir. O, Hz. Ayşe, Hz. Fatma soyundandır xanım. Onıñ balları össün, ocağına bunday qadın kelsin.

Keldik soyunu soldurğanğa... Erten yerinden turur, qolunu betini yuvmay doquz‘bazlamaçnen bir qopqa qatıqni közetir, toyğance rıqma rıq aşar, qolun köküsüne urur; “Bu evni xarap olası aqayğa barğandan berli daa qursağım toymadı, çırayım külmedi. Ayağım papuç, betim yaşmaq körmedi.” der “Ax ne olur edi bu ölgeydi, birevine daa barğaydım, ümüt etkenimden daa yaxşı olğaydı.” der. Onday olğannıñ balaları ösmesin. Ocağına bunday qadın kelsesin.

Keldik topun toldurğanğa...

Türküçlegende yerinden turdu, qolun betin yuvmay obanıñ

o ucundan bu ucunace, bu ucundan o ucunace aylandı, öşek ayttı, qapı diñledi, öglegece kezdi; öğleden soñ evine keldi. Kördü ki xırsız köpek, balaban dana evini bir birine qatqan; tavuq kümesine, sığır damına çevirilgen. Qomşularına baqırır: “Aqız Zeliha, Zübeyde, Ürüveyde, Can Qız, Can Paşa, Ayna Melek, Qutlu Melek, ölmege, coyulmağa ketmegen edim, yatacaq yerim kene bu yıqılası edi, ne olur edi benim evime tekarar qarağaydıñız. Qomşu aqqı Tañrı aqqı” der. Bunday soyunuñ, xanım, balaları ösmesin. Ocağına bunday qadın kelsesin.

Keldik ne qadar aytsan onday bayağı olğanğa: Evine qırdan yabandan bir qutlu qonaq kelse, aqayı evde olsa, oña “Tur ötmek ketir aşayıq, bu da aşasın.” dese - pişken ötmek dayanmaz, aş kerek - qadın; “Ne eteyim, bu yıqılacaq evde un yoq, çeltek yoq; deve degirmeninden kelmedi” der. “Ne kelse benim yanbaşım kelsin” dep qolunu yanbaşına urur, betini anyaq betke, yanbaşını aqayına aylandırır. Biñ söz aytsañ birevini‘de eşitmez, aqayınıñ sözüne qulaq bermez. O, Nuh peyğambeniñ eşegi soyundandır. ‘Ondan da sizni, xanım, Alla qorçalasın. Ocağıñızğa bunday qadın kelsesin!

BUĞAÇ XAN

DİRSE XAN OĞLU BUĞAÇ XANNIÑ İKÂYESİDİR

Bir kün Kamgan oğlu Bayındır Xan yerinden turğan edi. Köz qamaştırıvcı, güzel çadırını yer yüzüne tiktirgen edi. Alaca kölgeligi kökyüzüne köterilgen edi. Biñ yerde yipek alılar töşengen edi. Xanlar Xanı Bayındır Xan yılda bir kere ziyafet berip Oğuz beylerini musafır ete edi.

Kene ziyafet tüzetip attan ayğır, deveden erkek deve, qoydan qoçqar soydurğan edi. Bir yerge aq çadır, bir yerge qızıl çadır bir yerge qara çadır qurdurğan edi.

Bayındır Xan:

-“Kimniñ oğlu qızı yoq bolsa qara çadırğa buyur etiñiz, astına qara kiyiz cayıñız, aldına qara qoy aşından ketiriñiz. Aşasa aşasın, aşamasa turup ketsin.

Oğlu olğannı aq çadırğa, qızı olğannı qızıl çadırğa buyur etiñiz. Oğlu qızı olmağannı Alla Taalâ xor baqqandır, biz de xor baqarmız, bulay bilsin.” Değen edi.

Oğuz beyleri bir bir kelip cıyılmağa başladı. Meger, Dirse Xan degen beyniñ oğlu da qızı da yoq edi. Sabanıñ tanında Dirse Xan turdı ve qırq batırinen beraber Bayındır Xanniñ keñeşine ketti. Bayındır Xanniñ batırları Dirse Xanni qarşılap aldılar. Ketirip qara çadırğa buyur ettiler. Astına qara kiyiz caydılar. Aldına qara qoy aşından ketirdiler. Dirse Xan: - Bayındır Xan benim ne eksikligimni kördü? Qılıcımdan mı kördü, soframdan mı kördü? Menden aşağı kişilerni aq çadırğa, qızıl çadırğa buyur etti. Menim qabaatım ne oldu da qara çadırğa tüşürdi, dedi.

Bayındır Xanniñ batırları:

-Xanım, bugün Bayındır Xandan buyuruq bulay. Oğlu qızı olmağanğa Tañrı Talaa xor baqqandır, biz de xor baqarmız degendir, dep ayttılar.

Dirse Xan yerinden turdu:

-Turuñuz batırlarım, yeriñizden doğruliñiz. Bu qara bir ayıptır maña. Ya mendendir ya apaqayımdandır, dedi.

Dirse Xan evine kirdi. Burla Xatunni çağırıp olğanlarını apaqayına añlattı:

-Bayındır Xan, bir yerge aq çadır, bir yerge qızıl çadır bir yerge qara çadır qurdurğan. “Oğlu olğannı aq çadırğa, qızı olğannı qızıl çadırğa, oğlu qızı olmağannı qara çadırğa buyur etiñiz; astına qara kiyiz cayıñız, aldına qara qoy aşından ketiriñiz.

Aşasa aşasın, aşamasa turup ketsin. Oğlu qızı olmağanı için Tañrı Taalâ oña hor baqqandır, biz de hor baqarmız.” degen. Men barganda qatıma kelip qarşıladılar. Qara çadırğa buyur ettiler. Astına qara kiyiz caydılar,aldına qara qoy aşından ketirdiler.

“Oğlu qızı olmağannı Tañrı Taalâ qarğağandır, biz de qarğarmız, bulay bil.” dediler.

Apaqayına açuvlanıp:

-Bu al sendenmi eken, mendenmi eken, Tañrı Taalâ bizge bir oğul bermez, niçün?” dedi.

Dirse Xanniñ apaqayı:

-Ey Dirse Xan, maña açuvlanma. Incınıp accı sözler aytma. Yerinden tur, alaca çadırını yer şarına qurdur. Attan aygır, deveden erkek deve, qoydan qoçqar soydur. İç Oğuzniñ, Tış Oğuzniñ beylerini sofrı başına cıy. Aç körseñ toydur, yalañğaç körsen kiyindir. Borçlunu borcundan qurtar. Töpeday et cıy, kölday qımız sağdır. Balaban bir ziyafet ber, tilek tile. Olur ki ağızı dualı bir kişiniñ xayır duasinen Alla bizge güzel bir bala berir.

Dirse Xan, apaqayınıñ bu sözlerinden soñ balaban bir ziyafet berdi; tilek tiledi ve apaqayınıñ bütün aytqanlarını yasadı. Bir ağızı dualınıñ xayır duasinen apaqayı ağırayaqlı oldu. Bir nice vaqıttan soñ bir oğlan doğurdu. Oğlancığını dayalarğa berdi, asrattı.

Oğlan on beş yaşına kirdi. Oğlanniñ babası Bayındır Xanniñ obasına qatıldı.

Bayındır Xanniñ bir buğası bar edi. Bir de erkek devesi... O buğa, qattı taşqa müyüzini ursa unday ezer edi. Bir kün buğanı saraydan çıqarttılar. Üç kişi oñ yağından, üç kişi sol yağından demir zıncırlarnen buğanı tutqan ediler. Kelip meydanniñ ortasına taşladılar. Dirse Xanniñ balası ve üç bala meydanda aşiq oynay ediler. Buğanı taşlağanda balaçılarağ:

-“Qaçınız” dediler.

Diger balalar qaçtı ama Dirse Xanniñ balası qaçmadı. Buğa da oğlanğa doğru çapıp keldi; oğlanni öltürmege istedi.

Oğlan yumruğinen buğanıñ mañlayına qattı bir yumruq urdu. Buğa keri keri ketip vıznen kene oğlanniñ üstüne keldi. Oğlan kene buğanıñ mañlayına qattı bir yumruq urdu. Buğanıñ mañlayına yumruğunu tayadı, meydanniñ başınace qaçtı. Buğanen oğlan bir vaqıt qaçıstılar. Ekisi de yeñip olamadı. Oğlan tüşündi: “Men buniñ mañlayına nege tayanğıç olam?” dedi. Buğanıñ mañlayından yumruğunu tarttı, buğanıñ aldından kenarğa çekildi. Buğa toqtap olamadı ve töbesiniñ üstüne yığıldı. Oğlan bıçağına qolunu uzattı, buğanıñ başını soydu. Oğuz Beyleri kelip başına cıyılıstılar, maşalla dediler.

-“Dedem Qorqut kelsin, bu oğlanğa ad qoysun. Soñ balanıñ

babasına ketsin, beylik tilesin, taxt alsın.” dediler.

Dedem Qorqut keldi. Oğlanni alıp babasınıñ qatına bardı. Anda oğlanniñ babasına:

- “Ey Dirse Xan, bu oğlanğa beylik ber, at ber, deve ber, çadır ber, qaftan ber, taxt ber, bek çeberdir.” dedi.

“Bu oğlan buğanen cenk etken, bir buğanı öltürgen. Oğluniñ adı Boğaç olsun. Adını men berdim, yaşını Alla bersin.” dedi.

Dirse Xan oğlanğa beylik berdi, taxt berdi. Oğlan taxtqa çıqtı,

babası qırq batırnen eskiden olğanı kibi münasebet qurmay edi. O qırq batır bu alğa açuvlandılar ve balanı qızğandılar.

-Keliñiz oğlanı babasına yamanlayıq. Belki babası onı öldürir. Kene bizim qıymetimiz artar, dep tüşündiler.

Bu qırq batırniñ yigirmisi bir yaqqa, yigirmisi bir yaqqa ayrıldı. Evel yigirmisi keldi. Dirse Xanğa şu xaberni ketirdi:

-“Körmeysiñ mi Dirse Xan, neler oldu? Seniñ oğluñ yaman çıqtı, xayırsız çıqtı. Qırq batırnen beraber qudretli Oğuzniñ üstüne yürdi. Olarğa yamanlıq etti, köp acı çektirdi. Bu xaber dağları aşıp xanlar xanı Bayındırğa barır, bu oğlanıñ yaşamasından ölmesi daa yaxşı. Bayındır Xan, seni çağırır, saña bek açuvlanır. Bulay oğul saña ne kerek, bulay oğul olmasa daa yaxşı, öldürsene onı, dediler.

Dirse Xan:

-Bar, ketiriñiz oğlumı öldüreyim, dedi.

Andan soñ, o namerdlerniñ yigirmisi daa çıqıp keldi.

Bir yalan xaber de olar ketirdiler:

-Dirse Xan seniñ oğluñ yerinden doğrudı. Köküsi yaxşı ulu dağğa avğa çıqtı. Sen bar ekende av avladı, quş urdı. Anasınıñ qatına bardı. Anasınen söyleşti, babasına qast etti. Seniñ oğluñ yaman çıqtı, xayırsız çıqtı. Bu xaber dağları aşıp xanlar xanı Bayındırğa barır, bu oğlanıñ yaşamasından ölmesi yaxşı. Bayındır Xan, seni çağırır, saña bek açuvlanır. Bulay oğul saña kerek mi, bulay oğul olmasa daa yaxşı. Öldür onı.” dediler.

Dirse Xan:

-“Bar, ketiriñiz oğlumı öldüreyim. Bulay oğul maña kerekmey, dedi.

Dirse Xanniñ qırq hizmetkârı:

Biz seniñ oğluñni neday ketireyik? Seniñ oğluñ bizim sözümüzni diñlemez. Batırlarıñni qatına al. Oğlunuñ qatına bar, onı da al avğa çıq. Quş uçurıp av avlağanda oğluñni oqnen öltürmege tırış. Eger bulay öldürüp olamasañ başqa türlü öldürüp olamazsıñ. Bulay bil.” dediler.

Sabanıñ tañ vaqtında Dirse Xan yerinden turdu. Oğlançığını qatına alıp qırq batırnen avğa çıqtı. Av avlap quş urdular. O qırq namerdniñ bir talayı oğlanıñ qatına barıp:

-Babañ “Sığınlarnı quvalasın ketirsin, benim aldında töbelesin; oğlumniñ at çaptırğanını, qılıç urğanını, oq atışını köreyim; quvanayım, işanayım.” dedi, dediler.

Oğlan ne bilsin. Sığınnı quvalap ketire edi, babasının aldında ura edi. Babam at çaptırışına qarap quvansın, oq atışına qarap işansın, qılıç uruşuma qarap quvansın, dey edi.

O qırq namerd:

-“Dirse Xan köresiñ mi oğlanı, dağda qırda sığın quvalay, seniñ aldına ketire. Sığınğa atqanday yasap oqnen seni urup öldürecek. Oğluñ seni öldürmey sen oğluñni öldürmege tırış.” dediler.

Oğlan sığınnı quvalağanda babasınıñ aldından kelip kete edi. Dirse Xan qorqup qattı yayını qoluna aldı. Üzengige turup quvetnen tarttı, doğrultıp attı. Oğlanı eki yavrınıñ arasından urdu. Oq tap edip urğanda qanı fişqırdı. Oğlan balaban, cins atınıñ boyununu quçaqlap yerge tüştü. Dirse Xan, oğlançığınıñ üstüne qapanmağa istedi. O qırq namerd taşlamadı. Atınıñ çılbrını aylandırdı.

Dirse Xanniñ apaqayı oğlançığınıñ ilk avıdır, dep

-“Nam qazanğan Oğuz Beylerine ziyafet bereyim” dedi.

Qırq ince qızni qatına aldı. Dirse Xanni qaşladı. Başını köterdi. Dirse Xanniñ betine qaradı. Oñ yağına sol yağına köz kezdirdi, oğlançığını köralmadı. Yüregi yerinden oynadı. Qara süzme közleri qanlı yaşnen toldu.

Çağırıp Dirse Xanğa:

-Oğlum qana, yavrum qana, qara başım qurban olsun saña birden bir oğlançığım qayda? dep feryâd fiğan etti, közyaş töktü.

Dirse Xan apaqayına cevap bermedi. O qırq namerd onıñ qarşısına turup:

-“Oğluñ sağdır, tiridir, avdadır. Bugün yarın kelir. Qorqma, qayğırma; bey esriktir, cevap beralmaz.” dediler.

Dirse Xanniñ apaqayı tartıldı, kayttı. Dayanalmadı, qırq ince qızni qatına aldı, atına minip oğlançığını qıdırmağa ketti. İç bir vaqıt buzı erimegen Qazılıq Dağına kelip çıqtı. Qarağanda ne körsün, bir özenniñ içine qara quzğun tüşüp çıqa, qonup

tura. Meger sultanım, oğlan anda yıqılğan edi. Qara quzğun, qan körüp oğlannın üstüne qonmağa istey edi. Oğlannın eki köpekçigi bar edi; qarğanı ve quzğunı qovalay edi, qondurmay edi. Oğlan anda yıqılğanda boz atlı Xızır, oğlanğa köründi. Üç kere yarasını qolunen sıypaladı:

-Qorqma oğlan, saña bu yaradan ötrü ölüm yoqtur. Dağ çiçegi ananın sütünen seniñ yaraña melemdir, dedi, coyuldı.

Oğlannın anası oğlannın üstüne çapıp keldi. Qarağanda ne körsün, oğlançığı al qanlarğa bulanğan yata. Oğluna:

-“Közlerini aç, endi oğlum, canıñ cennetke ketip yadır; tut oğlum, saña başım qurban olsun, vücuduñda can bar olsa xaber ber maña oğlum” dep közyaş töktü.

Bunday aytqanda oğlannın qulağına ses keldi. Başını köterdi, közüni açtı. Anasının betine qaradı:

-“Mında kel aq sütünü emgen anam, iç kimseni qabaatlama, kimseni qarğama. Qarğaycaq olsañ babamı qarğa, bütün qabaat babamıñdır. Ana ağlama, maña bu yaradan ötrü ölüm yoqtur. Boz atlı Xızır maña keldi. Üç kere yaramı sıypaladı. “Bu yaradan ötrü saña ölüm yoqtur, dağ çiçegi ananın sütü saña melemdir, dedi.” dep ayttı.

Şulay degende qırq ince qız darqaldılar, dağ çiçegi cıydılar. Oğlannın anası emçegini bir sıqtı sütü kelmedi, eki sıqtı sütü kelmedi, üçüncisinde özünü qıynadı, epey toldu, sıqtı, bu sefer sütnen qan qarışıp keldi. Dağ çiçeginen sütüni oğlannın yarasına yaqtılar. Oğlanı atqa minsettiler, qatlarına alıp

yurtuna ketirdiler. Oğlanı ekimlere emanet etip Dirse Xandan yaşirdılar. Oğlannın yarası qırq künde sağıldı eyileşti. Sap-sağlam oldu. Endi atqa mine, qılıç quşana edi. Av avlay, quş ura edi. Bu aldan Dirse Xannın xaberi yoq edi, oğlançığını öldü dep bile edi.

O qırq namerd, oğlannın ölmegenini eşittiler. Ne eteyik, dep söyleştiler:

-Dirse Xan eger oğlançığını körse bizni sağ taşlamaz, öldürür, keliñiz Dirse Xanı yaqalap bağlayıq. Andan soñ düşmanlarğa bereyik dediler.

-Dirse Xanı tuttular. Onı yipnen bağladılar ve öldürgence köteklediler. Dirse Xan cayav, bular atlı düşman illerine yürdüler. Oğuz Beyleriniñ bu aldan xaberi yoq edi lâkin Dirse Xannın apaqayı bunı eşitken edi:

-Yurtta düşman yoq olğanda seniñ babañnıñ üstüne düşman keldi. Babañnıñ o qırq namerd hizmetkârı babaña xıyanet etti, yamanlıq etti. Tur, qırq batırını qatına yanına al, babañnı qurtar; o saña qıydı, ama sen oña qıyma.” dedi.

Oğlan, anasının sözün diñledi. Qılıcını quşandı, qattı kirişli yayını qoluna aldı. Qırq batırınen babasınıñ artından çapıp ketti. O namerdler bir yerde oturğan şarap içe ediler. Boğaç Xan namerdlerge yetti ve namerdler onı kördü.

-Keliñiz şu batırını da tutup bağlayıq, ekevini bir düşmanğa alıp barayıq, dediler.

Dirse Xan:

-“Qolumnu çeziñiz, qobızımı beriñiz; o batırını qaytarayım. İsteseñiz meni öldürüñiz, isteseñiz tiriltiñiz, taşlap yiberiñiz.” dedi.

Qolunu çezdiler, qobızını qoluna berdiler. Dirse Xan kelgen kişiniñ öz oğlu olğanını bilmey edi. Qarşısına çıqtı. Babası onı qaytarmaq için şiiirler ayttı. Oğlan da babasına:

-Savaşmay, uruşmay qaytmam. Qırq namerdge içbir şey taşlamam.” dedi.

Qırq batırına marama salladı, qolunu köterdi. Qırq batır, oğlannın etrafına cıydı. Oğlan, qırq batırını qatına aldı, at aydadı, savaştı. Bazı birleriniñ boynunu urdu baz birlerini esir etti. Babasını qurtardı, tartıldı, yurtuna qayttı. Dirse Xan mında, oğlançığınıñ sağ olğanını añladı. Xanlar Xanı Bayındır, oğlanğa beylik berdi, taxt berdi. Dedem Qorqut destan ayttı, aytım ayttı. Bu Oğuznameni tertip etti, bulay ayttı:

Olar da bu dünyağa keldi keçti. Kervan kibi qondu köçtü. Olarnı da ecel alıp yerge gizledi. Fani dünya kene qaldı. Kelgenli ketkenli dünya! Soñ ucu ölümlü dünya!

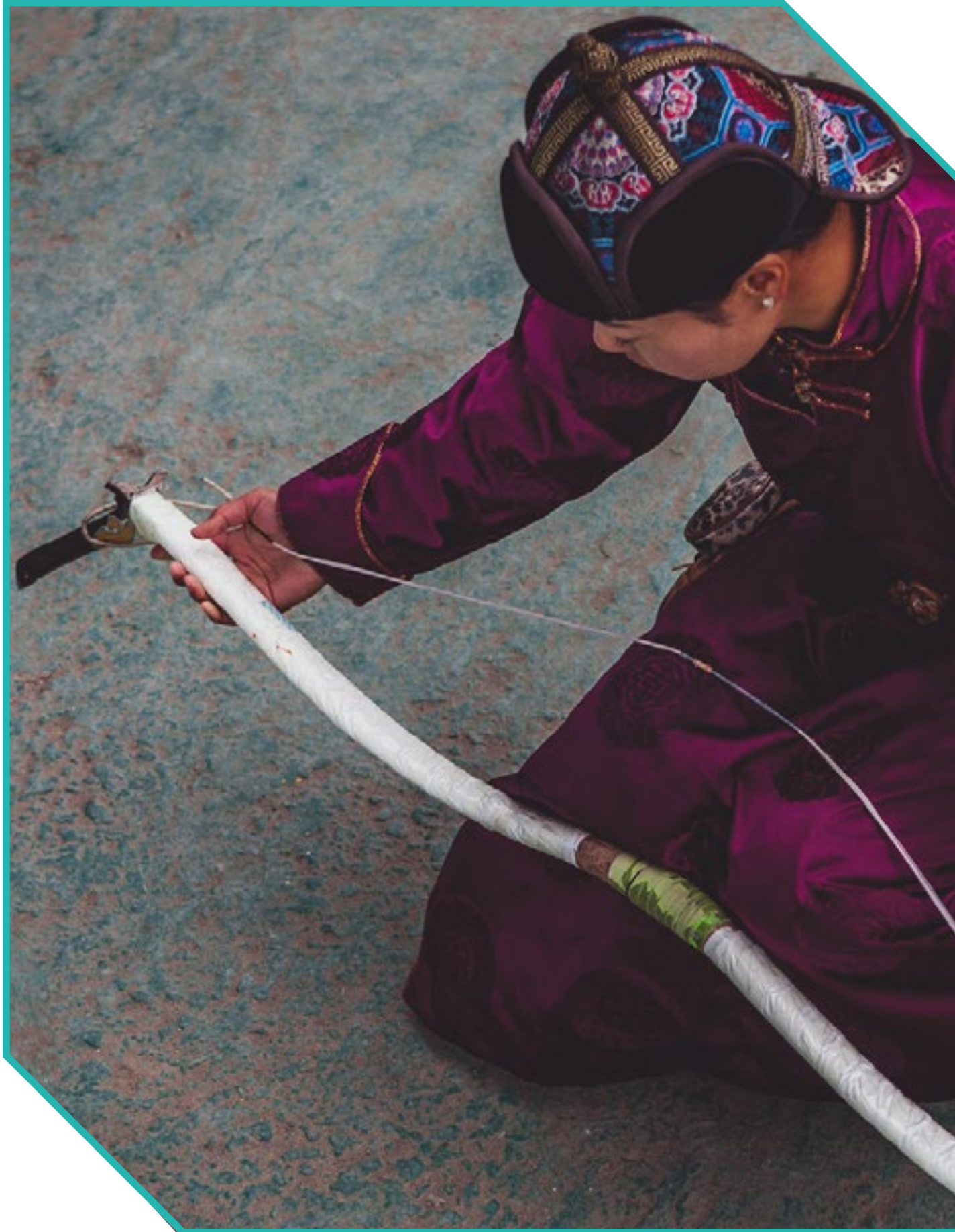
Qara ölüm kelgende yol bersin. O maқтаğanım ulu Tañrı dost olup yardım etsin.

Dua eteyim xanım:

Yerli qaradağların yıqılmasın. Kölgeli büyük ağacın kesilmesin. Taşqın aqqan güzel suvuñ qurumasın. Qanatlarını uçları

BUĞAÇ XAN

sıñmasın. Çapqanda aq boz atıñ yantaymasın. Uruşqanda qara bulat öz qılıcıñ zarar körmesin. Cenk etkende alaca mızrağıñ parçalanmasın. Aq perçemli anañnıñ yeri cennet olsun. Aq saqallı babañnıñ yeri cennet olsun. Aqñıñ yaqqan ışığıñ yanıp tursun. Qadır Tañrı seni namerdke muhtac etmesin xanım ey!...

ALTAYLAR

Türklerniñ ata yurtu olğan Altay coğrafiyası, Sibirya oblastınıñ cenübindedir. Bugün bu coğrafiyanıñ bir bölümi Rusiye Federatsiyasına baėlı bir cumhuriyettir ve Altay Cumhuriyeti dep adlandırılır.

Altay Cumhuriyetiniñ merkezi Barnaul, Altay Cumhuriyetiniñ baş şeri de Gorno-Altaysktır. Yüz ölçüsü 92.600 kilometr karedir. Bu coğrafiyada yaşağan Altaylı Türkler özlerin Altay kişisi olup tarifley ve Altay şivesin qullanalar.

Bugünki Altay opraqlarında, milattan evel Saqalar ve Hunklar yaşağandır. Kök Türk Kağanlığı, Ugyur ve Qırğız devletleri bu topraqlarda üküm sürgendir. 12. yüzyılınıñ soñundan başlap Altayda Cengiz Han ve halefleriniñ ükmnü keçkendir. 15. yüzyılda Cuğarya imayesine kirgen Altay, Cunğaryağa vergi öder alge kelgendir. 17. yüzyıldan başlap bu coğrafıyağa Ruslar kirgendir. Bugün bu coğrafiyada yaşağan Aaltay Türkleri, nüfusunun %35'in meydana ketirmektedir.

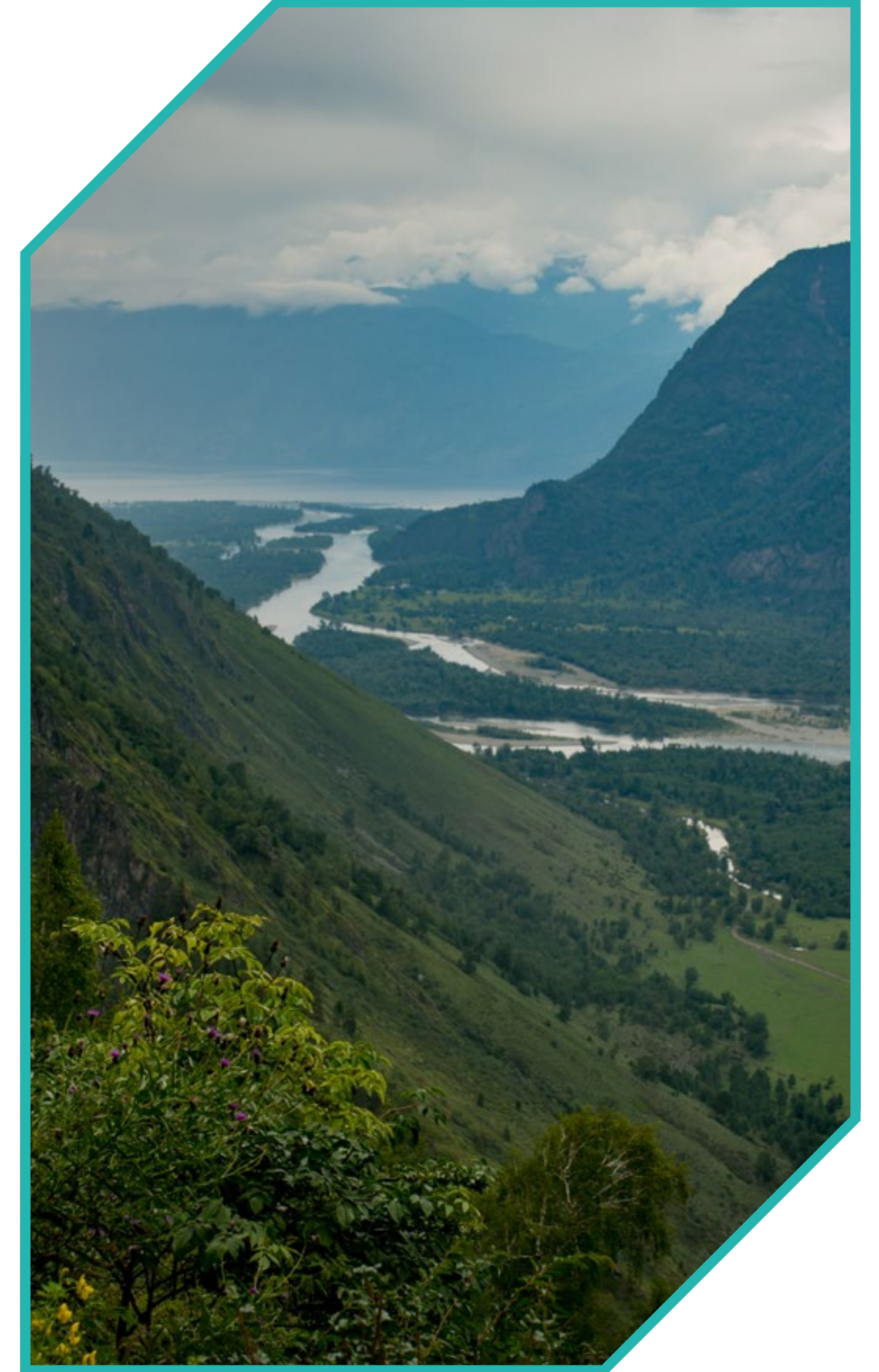
Bugünki künde Altaylıların dini Burhanizmdir. Burhanizm; Ortodoksal qanunları, şaman adetleri ve inançlarınıñ Budizm unsurlarınen qatnavıdır. Tabiatta er şeyniñ bir ruhunuñ ve iyeleriniñ olğanına, osal ruhlarnıñ bar olğanına inanıla.

Altay coğrafıyası balabanca dağlıq yerden meydana kelgendir. Bu sebepten oblast, coğrafıyağa köre Altay Türkçesinde “Tuulu Altay”, Rusçada da “Gorna Altay” olup adlandırıla. Coğrafıyanıñ bir bölümi çallardan meydana kelmektedir. Dağların yamaçları ine yapraqlı ağaçlarnen, töpeler ise çayırlarnen yapıluvdu. İklimi qattı; qışları suvuq ve az qarlıdır, yazları ise issi keçer.

Altay oblastı tabiat güzelliklerine köre bayağı baydır.

Türklerniñ biñlernen yıllık yerleşken yeri olğan bu coğrafıyadaki “Altın Dağlar”, “Teles Gölü”, “Qatun ve Altay Milliy Parkları tabiiy güzellikler olup UNESCO'nıñ Dünya Mirası sırasında yer alır. Türklerniñ “qadın”ğa bergen qıymetni körsetir maiyette, Dünyada adın “qadın”dan alğan tek özen olğan ve buzullardan doğup “Qatun” özeninen “Biye” ve “Çulişman” özenleri, bu coğrafıyağa ayrı bir güzellik qoşmaktadır. Bu özenler de UNESCO tarafından qorçalanmaktadır. Qatun özeniniñ tüsü künde saat sayın ve mevsim sayın ayrı bir güzellige saiptir. Coğrafıyada yedi biñ civarında küçük büyük göl bar. Eñ yüksek dağ töpesi olğan Aq-Sümer 4506 metrdir. Bu dağlar, göller ve aqar suvlar, rafting, qayaq, suv sportları, qaya tırmanuvı, dağcılıq, dağ bisikleti kibi bek çoq sport için yaraşlıdır.

İskitler ve Bronz Çağından qalğan mirasniñ olğanı “Pazırıq Qurğanları” ilki 1818 yılında tapılğan Altay Oblastı ‘yazılı’ taşları, “Buz Prensisi” mumyası, Türklerniñ tarih sanasına çıqqan yer olup qabul etilgen ve 2500 yıl evel üzerinde yaşanılganı tesbit etilgen Üç Enmek dağı eteklerinde olğan Mubarek Qaraqol Vadiysi, Altay şamanlığınıñ aziz mekânı olup qabul etilgen Belukha Dağı, bu coğrafıyada yer alğan içtimaiy baylıqlardan bazılarıdır.

TABAQ BÖREK

Bir tür mantı olup, birkaç adı bardır : Qaqaş, Şöpleme, Tatar Aşı kibi. Un, tuz, suv ve bir yımirtanen xamır yasalır. Xamır qulaq'emçeginiñ yımşaqlığından biraz qattıca'yoğrulır. Xamır topları 5-10 minut raatlanmağa taşlanır.

İçine salmaq için; qıyma, erendelengen soğan, tuz qarabiber yaxşı etip yoğrulır.

Xamırlar raatlanğan soñ aman aman 2 mm qalınlığında yuqalar açılır. Kiçkene kare şeklinde kesilir. Kesilgen 2x2 cm qadar kareleriñ ortasına findıqday iç mazeme qoyulur ve xamırniñ dört köşesi birleştirilir. Boğçaday körüngen tabaq börekler qaynağan tuzlu suvda pişirilir. Pişken tabaq börekleriñ suvı süzülir. Üstüne qızdırılğan sarımay tökülir. Çoqqa qalmaq üstüne'sarımsaqılı qatıq'tökülür.

Gûr-ı Emîr - Semerkand

Qadrli o'quvchilar!

Bahor tabiatning yangidan uyg'onish, jonlanish davri, yangi go'zalliklarning ibtidosidir. Biz ham, ya'ni Yunus Emre Instituti bu bahor faslida yangi bir ishni boshlashni maqsad qildik 2009 yildan beri bir qator o'lkalarda faoliyat yuritayotgan va Turkiyaning tanilishida, turk tilining o'rgatilishida muhim ishlarni amalga oshirgan institutimiz bu bahorda yangi bir boshlanma o'laroq virtual jurnal chiqarish uchun hozirlik ko'ra boshladik va ekranlaringizda namoyon bo'lgan ushbu jurnal bilan bu ishni muvaffaqiyatli ado etishga harakat qildik.

Jurnalimiz Turkiy xalqlar dunyosi hududida umumiy o'quvchilar jamoasini shakllantirish, har bir turk qavmidan navbati bilan tanlanadigan madaniyat qadriyatlarini tanitish, mushtarak matnlar vositasi bilan tillarimiz o'rtasidagi umumiyliklardan xabardor qilish, turkiy dunyo geografiyasi go'zalliklarini baham ko'rish va umumiy matnlar yordamida farzandlarimiz o'rtasida nasl birligi g'oyasini kuchaytirish uchun o'z faoliyatini boshladi.

Bu maqsadlarga qaratilgan, olti oyda bir marta chiqadigan jurnalimizning har bir sonida Turk dunyosidan bir shoir yoki yozuvchi qalamiga oid ozarbayjon, boshqird, qirg'iz, qrim tatari, tatar, turkman, o'zbek va uyg'ur tillariga tarjima qilingan matlarini o'qiysiz. Turk dunyosi turli hududlarining taomlarini tayyorlab, ta'mini totasiz. Ehtimol, ko'pchiligimiz borib ko'ra olmagan, ammo tanigach, tashrif buyurish uchun imkon topishning yo'llarini izlaydigan go'zalliklarning guvohi bo'lasiz. Turli narsalar va unsurlarga qaysi turk qavmining qanday ism berganini o'rganasiz. Shu yo'l bilan bolalarimizga ayni zamonda turk dunyosining barcha burchaklaridagi ayni madaniy qadriyatlarni tanita olamiz.

Jurnalimizning ilk sonini barchamizning umumiy madaniy xazinamiz hisoblangan Dada Qo'rqutga bag'ishladik.

Qo'rqut otamiz yuz yillar so'ngra ham bizga yo'l ko'rsatsin, degan niyatda shundan ish boshladik. Farzandlarimiz ham uning donishmandligi ta'sirida kamolga yetsin deb, bolalarga mo'ljallangan ilk matnni ham Dada Qo'rqut hikoyalaridan berdik. Turkiy dunyo hududini tanitish maqsadiga qaratilgan sahifalarimizda hammamizning ilk yurtimiz bo'lgan Oltoy geografiyasini tanish va tanitishni jurnalimiz missiyasiga uyg'un, deb topdik. Bundan keyingi jurnalimiz sonida, jurnalimiz ta'sischisi bo'lgan muassasa nomiga mos ravishda Yunus Emre va u bilan bog'liq qadriyatlar tanitiladi.

Jurnalimizning har biri soni, uchinchi sonidan e'tiboran, alifbo sirasiga ko'ra turkiy xalqlarning biriga bag'ishlanadi, har bir turkiy xalqning tanlangan yozuvchi, shoir va hududi bilan bog'liq matnlar va manzaralar yuqorida zikr etilgan turk adabiy tillariga tarjima qilinib, e'tiboringizga taqdim etiladi.

Turkiyadagi professor-o'qituvchilartomonidan boshqa turkiy adabiy tillaridan Turkiya Turkchasiga o'girilgan matnlar har bir turkiy tilning sohiblari bo'lgan mutaxassislarning taqrizlari va tasdiqlari bilan jurnalga kiritildi. Jurnalni tayyorlash jarayonida kamchiliklar va xatolarga yo'l qo'ygan bo'lishimiz mumkin. Bu yanglishliklarni ilk bora bunday bir jurnal chop etishning hayajoni sabab avf etishingizni, jurnal bilan bog'liq tanqidiy qarashlaringizni bizlar bilan baham ko'rishingizni so'raymiz. Jurnalimizning bardavom bo'lishini, kelajakda barcha turkiy adabiy tillarni jurnalimiz vositasida uchrashtirishni va ko'plab sonlarimizda turk dunyosining hamma burchaklarida ayni matnlarni o'qishning totini har doim birlikda his etishni tilaymiz.

Barcha o'quvchilarimizga mehr-muhabbatimiz va hurmat-ehtiromimizni izhor etamiz.

Takror va takror jurnalimiz sahifalarida uchrashish orzusi bilan...

MUQADDİMA

O'G'IZ QABILASING TILI BILAN QO'RQIT OTA KITOBİ

Asraguvchi va kechirguvchi Allohning nomi va uning yordami bilan.

Rasul alayhissalom zamonasiga yaqin bir davrda, Boyot urug'idan Qo'rqit Ota degan odam paydo bo'ldi. U o'g'izlarning eng bilimlisi edi. U nima desa, amalga oshardi. G'oyibdan turli xabarlar berardi. Haq ta'olo uning ko'ngliga vahiy solardi.

Qo'rqit Ota aytdiki: Oxir zamonda xonlik yana qayta Qayilar qo'liga o'tadi. Oxir zamon kelib, qiyomat qoyim bo'lgungacha xonlikni ularning qo'lidan hech kim ololmagay. Bu aytgani Usmon nasli haqidadir, mana hali-hanuz davlat ular qo'lida. Yana shunga o'xshash bir qancha gaplarni aytdi.

Qo'rqit Ota o'g'iz qabilasining barcha mushkulini hal qilardi. Nima ish qilsalar ham, Qo'rqit Ota bilan maslahatlashmasdan qilmas edilar. U nima desa, qabul qilar, aytganini bajo keltirar edilar.

Qo'rqit Ota shunday degan ekan:

Alloh, Alloh demaguncha ish yurishmas,

Qodir tangri bermaguncha, er boy bo'lmas,

Peshonaga yozmagan bo'lsa, qul boshiga balo kelmas,
Ajali yetmagan kishi o'lmas.

O'lgan odam tirilmas, chiqqan jon qaytib kirmas.

Bir yigitning Qora tog'chalik mol-dunyosi bo'lsa, yig'ar, to'plar, tilar, ammo nasibasidan ortig'ini yeya olmas.

Suvlar gurillab toshsa, dengiz to'lib qolmas.

Kibr-u havolini xudo suymas, ko'nglini baland tutgan yigitda davlat bo'lmas.

Begonani boqqan bilan o'g'il bo'lmas; katta bo'lgach tashlab ketar, ko'rdim demas.

Kuldan tepalik bo'lmas, kuyovdan o'g'il chiqmas.

Qora eshakni jilovlasang, xachir bo'lmas, xizmatchini kiyintirsang, beka bo'lmas.

Pag'a-pag'a qorlar yog'sa, yozga qolmas, yam-yashil chaman kuzda qolmas.

Eski paxta bo'z bo'lmas, eski dushman do'st bo'lmas.

Qora otni ayasang, yo'l yurulmas, qora po'lat qilichni o'ynatmasang, dushman qaytmas, yigit molini ko'zi qiymasa, nomi chiqmas.

Qiz onasidan ko'rmaguncha o'git olmas; o'g'il otasidan ko'rmaguncha dasturxon yozmas.

O'g'il otaning komilligidir, nuri diydasidir.

Davlatmand o'g'ling bo'lsa, uyingning chirog'idir. O'g'il

nima qilsin, otasidan mol qolmasa. Ota molidan ne foyda, boshingda davlating bo'lmasa.

Davlatsizlik balosidan Alloh sizni qo'risin, Hoqonim!

Qo'rqit Ota yana shunday debdi:

Tez ketayotgan zotdor otga nomard mina olmas, minganidan minmagani yaxshiroq.

O'ynab kesar qilichni nomardlar tutganidan tutmagani yaxshiroq. Urishishni bilgan yigitga o'q-u qilichdan bir to'qmoq yaxshi.

Mehmon qadam bosmaydigan uylar yiqilsa yaxshi.

Ot yemaydigan o'tlar bitganidan bitmagani yaxshi.

Odam ichmaydigan achchiq suvlar oqqanidan oqmagani yaxshi.

Otasiga noloyiq o'g'ilning ota yelkasidan tushadigandan tushmagani yaxshiroq; onaqornigatushganidantug'ilmagani yaxshiroq. Otasiga loyiq davlatmand o'g'il yaxshiroq.

Yolg'on so'zning bu dunyoda bo'lganidan bo'lmagani yaxshiroq.

Haqiqatlarning yuz yoshga yetgani yaxshi.

Yuzlarga kirib yuring, xudo sizga yomonlikni ravo

ko'rmasin, davlatingiz barqaror bo'lsin, Hoqonim!

Qo'rqit Ota yana debdi, ko'raylik. Hoqonim, nimalar debdi, quloq soling:

Borgan joyining o'tloqlarini kiyiklar bilar.

Yam-yashil o'tlarga burkangam o'tloqlarni yovvoyi eshak bilar.

Ayro yo'llarning izini tuya bilar.

Yetti soyning hidini tulki bilar.

Kechasi karvon o'tganini to'rg'ay bilar.

O'g'lining kimdan ekanligini ona bilar.

Odamning yengil-og'irligini ot bilar.

Og'ir yuklarning yarasini xachir bilar.

Qayerda azoblar bo'lsa, uning achchig'ini tortgan kishi bilar.

Nodon boshning og'rig'ini miya bilar.

Do'mbirasin olib qo'lga, u eldan bu elga, u bekdan bu bekka baxshi kezar. Odamlarning sahiyini, xasisini baxshi bilar. Ro'parangizda sizga do'mbira chalib, qo'shiq kuylagan kishi baxshi bo'lsin. Har qanday balo-qazodan sizni tangri

asrasin, Hoqonim!.

Qo'rqit Ota yana shunday debdi, eshitaylik, hoqonim, nima debdi:

Og'iz ochib maqtar bo'lsa, ko'rib turgan tangri go'zal. Tangrido'sti, dinulug'i Muhammad go'zal. Muhammadning o'ng tomonida nomoz o'qigan Abubakr Siddiq go'zal. O'ttizinchi pora boshi bo'lgan "Amma" go'zal. Hijosiga amal qilib to'g'ri o'qisa, "Yosin" go'zal.

Qilich o'ynatib, din uchun kurashgan yigitlarning shohi Ali go'zal. Alining o'g'illari, payg'ambar nabiralari, Karbalo dashtida yazidiylar qo'lida shahid ketgan Hasan bilan Husayn, iki aka-uka go'zal.

Yozilib-tuzilib ko'kdan kelgan tangri ilmi "Qur'on" go'zal. O'sha "Qur'on"ni yozib-tuzgan, ulamolar o'rganguncha yonib-kuygan, qayg'urgan olimlar sultoni Usmon bin Affon go'zal.

Chuqur joyga qurilgan tangri uyi - Makka go'zal. O'sha Makkagacha sog' borsa, omon borsa, iymoni but hoji go'zal.

Hisob kunida juma go'zal. Juma kuni o'qilganda, xutba go'zal. Quloq berib tinglagan ummat go'zal. Minorada azon o'qiganda, muazzin go'zal.

Yerga cho'kkalab o'tirganda, halol inson go'zal.

Chakkasidan sochi oqargan ota go‘zal.

Oq sutini emizib to‘yg‘izgan ona go‘zal.

Yaqinlashib yo‘lga kirgan nortuya go‘zal.

Sevgili ini go‘zal.

Yon tarafda, ola uy yoniga qurilsa, kelin uyi go‘zal, uzun chodir ipi go‘zal.

O‘g‘il yaxshi.

Hech biriga o‘xshamas, butun olamlarni yaratgan Alloh go‘zal. Men madh qilgan ulug‘ tangri, yor bo‘lsin, qo‘llasin, Hoqonim-ey...

Baxshi aytarki: ayollar to‘rt xil bo‘ladir. Biri naslingni tugatguvchidir, biri sho‘ringni quritguvchidir, biri uyning tirgagidir, biri qancha anglatsang, shuncha betayin bo‘lguvchidir...

Baxshi derki:

Uyning tayanchi bo‘ladigan xotin shundyay bo‘ladiki, uzoq-yaqindan bir mehmon kelsa, eri uyda bo‘lmasa ham, uni yedirib, ichirib, mehmon qilib, izzat-ikrom ko‘rsatib kuzatib qo‘yar. U – Oysha hazratlari, Fotma hazratlarining naslidandir. Uning bolalari unib-o‘ssin, hovlisiga o‘zidek kelin kelsin.

Endi urug‘ini quritadigan ayolga kelaylik... Tong saharda turib yuz-qo‘lini yuvmay, to‘qqiz patir bilan bir kosa qatiqni kutar, bo‘kkunigacha tiqib-tiqib yeb olar, qo‘lini biqinlariga tirab: “Uying harob bo‘lgur bu erga tegganimdan beri qornim to‘ymadi, yuzim kulmadi. Oyog‘im boshmoqqa, boshim ro‘molga yolchimadi”, - deb nolir. “Oh, qani endi bu er o‘lsa-yu, boshqasiga tegardim, erga yolchirdim” der. Bunday xotinlarning bolalari unib-o‘smasin. Uyiga bunday kelin tushmasin.

Endi sho‘ringni quritar ayolga kelaylik... Turtkilamaguncha o‘rnidan qo‘zg‘almaydi, yuz-qo‘lini yuvmasdan ovulning u burchagidan bu burchagiga, bu burchagidan u burchagigacha aylanib yurib, g‘iybat qiladi, eshikdan gap poylab, tushgacha ko‘cha kezadi, tushdan keyin uyiga qaytadi. Ko‘rsaki, o‘g‘ri it-u katta buzoq uyni alg‘ov-dalg‘ov qilib, tovuq katagiga, sigir o‘giliga aylantirgan. Qo‘snilariga aytar: Zeliha, Zubayda, Uruvayda, Jan Qiz, Jan Poshsha, Oyna Malak, Qutlu Malak, men o‘lib-netib qolgani ketmagandim, shu tomi yiqilgur uydan boshqa yotar joyim yo‘q edi, uyimga sal-pal qarab qo‘ysangiz, nima bo‘lardi. “Qo‘shni haqqi tangri haqqi”, – deyishgan. Bundaylarning, hoqonim, bolalari o‘smasin, uyiga bunday kelin kelmasin.

Endi qancha gapirsang, shuncha betayin xotinni aytayin. Uyiga uzoq-yaqindan aziz mehmon kelsa, eri uyda bo‘lsa, unga: “Tur, non olib kel, yeylik, bu kishi ham yesin”, – desa, xotini pishgan non yetmaydi, ovqat kerak, deb ming‘illar. “Nima qilay, bu tomi yiqilgur uyda un yo‘q, elak yo‘q; tuya tegirmondan qaytgani yo‘q”, – der. “Nima kelsa mening

shu yerimga kelsin”, – deb qo‘lini yonboshiga urib, yuzini teskari, yonboshini eriga burar. U Nuh payg‘ambarning eshagi zotidandir. Bunday ayoldan sizni, hoqonim, Alloh saqlasin. Uyingizga bunday ayol kelmasin.

BUG`OCH XON

DİRSA XON O`G`LI BUG`OCH XON HIKOYASI

Bir kuni Qomgon o`g`li Boyindir Xon o`rnidan turgan edi. Ko`z qamashtirguvchi, chiroyli o`tovini yerga tiktirgan edi. Ola soyaboni ko`klargacha ko`tarilgan edi. Chor atrofga ipak gilamlar to`shalgandi. Xonlar xoni Boyindir Xon yilda bir marta ziyofat berib, o`g`iz beklarini mehmon qilar edi. O`sha kuni yana ziyofat hozirlab, otlardan saralab ayg`irni, tuyalardan saralab nor tuyani, qo`ylardan saralab qo`chqorni so`ydirgan edi. Bir joyga oq o`tov, bir joyga qizil o`tov, bir joyga qora o`tov tiktirgan edi.

Boyindir Xon:

– “Kimning o`g`li-qizi yo`q bo`lsa, qora o`tovga taklif qiling, tagiga qora namat to`shang, oldiga qora qo`y go`shtidan ovqat keltiring. Yesa yesin, yemasa, turib ketaversin. O`g`li borni oq o`tovga, qizi borni qizil o`tovga chorlang. O`g`il-qizi yo`qni Alloh Taolo suymagan, biz ham shunday qaraymiz, buni bilib qo`yishsin”, degandi. O`g`iz beklari birin-ketin yig`ila boshlabdi. Ammo-lekin Dirsa Xon deganning o`g`li ham, qizi ham yo`q ekan. Tong saharining g`ira-shirasida Dirsa Xon uyqudan uyg`onib, qirq odami bilan birga Boyindir Xonning huzuriga suhbatidan bahramand bo`lishga boribdi. Boyindir Xonning odamlari Dirsa Xonni kutib olishibdi va qora o`tovga olib kelib o`tqazishibdi. Tagiga qora namat to`shashibdi. Oldiga qora qo`y go`shtidan ovqat qo`yishibdi.

Dirsa Xon:

- Boyindir Xon bizda nima qusur ko`ribdi? Qilichimni ayabmanmi yo oldiga yozgan dasturxonim to`kis bo`lmabdimi? Martabasi bizdan past kishilarni oq o`tovga, qizil o`tovga chorlabdir. Bizning nima aybimiz borki, qora

o`tovga o`tqazdi?-dedi.

Boyindir Xonning odamlari:

-Ey xon, bugun Boyindir Xondan shunday buyruq oldik. Farzandi yo`qni xudo ham urgan, biz ham xushlamaymiz, debdi, - dedilar.

Dirsa Xon o`rnidan turdi:

- Turingiz, yigitlarim, o`rningizdan qo`zg`aling! Bu mening nomimga qora dog` tushirmoqda. Yo menda ayb, yo xotinimda, dedi.

Dirsa Xon uyiga qaytib kelibdi. Burla Xatunni chaqirib, bo`lgan voqeani aytib berdi:

- Boyindir Xon bir joyga oq o`tov, bir joyga qizil o`tov, bir joyga qora o`tov tiktiribdi. “O`g`li borni oq o`tovga, qizi borni qizil o`tovga, o`gil-qizi yo`qni esa qora o`tovga o`tqazing; tagiga qora namat to`shang, oldiga qora qo`y go`shtidan ovqat qo`ying. Yesa yesin, yemasa, ketaversin. O`g`il-qizi bo`lmaganni Alloh Taolo suymagan. Biz ham suymagaymiz”, - debdi. Men borganda, qarshimga kelib kutib olishdi. Qora o`tovga o`tqazishdi. Tagimga qora namat solishdi, oldimga qo`ra qo`y go`shtidan ovqat qo`yishdi. “Bola-chaqasiz odamni tangri taolo qarg`agan, biz ham seni qarg`agaymiz, bilib qo`ygin”, - deyishdi.

Xotinidan jahli chiqib:

– Nega bunday bo`lyapti, ayb mendami, sendami, tangri taolo nimaga bizga bittagina o`g`il bermadi?-debdi.

Dirsa Xonning ayoli:

- Ey Dirsa Xon, menga jahl qilmang! Achchiqlanib menga ozor bermang. O`rningizdan turing, ola o`tovingizni yasating. Otdan ayg`ir, tuyadan nor tuya, qo`ylardan qo`chqor so`ydiring! Ichki o`g`iz-u tashqi o`g`izning beklarini dastur Xon atrofiga yig`ing. Och odam ko`rsangiz, qornini to`yg`izing, yalang`och ko`rsangiz, kiyimkiygizing. Qarzi borni qarzidan qutqaring. Mehmon oldiga go`shtni mo`l qo`yib, qimizni daryoday oqizing. Katta ziyofat berib, niyat qiling. Duog`oy insonlarning duosi bilan xudo bizga ham bir tirnoq berib qolar.

Dirsa Xon ayolining gaplariga quloq osib katta ziyofat beribdi, niyat qilibdi va xotini aytgan barcha amallarni bajo keltiribdi. Bir duogo`yning xayr duosi ijobat bo`lib, xotining bo`yida bo`libdi. Bir qancha vaqt o`tib, xotini o`g`il tug`ibdi. O`g`ilchasini enagalarga berib qaratibdi. O`g`lon o`n besh yoshga to`libdi. O`g`lonning otasi borib Boyindir Xonning ovuliga qo`shilibdi.

Boyindir Xonning bir buqasi hamda bitta erkak tuyasi bor edi... U buqa qattiq toshga shoxi bilan ursa, bug`doyni un qilgan tegirmon toshiday maydalab tashlar ekan. Bir kuni bu buqani saroydan olib chiqibdilar. Uch kishi o`ng tomondan, uch kishi chap tomondan temir zanjirlar bilan buqani ushlab turibdilar. Maydonning o`rtasiga olib borib qo`yib yuboribdilar. Dirsa Xonning o`g`ilchasi bilan birga uch bolakay maydonda oshiq o`ynab o`tirib edi. Buqani qo`yib yuborishar ekan, bolalarga:

- “Qochinglar”, – dedilar.

Boshqa bolakaylar qochib ketibdi, lekin Dirsa Xonning o`g`ilchasi qochmabdi. Buqa ham bu bolaga qarab chopibdi, bolani o`ldirishga chog`lanibdi. O`g`lon mushti bilan buqaning peshonasiga bitta qattiq zarba beribdi. Buqa orqaga tislanib-tislanib, darrov qaytib, bolaning ustiga qarab kela boshlabdi. O`g`lon buqaning boshiga yana bir kuchli musht tushiribdi. Peshonasiga mushtini tayaganicha maydonning u boshigacha itarib boribdi. Buqa bilan o`g`lon bir-birni itaraveribdi. Na o`g`lon, na buqa yengayotgan emish. O`g`lon o`ylanib qolibdi: “Men buning peshonasiga nega tirgak bo`lib turibman o`zi?” –

debdi. Buqaning peshonasidan mushtini tortib, o`zi chetga o`tibdi. Buqa muvozanatni saqlab turolmabdi va tepalik ustiga qulab tushibdi. O`g`lon pichog`ini qo`liga olib, buqaning kallasini uzib tashlabdi. O`g`iz beklari bolaning tepasiga yig`ilishib, barakalla, debdilar.

–Qo`rqit otamiz kelib, bu bolaga ot qo`ysin. Keyin bolaning otasining oldiga borib bekklik so`rasin, taxt olib bersin, – debdilar.

Qo`rqit ota kelibdi, o`g`lonni olib otasining oldiga boribdi va unga:

-Ey Dirsaxon, bu o'g'longa bekklik ber, ot ber, tuya ber, o'tov ber, to'n ber, taxt ber, juda mahoratli bu bola, – debdi. “Bu bola buqa bilan olishib, buqani o'ldirdi. O'g'lingning oti Bu'g'ach (“buqa” so'zidan) bo'lsin. Otini men berdim, umrini Alloh bersin.” dedi.

Dirsaxon o'g'longa bekklik beribdi, taxt beribdi. O'g'il taxtga chiqibdi, otasi qirq yigitiga oldingiday e'tibor bermaydigan bo'lib qolibdi. Bu qirq yigit bundan norozi bo'lib, o'g'ilga hasad qiladigan bo'libdi.

- Kelinglar, o'g'lini otasiga yomonlaymiz. Balki otasi uni o'ldirar. Keyin yana bizning qadrimiz oshar, – deb o'ylashibdi.

Bu qirq yigitning yigirma nafari bir tomonga, qolgan yigirma nafari bir tomonga bo'linibdi. Oldin yigirma nafar yigiti kelibdi. Dirsaxonga shunday xabar yetkazibdilar:

- Dunyoda nimalar bo'lyapganini ko'rmayapsizmi, Dirsaxon? Sizning o'g'lingiz yomon bo'lib chiqdi, ko'rnamak chiqdi. Qirq yigiti bilan qudratli o'g'izlarga yurish qildi. Ularga yomonlik qilib, ko'p azob berdi. Bu xabar tog' oshib xonlar xoni Boyindir Xonga yetib boradi, bu bola yashaganidan ko'ra o'lgani yaxshi. Boyindir Xon sizni huzuriga chorlagay va sizga g'azab qilgaylar. Bunday o'g'il sizga nimaga kerak, bunday o'g'ilning bo'lganidan bo'lmagani yaxshi, uni o'ldiring, – dedilar.

Dirsaxon:

- Boring, o'g'limni olib keling, o'ldiray, – dedi. Biroz vaqt o'tib, qolgan yigirma nafar nomard ham chiqib

kelibdi. Ular yana boshqa yolg'on xabar keltiribdilar:

- Dirsaxon, o'g'lingiz o'rnidan turibdi. Baland-baland tog'larga ovga chiqibdi. Siz turib, u ov qildi, qush ovladi. Onasining yoniga bordi. Onasi bilan til biriktirib otasiga qasd qildi. O'g'lingiz yomon chiqdi, bexayr chiqdi. Bu xabar tog'lardan oshib, xonlar xoni Boyindir Xonga boradigan bo'lsa, bu bolaning yashaganidan ko'ra o'lgani ma'qul. Boyindir Xon sizni chaqiradi, xonning g'azabiga duchor bo'lasiz. Bunday o'g'ildan nima naf, bundan bolang bo'lganidan bo'lmagani yaxshi, uni o'ldirish kerak, – deyishibdi.

Dirsaxon:

- Boring, uni olib keling, o'ldiray. Bunday o'g'il menga kerakmas, –debdi.

Dirsaxonning qirq nafar yordamchisi:

Biz o'g'lingizni qanday olib kelaylik, sizning o'g'lingiz bizning gapimizga kirmaydi. Yigitlaringiz bilan birga o'g'lingizni ovga olib chiqing. Qush uchirib ov qilayotgan mahalda o'q otib o'ldirarsiz. Uni boshqacha qilib o'ldirib bo'lmas, bilib qo'ying, –dedilar.

Tong saharlab Dirsaxon o'rnidan turdi. O'g'ilchasini yoniga olib, qirq yigiti bilan birga ovga chiqdi. Qush uchurib, ov qilishdi. Qirq nomard yigitdan bir nechtasi o'g'lonning yoniga borib:

- Otangiz, “Kiyiklarni quvib men tomonga haydasin, mening ko'zim oldida o'ldirsin; o'g'limning otchoptirishini, qilich urishini, o'q otishini ko'rayin; suyunayin, quvonayin, ishonayin”, – deb aytdi, dediler.

O'g'lon boladir, qayerdan ham bilsin. Kiyiklarni quvib, otasining oldiga haydar, otasining ko'zi o'ngida o'ldirar edi. Otam ot choptirishimni ko'rib quvonsin, o'q otishimni ko'rib ishonsin, qilich solishimni ko'rib suyunsin, der edi. U qirq nomard:

–Dirsaxon, o'g'lingizni ko'rdingizmi, qir-adirda kiyik quvlab, oldingizga haydayapti. Kiyikka o'q otganday ko'rsatib, o'q bilan sizni otib o'ldirmoqchi. O'g'lingiz sizni o'ldirmasidan oldin siz o'g'lingizni o'ldiring, – dedilar.

O'g'lon kiyikni quvar ekan, otasining oldidan u tarafdandub tarafga o'tayotgan edi. Dirsaxon qo'rqib tarang tortilgan yoyini qo'lga olibdi. Uzangida turib, bor kuchi bilan yoyini tortibdi, o'g'lonning ikki kuragining naq o'rtasini mo'ljallab o'q otibdi. O'q tegib, o'g'lonning qoni sharillab oqa boshlabdi. O'g'il yirik, zotdor otining bo'ynini quchoqlab yerga yiqilibdi. Dirsaxon o'g'lining ustidan quchoqlamoqchi bo'libdi. Qirq nomard yo'l bermabdi, otining tizginini burib, yurtiga qaytibdi.

Dirsaxonning xotini o'glilginamning birinchi ovi deb, “El-yurt ardog'ida yurgan o'g'iz beklariga ziyofat beraman”, – deb yurgan edi.

Qirq nafar ko'hlik qiz bilan birga Dirsaxonni kutib olibdi. Boshini ko'tarib, Dirsaxonning yuziga qarabdi. Chap o'ngiga qarabdi, o'g'ilginasini ko'rmabdi. Yuragi o'ynabdi. Qora suzuk ko'zlari yoshga to'libdi. Dirsaxonni chaqirib: - O'g'lim qani, bolam qani, jonim senga qurbon bo'lsin, yakka-yu yagona o'g'lim qayerda? – deb dod-faryod solibdi, ko'zlaridan shoshqator yoshlar to'kilibdi.

Dirsa Xon xotiniga nima deyarini bilolmabdi. Haligi qirq nomard, unga qarab:

-O`g`lingiz eson-omon, ovda yuribdi. Bugun-erta kelib qolar. Qo`rqmang, xavotir olmang; Bek mast holda, javob berolmaydi, – dedilar.

Dirsa Xonning xotini orqaga chekinibdi. Chidolmay, qirq navnihol qizni yoniga olib, otga minib, o`g`ilginasini qidirib yo`lga tushibdi. Muzlari hech erimaydigan Qazilik tog`iga yetib keldi. Qarasa, qora quzg`un havoda pastga tushib chiqyapti, qo`nib yana uchib ketyapti. Nimaga desangiz, sultonim, o`g`lon o`sha yerga yiqilib tushgan ekan. Qarg`a-quzg`un qonni ko`rib, o`g`lonning ustiga qo`nishga chog`lanib turib edi. O`g`lonning ikki kuchukchasi bor edi, qarg`a-quzg`unlarni haydab, egasining yoniga yo`latmay turgan edi. O`g`lon o`sha joyda yiqilganida, bo`z otli Xizr ko`ziga ko`irinibdi. Uch marta yarasini qo`li bilan yarasini silabdi:

- Qo`rqma, o`g`lon, bu yaradan o`lmagaysan. Tog` guli va onangning suti sening yarangga malham bo`ladi, – deb ko`zdan g`oyib bo`ldi.

O`g`lonning onasi o`g`lining ustiga otini yugurtirib keldi. Ne ko`z bilan ko`rsin ki, o`g`li qip-qizil qonga belanganicha yotar edi. O`g`liga:

–“Bolam, ko`zlaringni och endi, joning jannatga ketay deb turibdi; o`zinga kel, aylanib ketay sendan, agar joning uzilmagan bo`lsa, menga ayt”, – deb ko`zidan yoshlarini oqizdi.

Onasi bunday degach, o`g`ilning qulog`i eshita boshlabdi. Boshini ko`tarib, ko`zini ochibdi. Onasining yuziga qarabdi. -“Beri keling, oq sut emizgan onam, hech kimni ayblamang, hech kimni qarg`amang. Qarg`aydigan bo`lsangiz, otamni qarg`ang. Hamma ayb otamda. Ona, yig`lamang, men bu jarohatdan o`lmayman, qo`rqmang. Bo`z otli Xizr keldi. Uch marta yaramni siladi. “Bu jarohatdan o`lmaysan. Tog` guli bilan onangning suti senga malham bo`ladi, dedi”, – debdi.

Shunday deganida, buni eshitgan qirq navnihol qiz har tomonga tarqabdilar, tog` guli teribdi. O`g`lonning onasi ko`kragini b`r marta siqib ko`ribdi, sut kelmabdi, ikki marta siqibdi, sut kelmabdi. Uchinchi martasida ona o`zini zo`riqtiribdi, ko`kraklariga sut kelibdi, bir siqibdi, qon aralash sut kelibdi. Tog` guli bilan sutni o`g`ilning yarasiga surishibdi. O`g`ilni otga mindirib, o`zlari bilan olib yurtiga qaytishibdi. O`g`lonni tabiblarga ishonib topshiribdilar, Dirsa Xondan yashiribdilar. O`g`lonning yarasi qirq kunda bitib, ko`rmaganday bo`lib ketibdi. Ot choptirib, qilich taqa boshlabdi. Ovga chiqib turar edi. Bundan Dirsa Xonning xabari yo`q edi, o`g`lini o`ldi, deb yurgan edi.

Qirq nomard yigit o`g`lonning o`lmaganini eshitibdi. Nima qilsak ekan, deb bosh qotirishibdi:

- Dirsa Xon agar o`g`ilginasini ko`rsa, bizni omon qo`ymaydi, o`ldirgay. Kelinglar, Dirsa Xonni ushlab, bog`laylik. Keyin esa dushmanlarga topshiramiz, –deb dilar. Dirsa Xonni ushlabdi, arqon bilan chirmab, o`lguday do`pposlashibdi. Dirsa Xon yayov, bular ot ustida dushman eliga borishibdi. O`g`iz beklarining bu vaziyatdan xabari yo`q ekan, lekin Dirsa Xonning xotini voqeani eshitib

qolibdi:

–Yurtda dushman yo`qligida otangning ustiga dushman keldi. Otangning o`sha qirq nomard yordamchisi unga xiyonat qildi, yomonlik qildi. Tur, qirq yigitningni ol, otangni qutqar, u seni ayamadi, ammo sen rahm qil, – dedi.

O`g`il ona so`zini qaytarmabdi. Qilichini taqib, tarang ipli yoyini qo`liga olibdi. Qirq yigiti bilan birga otasining orqasidan ot choptirib ketibdi. O`sha nomardlar bir yerga o`tirib sharob ichayotgan edilar. Bug`ach Xon nomardlarni quvib yetdi, nomardlar ham uni ko`rishibdi.

- Kelinglar, shu yigitni ham ushlab, bog`laylik, ikkovini ham dushmanga olib boraylik, deb dilar.

Dirsa Xon:

–Qo`limni yechinglar, do`mbiramni beringlar, u yigitni orqasiga qaytaray. Keyin xohlasangiz, meni o`ldiring, xohlasangiz qo`yib yuboring, – dedi.

Qo`lini yechib, do`mbirasini qo`liga berishibdi. Dirsa Xon kelayotgan yigitning o`z o`g`li ekanligini bilmas edi. Ro`parasiga chiqibdi. Otasi uni orqasiga qaytarish maqsadida she`rlar aytibdi. O`g`il esa otasiga:

–Urushmasdan ortga qaytmagayman. Qirq nomardga hech narsa bermayman, – debdi.

Qirq yigitiga ro`molcha silkitibdi, qo`li bilan ishora qilibdi. Qirq yigit o`g`lonning atrofiga to`planibdi. O`g`lon qirq yigit bilan ot choptirib jang qildi. Kimning bo`yniga o`q

otdi, qaysi birini asir oldi. Otasini qutqarib yurtiga qaytib keldi. Dirsas Xon shundagina o`g`lining o`lmaganini tushunib yetdi. Xonlar xoni Boyindir, o`g`longa bekklik berdi, taxt berdi. Qo`rqit ota doston kuyladi, o`git berdi. Bu “O`g`iznoma”ni yozib tuzdi va shunday dedi:

Ular ham bu dunyoga kelib ketdi. Karvonday qo`ndi, keyin o`tib ketdi. Ajal ularni yer qa`riga yashirdi. Foni dunyo baribir ortda qoldi. Kelib-ketguvchi dunyo! Intihosi ajal dunyo! Qora o`lim kelganida madad bersin. Men madh qilgan ulug` tangri yor bo`lib qo`llasin.

Duo qilayin, xon:

Tog`laringiz yiqilmasin. Soyador katta daraxtlaringiz kesilmasin. Toshqin oqar suvlaringiz qurimasin. Qanotlaringiz sinmasin! Ot choptirar chog`ingiz, bo`z otingiz toymasin. Qilich solar chog`ingiz, po`lat qilichingiz zararko`rmasin. Jang paytida olana yzangiz parchalanmasin. Oq sochli onangizning joyi jannatdan bo`lsin. Oq soqolli otangizning joyi jannatdan bo`lsin. Haq yoqqan olov doim yonib tursin. Qodir tangri sizni nomardga muhtoj qilmasin, Xon!

OLTOYLAR

Turkiy xalqlarning ota yurti bo'lmish Oltoy hududi Sibir mintaqasining janubida joylashgan. Hozirgi kunda bu hududning bir qismi Rossiya Federatsiyasiga qarashli respublika bo'lib, Oltoy Respublikasi deb nomlanadi.

Oltoy mintaqasining markazi Barnaul, Oltoy Respublikasining poytaxti esa Gorno-Altaysk (Tog‘li oltoy) dir; yer maydoni 92.600 km². Bu yerda yashovchi Oltoylik turkiy xalqlar o‘zlarini oltoyliklar deb ta’riflashadi va oltoy lahjasida gaplashadilar.

Burgungi Oltoy hududida miloddan avval saklar va xunlar yashab o‘tgan bo‘lib, Ko‘kturk hoqonligi, Uyg‘ur va Qirg‘iz davlatlari bu yerlarda hukmronlik qilishgan. XII asrning oxiridan boshlab Oltoyda Chingizxon va uning avlodi hokimiyat tepasiga kelgan. XV asrda Jung‘oriya qo‘liga o‘tgan Oltoy bu davlatga soliq to‘lagan. XVII asrdan e’tiboran bu hududga ruslar kirib kelgan. Hozirgi kunda bu hududda yashovchi oltoyliklar mahalliy aholining 35%ini tashkil qiladi.

Bugungi kunda Oltoy xalqining dini Burxonizm hisoblanadi. Burxonizm-provaslavlik qoidalari, Shomonizmurf-odatlari va e’tiqodlarining Buddizm unsurlari bilan aralashuvidan vujudga kelgan bo‘lib, unga ko‘ra tabiatda har bir narsaning ruhi va sohibi mavjud ekanligiga va yovuz ruhlarning bor ekanligiga ishoniladi.

Oltoy geografik joylashuviga ko‘ra asosan tog‘lardan tashkil topgan. Aynan shu sababdan mintaqaning geografik joy nomi oltoy tilida “Tuulu Altay”, rus tilida “Gorno Altay”, ya’ni “Tog‘lik Oltoy” deb nomlanadi. Bu hududning bir qismi qir-adirlardan tashkil topgan. Tog‘larning qirlari igna bargli daraxtlar bilan, cho‘qqilari esa o‘t-o‘lan bilan qoplangan. Iqlimi qattiq; qishda havo sovuq bo‘ladi, qor kam yog‘adi, yozda esa kun issiq bo‘ladi.

Oltoy mintaqasi tabiat go‘zalliklariga ham bag‘oyat boy. Turkiy xalqlar asrlar mobaynida yashab kelgan ushbu hududda “Oltoy Tog‘lari”, “Teles Ko‘li”, Katun va Oltoy Milliy Parklari tabiiy go‘zalliklar sifatida UNESCOning Dunyo merosi ro‘yxatiga kiritilgan. Turkiy xalqlarning ayol zotini qadrlashiga misol bo‘la oladigan, dunyoda nomi “ayol” ma’nosini bildiruvchi yagona daryo bo‘lgan va muzliklardan bino bo‘lgan “Katun” irmog‘i hamda “Biya” va “Chulishman” irmoqlari bu yerlarning chiroyiga chiroy qo‘shib turadi. Bu irmoqlar ham UNESCO tomonidan himoya ostiga olingan. Katun daryosining rangi kunning har soatida va har bir faslda alohida chiroy ochadi. Mazkur hududda yetti ming atrofida katta-kichik ko‘l bor. Eng baland tog‘ cho‘qqisi hisoblanuvchi Oq-Sumer 4506 metr balandlikka ega. Bu tog‘lar, ko‘llar va oqarsuvlar rafting, chang‘i, suv sportlari, qoyalikka chiqish, tog‘chilik, tog‘ velosipedi kabi bir qancha sport uchun qulay hisoblanadi.

Skiflardan va Bronza davridan meros bo‘lib qolgan “Pazirik qo‘rg‘onlari”, ilk bor 1818 yilda topilgan Oltoy mintaqasi obidalari, “Muz Malikasi” mo‘miyosi, turkiy xalqlarning tarix sahnasiga chiqqan joyi deb e’tirof qilingan va 2500 yil oldin hayot mavjud bo‘lganligi aniqlangan Uch enmek tog‘i etaklarida joylashgan Muqaddas Karakol vodiysi, Oltoy shomoniyligining muqaddas joyi sifatida tan olingan Belukhatog‘i bu hududda joylashgan madaniy boyliklarning ba’zilaridir.

MANTI

Manti xamirini tayyorlash uchun 800-900 gram un, bir stakan suv, ikki dona tuxum, bir choy qoshiq tuz kerak bo'radi. Avval tuxum, tuz va suv aralashtiriladi. So'ngra un qo'shib xamir qoriladi. Xamirning qattiq chiqishiga alohida diqqat qaratish kerak. Tayyor xamirning usti sochiq yopib qo'yib, o'n daqiqa tindiriladi.

O'n daqiqadan so'ng xamir qattiqroq bo'lishi uchun yana mushtlab pishiriladi. Keyin xamirni teng o'rtasidan ikkiga bo'lib, zuvalachalar yasaymiz va yana ustini sochiq bilan yopib, tindirib qo'yamiz.

Mantining qiymasi uchun kerakli masalliqlar: 3-4 ta piyoz, 600-650 gram go'sht, zira, kashnich urug'i, murch, tuz.

Piyozlarning ustini archib, mayda-mayda to'rtburchak shaklida to'grab olamiz. Go'shtni ham piyoz kattaligida to'rtburchak qilib tog'raymiz yoki go'sht qiymalagichning katta ko'zida qiyma qilamiz. Pichoq yordamida go'sht bilan piyozni aralashtirib, ta'bga ko'ra tuz, murch, zira va kashnich urug'i qo'shib, yaxshilab aralashtirilamiz.

Tingan xamirimizni yupqaqilib, 1-2 mm qalinlikda yoyamiz. Yoyilgan xamirni 10sm x 10sm kattaligida to'rtburchak shaklida kesib chiqamiz. Kesilgan xamir ichiga manti qiymasidan 2 osh qoshiqdan solib, ularni tugamiz. Mantilar bug'da pishirish uchun mo'ljallangan maxsus qozonda – mantiqosqonda pishiriladi. Mantiqosqonga mantilar yopishib qolmasligi uchun uning lappaklariga yog' suramiz va tugilgan mantilarni bir-biriga yopishmaydigan tarzda joylashtiramiz. Bu orada mantiqosqonning pastki qismiga

suv to'ldirib, qopqog'ini yopib, qaynab chiqqunigacha gazga qo'yamiz. Qaynab chiqqan mantiqosqonning pastki qismiga uning yuqori qismini joylashtirib 45 daqiqa - bir soat mobaynida mantilarni bug'da pishiramiz.

Pishgan mantilarni likopchalarga juft-juft qilib solamiz. Mantilar ustiga xohishga ko'ra qovurilgan piyoz va pomidordan qayla yoki bir oz sariyog' eritib quyish mumkin. Yoki ustiga 1-2 choy qoshiq qatiq va murch solib, dasturxonga tortamiz. Yoqimli ishtaha!

Kulşerif Camii - Kazan

Яраткан укучыларым!

Яз – табигатьнең яңадан уяну, жанлану, яңа матурлыкларның башлангыч чоры. Без яз аенда Юныс Әмрә институты буларак яңа эш башлап жибәрүне максат иттек. 2009 елдан бирле күп кенә илләрдә эшчәнлек алып барган һәм Төркияне танытуда, төрек телен өйрәнүдә әһәмиятле эшләрдә уңышка ирешкән Институтыбыз белән бергә язын яңа эшкә – виртуаль журнал чыгу эшенә эзерләнә башладык һәм экранларыгыздагы әлеге журнал белән бу эшне уңышлы гына башкарып чыктык.

Журналыбыз төрки дөнья киңлегендәге уртак аудиторияне формалаштыру, төрки халыктан аерым сайланып алынган мәдәни кыйммәтләребезне таныту, уртак әсәрләр аша телләребез арасындагы уртаклыкларын табып, аларны арттыру, төрки дөнья матурлыгы белән таныштыру һәм балаларыбызга уртак әсәрләребез аша нәсел берлеге фикерен ныгыту максаты юнәлешендә барлыкка килде. Бу максатларга ирешү юлында алты айга бер тапкыр чыга торган журнал аша төрки дөнъяның шагыйрьләре яки язучыларының әсәрен эзербайджан, башкорт, кыргыз, татар, кырым, үзбәк һәм уйгыр телләренә тәржемә итеп укый алачакбыз, төрки дөнъяда киң таралган милли ашларны авыз итә алачакбыз, бәлки кайберләребезнең барып күрә алмаган, әмма танып-белгәннән соң, юлларын эзләп, ул жирләрне күрү мөмкинлеген таба алачакбыз, ул жирләрнең матурлыгын аңлаячакбыз, төрки халкының төрле атамаларга нинди исем бирелүен беләчәкбез һәм берүк вакытта төрки дөнъяның дүрт почмагындагы охшаш мәдәни кыйммәтләребезне балаларга таныта алачакбыз.

Журналның беренче санын уртак мәдәни байлыгыбызны

тәшкил иткән Дәдә Коркытка багышладык. Коркыт атабыз йөз елдан соң да безгә юл күрсәтсен диеп, балаларыбыз аның зирәклегендә тәрбия алсын дигән теләк белән, балаларга багышланган әдәбият үрнәкләре арасынан Дәдә Коркыт нәселенә бирдек. Төрки дөнъяны таныту максаты юнәлешендә журналыбыз битләрендә һәрберебезнең беренче иле саналган Алтай географиясен тану һәм таныту журналыбызның миссиясе булыр дип санадык. Журналыбызның киләсе саннарында аны чыгарырга ярдәм иткән оешма исеменә – Юныс Әмрәгә бәйле һәм аңа кагылышлы кыйммәтләр танытылачак.

Журналыбызның алдагы саннары, өченче саннан башлап, алфавит тәртибендә, төрки халыкларга аерылачак, һәр төрки халыкларның үзләре сайлап алган язучысы, шагыйре һәм географиясенә бәйле мәкаләләр һәм визуаль мәгълүматлар алда әйтеп үтелгән телләргә тәржемә ителеп укучыга тәкъдим ителәчәк.

Төркиядә фәнни эшчәнлек алып барган галимнәр тарафыннан төрек теленнән башка төрки язма телләргә тәржемә ителгән әсәрләр әлеге язма телдә сөйләшүче тел белгечләре белән киңәшләшеп, аларның фикерләрен искә алып, уртаклашып формалашты. Журнал эзерләнгән вакытта, әлбәттә, кимчеләкләребез һәм житешмәгән якларыбыз да булгандыр. Кимчеләкләребезне журнал чыгарганда барлыкка килгән тынычсызлыкка бәйле кичерүегезне, киләчәктә бөтен төрки язма телләрне журналда берләштерү һәм башка саннарда төрки дөнъяның дүрт почмагында да охшаш әсәрләрне уку рәхәтлеген бергә татып карауны телибез, бөтен укучыларыбызга да ихтирам һәм сөю хисләре белән.

Кабат-кабат журналыбызда күрешү теләге белән ...

КЕРЕШ

УГЫЗ КАВЕМЕНЕ- НЕҢ ТЕЛЕНДӘ ДӘДӘМ КОРКУТ КИТАБЫ

Гафу итүче һәм кичерүче Аллаһы тәгалә исеме һәм ярдәме белән.

Пәйгамбәребез Мөхәммәд с.г.в. яшәгән чорда Байат нәселеннән Коркут Ата исемле берәү дөньяга килде. Угызлар арасында иң белдеклесе (белемлесе) иде. Ни дисә, шул була иде. Киләчәк турында төрле хәбәрләр әйтә иде. Хак Тәгалә аның күңеленә илһам индерә иде.

Коркут Ата диде ки: А (а)хыр заманда Кайи кабиләсе кабат тәхеткә ирешчәк. Ахыр заман житеп кыямәт көненә кадәр бер кем дә аларны тәхеттән төшерә алмаячак. Бу кабилә Угыз кабиләседер диде, кабат сүзен дәвам итте.

Коркут Ата У (у)гыз кавемәнә барлык авыр очрақларда булыша иде (авырлык килгәндә ярдәм итә иде). Ни булса да алар Коркут Ата белән киңәшләшергә киләләр иде. Ни кушса шуны эшләп, сүзен үтәп яшиләр иде.

Коркут Дәдә шулай дигән;

Аллаһ Аллаһ димәсәгез эшләр төзәлмәс

Кадыйр Тәңре боермаса, ир-ат баемас

Өзәлдән вакыт килмәсә кол башына каза килмәс

Өжәлдән вакыт житмәсә бер кем дә үлмәс.

Үлгән кеше терелмәс, чыккак(н) жан кире кермәс.

Бер ирнең кара тау бөртегедәй малы булса игәр, жыяр, дога кылыр; насыйбыннан артыгын ашый алмас.

Гөрселдәп сулар ташыса да дингез булмас.

Тәкәбберлек кылучыны Тәңре яратмас, масаючан ирнең дәүләте булмас.

Кеше баласын үстерсәң дә үз улың булмас, у (ү)сеп житкәч ташлап китәр, күрдем димәс.

Көл тауга әйләнмәс, үги бала угыл булмас.

Кара ишәкнең башына ияр кидерсәң дә ат булмас, хезмәтчегә күлмәк кидерсәң дә хатының булмас.

Ябалак ябалак кар яуса да жәйгә кадәр калмас, гөр яшел чирәм көзгә чыдамас.

Иске мамыктан бәз (тукыма) булмас, элеккеге дошман дус булмас.

Кара тәкәне чалмыйча ат белән юлга чыкма, кара корыч кылычны урламыйча дошман туктамас, егет малын корбан итмәсә данлы булмас.

Кыз анасыннан күреп үсмәсә үгет ала алмас, угыл әтисеннән күрмәсә табын әзерләтмәс.

Угыл әтисенең дәвамыдыр, ике күзенең берсе.

Дәүләтле угыл булса үз учагын саклаучы. Угыл да ни кылсын әтисе үлеп малы калмаса. Әтисе малыннан да ни файда, башта дәүләт булмаса.

Дәүләтсезлек кайгысыннан Аллаһ сакласын Х (х)аным сезне!

Дәдәм Коркут шулай да дигән:

Уйнап торган елгыр атка куркак кеше менә алмас, менүеннән менмәве дә хәерлерәк.

Куркак кешенең үткен кылычны урлавыннан урламавы хәерле. Урлый белгән егеткә ук белән кылычтан куыш таяк хәерлерәк.

Кунак килмәгән кара өйләр жимерелсә яхшырак

Ат ашамаган эче үләннәр беткәнче бетмәве яхшырак

Кеше эчми торган эче сулар кипкәнче кипмәве яхшырак

Атасысеменсаннамагандорфаугыләтисежилкәсеннән төшүеннән төшмәве хәерлерәк, ана карнына төшеп тә тумавы хәерлерәк. Әтисе исемен саклаган (тап төшермәгән) дәүләтле угыл яхшырак.

Бу дөньяда ялган сүзнең булуыннан булмавы хәерлерәк.

Чынбарлыклар озын гомерле булса яхшырак.

Гомерегез озын булсын, Хак Тәгалә сезгә яманлык китермәсен, дәүләтегез дәвамлы булсын ханым әй!

Дәдәм Коркут кабат сөйләгән, ни сөйләгән карап карыйк:

Барган жиренең жәйләүләрен болан белер

Яшәргән чирәмнең кайдалыгын кыргый ишәк белер.

Аерым аерым юлларның эзен дөя белер

Жиде елганың исен төлке белер

Төन्नәрдә кәрван юлларын төнге кошлар белер

Улының кемнән булуын ана белер

Кешенең авыр-жиңел булуын ат белер

Авыр йөкләрнең ярасын качыр (мул) белер

Яраларын ни икәннен башына төшкән белер

Гафил башның авыртуын мие белер.

Кулына кубызын алып кулдан кулга өйдән өйгә чичән гизәр. Кешенең юмартын- саранын чичән белер.

Каршыгызда көйләп сөйләүче дә чичән булсын. Азып килгән бәләдән Ходай сакласын ханым һәй!

Дәдәм Коркут кабат сөйләгән, ни сөйләгән карап карыйк:

Авызымны ачып мактый башласам өстебездә Ходай матур. Ходайның дусты дин бөеге Мөхәммәд матур, Мөхәммәднең уң яң ягында намаз кылучы Әбүбәкер Ситдык матур.

Утызынчы бүлекнең башы “Гаммә” матур. Ижегенә кадәр төгәл укылса “Ясин” матур.

Кылыч алды, динне ачты батырларның шахы Гали матур. Галинең уллары, пәйгамбәр оныклары Кербела үзәннеңдә Йәзидиләр кулында шәһит булды; Хәсән белән Хөсәен ике туган бергә матур.

Язылып төзелеп күктән инде, Тәңре гыйлеме “Коръән” матур. Ул Коръәнне язды, төзеде; галимнәр өйрәнгәнче борчылды, янды-көйде; галимнәр солтаны Госман Аффан углы матур.

Иңкү жирдә салыгандыр Тәңре өе Мәккә матур. Шул Мәккәгә исән барып имин кайткан иманы бөтен Хәжи матур!

Хисаплы көннәрдә жомга матур. Жомга көне укылса хөтбә матур. Күңел биреп тыңлаган өммәт матур.

Манарада азан әйткән мөезин матур.

Тезен чүгеп утырганда хәләл жефет матур.

Чигэлэрен ак чал баскан ата матур.

Ап-ак сөтен мул имезгэн ана матур

Бергэләшеп юлга чыкканда кара ата дөя матур.

Сөекле туган матур.

Якты өйнең янына салынса килен бүлмәсе матур, озын-озын чадыр жебе матур.

Угыл матур.

Х (Һ)ичберкемгә охшаш түгел (охшамаган), бөтен галәмнәрне яратучы Аллаһы тәгалә матур. Мин дан жырлаган бөөк Тәңрем дус булып ярдәм итсен, ханым һэй...

Чичән әйтер, хатыннар дүрт төрледер. Беренчесе нәселен хур итүче, икенчесе буш куык, өченчесе өй терәге, дүртенчесе купшыдыр.

Чичән әйтте:

Өйнең терәге шундый ки, чит жирләрдән өйгә кунак килсә, хәтта ире өйдә булмаса да, ул аны ашатыр, эчерер, кунак итәр, кадерләр, жибәрер. Ул, Изге Гайшә, Изге Фатыйма токымыннан ханым. Аның балалары үссен, өеңә энә шундый хатын килсен.

Инде чират нәселен корытучыга... Иртән урыныннан

торыр, кулын-битен юып та тормады, тугыз күзикмәк белән бер кисмәк катыкны туйганчы тыгына-тыгына ашар, кулын биленә терәр һәм “Бу өйдә башы беткере иргә килгән көнемнән бирле тамагым туйганчы ризык күрмәдем, йөзем көлмәде. Юньле киём кимәдем, ”, - дияр – “Ах, ник болай булдым, ник моңа чыктым, башка берәүгә барсам, тормышым яхшырак булыр иде”. Андыйларның, ханым, балалары үсмәсен. Өегезгә андый хатын аяк басмасын.

Килдек буш куыкка... Төрткәли торгач урыныннан торды, кулын-битен юмыйча чатырының бер очыннан икенче очына, икенче очыннан бер очына йөрер, гайбәт таратыр, ишек артын тыңлып торды, өйләгә кадә(р) шулы(а)й гизде, өйләдән соң өенә кайтты. Күрде ки, карак эт зур сыер абзарын котыртып бетергән, бар дөнъяның асты өскә килгән. Күршеләренә мөрәжәгать итеп: “Зе (ө)ли (әй)ха кыз, Зөбәйдә, Үрүвәйдә, Жан кыз, Жан Паша, Айна Мәләк, Котлы Мәләк, мин үлергә дип китмәгән идем бит. Өем жимерелә язган бит, минем өемә карарга ярамый идемени?. Күрше хакы Тәңре хакы бит”, - дияр. Андыйларның, ханым, балалары үсмәсен. Өегезгә андый хатын аяк басмасын.

Инде алыык ни кадәр дисәң дә шул кадәр купшы дигәнгә. Өенә читтән-ерактан кунак килсә, ире өйдә булса да хәтта, ана: “Тор, ипи китер, ашыйк, ул да ашасын”, - дисә икмәк бетәр бит, ашатасы булыр. Шуңа күрә хатын: “Нишлик инде, бу жимерелергә торган өйдә он да юк, иләк тә юк; дөя тегермәннән кайтмады”, - дияр. “Ни булса да, минем сыртыма килсен”, - дип кулы белән

сыртына сугып алыр, иренә арты белән борылыр. Мең кат дәшсәләр дә ишетмәс, иренә сүзләренә хәтта колак салмас. Андыйлар, Нух пәйгамбәре ишәге токымыннан. Андыйлардан да сезне, ханым, Аллам сакласын. Өегезгә андый хатын аяк басмасын.

БУГАЧ ХАН

ДИРСӘ ХАН УЛЫ БУГАЧ ХАН ХИКӘЯСЕ

Көннәрдән бер көн Камган улы Байындыр хан урыныннан торды. Жир йөзөнә

(Дөнъяда) күз явын алырлык матур чатырын кордырды. Төрле төсле корылмасы күкләргә таба үрелә иде. Мең урынга ефәк келәмнәр жәйдерде. Ханнар ханы Байындыр хан һәр ел бер тапкыр кунак жыеп Угыз бәйләренә сый-хөрмәт күрсәтә иде.

Быел да мәжлес жыеп аттан айгыр, дөядән ата дөя, тәкә чалдырды. Бер урынга ак чатыр, икенче урынга кызыл чатыр, өченче урында исә кара чатыр кордырды. Байындыр хан:

- Кемнең улы-кызы булмаса, кара чатырга рәхим итегез, астыгызга кара сарык йоны жәегез, каршысына кара сарык итеннән ризык китерегез. Ашаса ашасын, ашамаса торып китсен. Улы булган ак чатырга, кызы булган кызыл чатырга рәхим итсеннәр. Улы-кызы булмаганнарны Аллаһы т(Т)әгалә хур күргән, без дә хур күрәбез, шулай дип белсен”, - дигән иде.

Угыз бәйләре берәм-берәм килеп жыела башлады. Мәгәр Дирсә хан исемле бер бәйнең улы да кызы да юк иде. Иртән таң беленү белән Дирсә хан торды һәм кырык батыры белән Байындыр хан оештырган мәжлескә юл алды. Байындыр ханның батырлары Дирсә ханны каршы алдылар, кара чатырга таба озаттылар. Астына кара сарык йоны жәйделәр. Каршысына кара сарык итеннән ризык китерделәр. Дирсә Хан:

- Байындыр хан минем ни кимчелегемне күрдә? Кылычымны кимсендеме, сыйларымнан канәгать

калмадымы? Миннән түбән дәрәжәле кешеләрне ак чатырга, кызыл чатырга урнаштырды. Минем гаебем нәрсәдә соң, кара чатырда кунак итте? – диде.

Байындыр ханның батырлары:

- Ханым, бүген Байындыр ханның боерыгы шундый. Улы-кызы булмаганнарны Тәңре тәгалә хур күргән, без дә хур күрәбез диде, - диделәр.

Дирсә хан урыныннан торды:

- Торыгыз, батырларым, кубыгыз урыныгыздан. Бу кара – гаептер минем өчен. Я миннән, я хатынымнан, - диде.

Дирсә хан өенә кайтты. Бурла хатынын чакырып башыннан үткәннәрне сөйләде:

- Байындыр хан бер урынга ак чатыр, бер урынга кызыл чатыр һәм тагын бер урынга кара чатыр кордырган. “Улы барны ак чатырга, кызы барны кызыл чатырга, улы-кызы булмаганны кара чатырга урнаштырыгыз; астына кара сарык йоны жәегез, каршысына кара сарык итеннән ризык китерегез. Ашаса ашасын, ашамаса ашамасын. Улы-кызы булмаганга Тәңре т (Т)әгалә аларны хур күргән, без дә хур күрәбез”, - дигән. Мин килепжитүгәянымакилепкаршыалдылар. Кара чатырга урнаштырдылар. Астыма кара сарык йоны жәйделәр, каршыма кара сарык итеннән ризык китерделәр. “Улы-кызы булмаганнарга Хак т (Т)әгалә бәддога кылган, без дә бәддога кылабыз, шуны бел”, - диделәр.

Хатынына ачуы килеп:

- Мондый хэл синен аркададырмы, гаеп миндәдерме, Тәңре т (Т)әгалә нигә безгә бер ир бала да бирмәде икән? – диде.

Дирсә ханның хатыны:

- Һәй Дирсә хан, миңа ачуың килмәсен. Үпкәләп авыр сүзләр әйтмә. Урыныннан тор, төрле төсләр белән янып торган чатырыңны кордыр. Аттан айгыр, дөядән ата дөя, тәкә чалдыр. Эч Угыз, Тыш Угыз бәйләрен мәжлескә чакыр. Ач кеше күрсәң, ашат, киёмсезне киендер. Бурычлыны бурычыннан коткар. Тау кадәр ит эзерлә, күл кадәр кымыз саудыр. Зурлап мәжлес жый, теләк телә. Шулай ит тә, берәр кешенен хәерле догасы кабул булып Аллах безгә бер бала бирер.

Дирсә хан хатынының сүзләренә күнәп зурдан кубып мәжлесжыйды. Теләктеләде һәм хатыны кушканнарның барысын да үтәде. Хәерле догалар кабул булып хатыны авырга узды. Озак та үтмәде ир бала дөньяга китерде (килде). Малайны бала караучыларга бирде, карап үстерде. Ир бала унбиш яшенә килде. Угланның этисе Байындыр ханның чатырына кушылды.

Байындыр ханның үгезе бар иде. Һәм дә ата дөясе... Ул үгез каты ташны мөгезе белән сөзсә, аны он хәленә китерә иде. Көннәрдән бер көн үгезне сарайдан чыгардылар. Өч кеше уң ягыннан, өч кеше сул ягыннан тимер чылбырлар белән көч-хәл тотып тора иде. Алып майдан уртасына китерделәр. Дирсә ханның улы һәм тагын өч бала майданда шакмак атып уйный иделәр.

Үгезне алып килгәндә балаларга:

- Качыгыз, - диделәр.

Башка балалар качты, ләкин Дирсә ханның улы качмады. Үгез дә малайның каршысына йөгереп килде, малайны үтерергә теләде. Малай үгезнең маңгаена йомрыгы белән сукты. Үгез артка чүгеп алды һәм тиз генә кабат малайга таба ташланды. Малай кабат үгезнең маңгаена сукты. Үгезнең маңгаена йомрыгын терәде, майданның башына кадәр этте. Үгез белән малай күпмедер вакыт этешеп тордылар. Үгез дә жиңмәде, малай

да бирешмәде. Малай уйлап торды да: “Ник эле мин моның маңгаена терәк булып торам”, - диде. Үгезнең маңгаеннан йомрыгын алды да, читкә атлады. Үгез аягында торып кала алмады һәм гөрселдәп егылды. Малай пычагына кулын сузды, үгезнең башын кисеп алды. Угыз бәйләре килеп тирәсендә жыелдылар, таң калдылар.

- Дәдәм Коркут килсен дә, малайга исем бирсен. Аннары баланың этисенә барсын, бәйлек сорасын, тәхет алып бирсен, диделәр.

Дәдәм Коркут килде. Малайны алып әтисе янына барды. Анда малайның әтисенә:

- Һэй, Дирсә хан, бу балага бәйлек бир, ат бир, дөя бир, чатыр бир, тәхет бир, балаңның һөнәрләре күп, - диде. “Бу бала үгезгә каршы көрәшкән, үгезне үтергән. Улыңның исеме дә Бугач булсын. Исемен мин бирдем, гомерен Аллах бирсен”, - диде.

Дирсә хан улына бәйлек бирде, тәхет бирде. Углан тәхеткә утырды, әтисе кырык батырына элеккегесе кадәр игътибар итми башлады. Кырык батырның моңа ачулары чыкты, баласына көнләшә башладылар.

- Әйдәгез малайга яла ягыйк, әтисенә сөйлик. Бәлки әтисе аны үтерер. Янадан безнең кадерне белә башлар дип уйладылар.

Кырык батырның егермесе бер якка, егермесе икенче якка бүленде. Башта егермесе килде. Дирсә ханга хәбәр китерде:

- Әллә күрмисең, Дирсә хан, ниләр булганын? Синең улың начар булып чыкты, хәерсез булды. Кырык батыры белән бергә Угызның өстенә барды. Аларга начарлык кылды, ачы күз яше түктерде. Бу хәбәр таулар аша үтеп ханнар ханы Байындырга барып ирешер. Бу баланың үлмәвеннән үлүе хәерлерәк булып. Байындыр хан сине чакырып, сине ачуланыр. Мондый бала сиңа нигә кирәк. Мондый баланың булуыннан булмавы хәерлерәк, үтер генә, диделәр.

Дирсә хан:

- Барыгыз, улымны алып килегез, үтерим, - диде.

Бераз соңрак батырларының тагын егермесе килде. Алар да ялган хәбәр китерделәр.

-Дирсә хан, синең улың юлдан язды. Зур тауга менеп ауга чыкты. Син тик торганда ау аулады, кош атты. Анасының янына китте. Анасы белән сөйләште, әтисенә ачу итеп эшләде. Синең улың начар булып чыкты, хәерсез булды. Бу хәбәр таулар аша үтеп ханнар ханы Байындырга барып ирешер. Бу баланың үлмәвеннән үлүе хәерлерәк булды. Байындыр хан сине чакырып, сине ачуланыр. Мондый бала сиңа нигә кирәк. Мондый баланың булуыннан булмавы хәерлерәк, үтер генә, диделәр.

Дирсә хан:

- Барыгыз, алып китерегез үтерәм. Миңа мондый бала кирәк түгел, диде.

Дирсә ханның кырык ярдәмчесе:

- Без синең улыңны ничек алып килик? Синең улың безнең сүзне тыңламас. Батырларыңны үзең белән ал. Улыңның янына кер дә аны ауга алып чык. Кош очырып ау аулаганда улыңны жәядән атып үтерергә тырыш. Әгәр шулай эшләмәсәң, башка төрле үтерә алмассың, диделәр.

Беренче таң нурлары белән Дирсә хан урыныннан торды. Балакаен үзе белән алып кырык батырын да ияртеп ауга чыктылар. Ау аулап, кошларны аттылар. Ул кырык батырның берничәсе улының янына барып:

- Әтиң Б(б)оланнарны куып алып килсен, минем яныма жыйсын; улымның атта чабуын, кылыч уйнатуын, жәядән атуын күрим, сөеним, горурланыйм, диде, - диделәр.

Мескен бала ни белсен (нишләсен?). Боланнарны куып алып килде, аларны әтисенә күз алдында атты. Әтием минем атта йөрүемне күрсен, горурлансын, кылыч уйнатуыма соклансын, дия иде.

Шул кырык түбәнчел егет:

- Дирсә хан, күрәсеңме улыңны, кырда, тауларда боланнар куа, сиңа таба куа. Боланга атам дип сине атып үтерәчәк. Улың сине үтергәнче, син улыңны үтер, диделәр.

Углан боланны куганда әтисенә каршысынан узып китә иде. Дирсә хан куркып тыгыз жәясен кулына алды. Өзәңгегә басып бар көченә тартты, төзәп атты. Угланның ике калак сөяге арасына төбәп атты. Ук очып кадалгач атылып кан чыкты. Углан эре атының муенын кочаклап жиргә егылды. Дирсә хан яралы улының өстенә капланырга теләде. Тик кырык батыры рөхсәт итмәде. Атының тезгенен борып алдылар һәм өенә таба юнәлделәр.

Дирсә ханның хатыны, улымның беренче авы дип:

- Танылган Угыз бәйләрен чакырып мәжлес үткәрик, - диде.

Кырык чибәр кызны янына алды. Дирсә ханны каршы

алды. Башын күтәрде. Дирсә ханның йөзенә күтәрелеп карады. Уң ягын, сул ягын кара чыкты, улын күрмәде. Йөрәге чыгам-чыгам дип типте. Кара сөрмәле күзләре яшь белән тулды. Ялварып Дирсә ханга:

- Улым кайда, балам кайда, кара башым корбан булсын сиңа, бердәнбер улым кайда? – дип ярыды, ялварды.

Дирсә хан хатынына жавап бирмәде. Аның кырык кабәхәт ярдәмчесе каршына чыгып:

- Улың ау-сәламәт, ауда. Бүген кайтып житәр. Курыкма, хафаланма, хужабыз исерек, жавап бирә алмый, диделәр.

Дирсә ханның хатыны борылып кереп китте. Түзә алмады, кырык чибәр кызын янына алып, атына атланып улын эзләргә чыкты. Ичбер (Беркайчан да) бозы эремәгән Казылык тавына килеп чыкты. Караса ни күрсен, бер елганың эчендә карга-козгын очып куна, калкып китә. Әллә инде улы шунда егылып төшкән. Карга-козгын кан күреп улының өстенә кунарга тели. Улының ике эте бар иде, карга-козгынны кудылар, өстенә кундырмадылар. Углан шул елгага егылып төшкәч, аның янына бүз атлы Хозыр килде. Өч тапкыр кулы белән сыпырды да:

- Курыкма, углан, сиңа бу ярадан үлем килмәс. Тау чәчәге һәм анаңның сөте сиңең яраңа дэвадыр диде дә юк булды.

Угланның анасы баласының каршысына йөгәрде.

Текәлеп караса, баласы ал каннарға баткан. Улына:

- Күзләреңне ач инде, улым, жаның жәннәткә китеп бара; жибәрмә, улым, сиңа башым корбан булсын, тәнендә жан булса, миңа хәбәр бир, балам”, - дип күз яшьләрен түкте.

Ул шулай дигәч баласының колагына тавыш килде. Башын күтәрде, күзен ачты. Әнисенә йөзенә карады.

- Кил яныма, ак сөтеңне имдем, анам, бер кемне дә гаепләмә, бер кемгә дә бәддога итмә (кылма). Итсән әгәр атамны карга, бөтен гаеп андадыр. Анам елама, минем бу яраларым үлем китермәс, куркма. Бүз атлы Хозыр килде миңа. Өч тапкыр ярамы сыйпады. “Бу ярадан сиңа үлем юк, тау чәчәге һәм анаңның сөте сиңа дару булыр диде”, – диде.

Шулай диюгә кырык чибәр кыз таралдылар, тау чәчәге жыйдылар. Угланның анасы күкрәген бер кысты, сөте чыкмады, ике тапкыр кысты, сөте чыкмады. Өченче тапкыр үзен мәжбүр итте, тырышты һәм бу юлы кан катыш сөт чыкты. Тау чәчәге белән сөтне кушып угланның ярасына сөрттеләр. Угланны атка утырттылар, ике ягыннан тотып өенә алып кайттылар. Угланны табибларга тапшырып Дирсә ханнан яшерделәр. Угланның ярасы кырык көн эчендә төзәлде. Сау-сәламәт булды. Инде атка да менә, кылыч уйната башлады. Ауга чыга, кошлар ата иде. Тик бу хәлләрне Дирсә хан белми, улын үлгән дип уйлый иде.

Теге кырык кабәхәт хезмәтче угланның үлмәгәннен ишеттеләр. Ни эшлик икән дип сөйләштеләр.

- Дирсә хан әгәр улын күрсә, безне сау-сәламәт калдырмас, үтерер. Әйдәгез, Дирсә ханны тотып бәйлик. Аннары дошманнарға тапшырыйк диделәр.

Дирсә ханны тоттылар. Жеп белән бәйләделәр һәм үтергәнче кыйнадылар. Дирсә ханны жәяүләп, үзләре атка аланып дошман кулына илттеләр. Угыз бәйләренә хәбәр булмаса да, Дирсә ханның хатыны барасын да ишеткән иде:

- Өйдә дошман булмаган хәлдә әтиеңнең өстенә дошман килде. Әтиеңнең кырык кабәхәт хезмәтчесе әтиеңә хыянәт итте, начарлык кылдылар. Тор, улым, кырык егетеңне үзең белән ал, әтиеңне коткар, аның сиңа кулы күтәрелде, тик син аны коткар, диде.

Углан әнисенә сүзен какмады. Кылычын такты, тыгыз жәясен кулына алды. Кырык егете белән бергә әтисенә артыннан китте. Ул кырык кабәхәт бер жирдә туктаганнар, шәрабәче утыралар иде. Богач хан егетләре белән куып житте һәм хаиннәр (сатлыклар) аны күрде. - Әйдәгез шул егетне тотып бәйлик тә икесен дә дошманга тапшырыйк, диделәр.

Дирсә хан:

- Кулымны чишегез, кубызымны бирегез, ул егетне кире кайтарык. Теләсәгез мине үтерегез, теләсәгез исән калдырыгыз, жибәрегез, диде.

Кулын чиштеләр, кубызын кулына бирделәр. Дирсә хан якынлашып килүченә үзенә улы икәннен белми иде. Каршысына чыкты. Әтисе ул кире кайтып китсән өчен шигырьләр сөйләде. Углан да әтисенә:

- Сугышмыйча, көрәшмичә кайтмыйм. Кырык хаиннең берсен дә калдырмыйм, диде.

Кырык батырына яулык болгады, кул селтәде. Кырык батыр угланның тирәсендә жыелды. Углан кырык батыры белән ат чаптырды, көрәшкә чыкты. Кайсысының муенын борды, кайсыларын әсир итте. Этисен коткарды, кире өенә кайтты. Дирсә хан шул вакыт улының исән-имин калуын аңлады. Ханнар ханы Байындыр улына бәйләк бирде, тәхет бирде. Дәдәм Коркут дастан сөйләде. Угызнамәне төзедә, жыйды, шулай диде:

Алар да бу дөньяга килде, китте. Кәрван кебек кунды, китте. Аларны да әжәл алып жиргә яшерде. Фани дөнья кабат калды. Килделе-киттеле дөнья! Соң очы үлемле дөнья! Кара үлем килгәндә үтеп китсен. Мин мактаган олы Тәңрем дус буларак ярдәм итсен.

Дога кылыйк ханым:

Жирле кара тауларың ишелмәсен. Күлэгәле зур агачың киселмәсен. Ташып аккан матур суларың корымасын. Канатларының очлары сынмасын. Чабып барган акбүз атың сөртеңмәсен. Сугышканда кара корыч кылычың зарар күрмәсен. Сугышканда төсле сөңгәң сынмасын. Чал бөдрә чәчле ананың урыны жәннәттә булсын. Хак т (Т)әгалә кабызган утың сүнми янсын. Кадыйр Тәңрем сине кабәхәтләр кулында мохтажлыкта ташламасын ханым һәй!..

АЛТАЙ

Төрки халыкларның ватаны Алтай географиясе Себернең көнъяк өлешендә урнашкан. Бүгенге көндә бу географиянең бер өлеше Рәсәй федерациясендә бәйсез суверен жәмһүрият булып тора һәм Алтай бәйсез жәмһүрияте исемен йөртә.

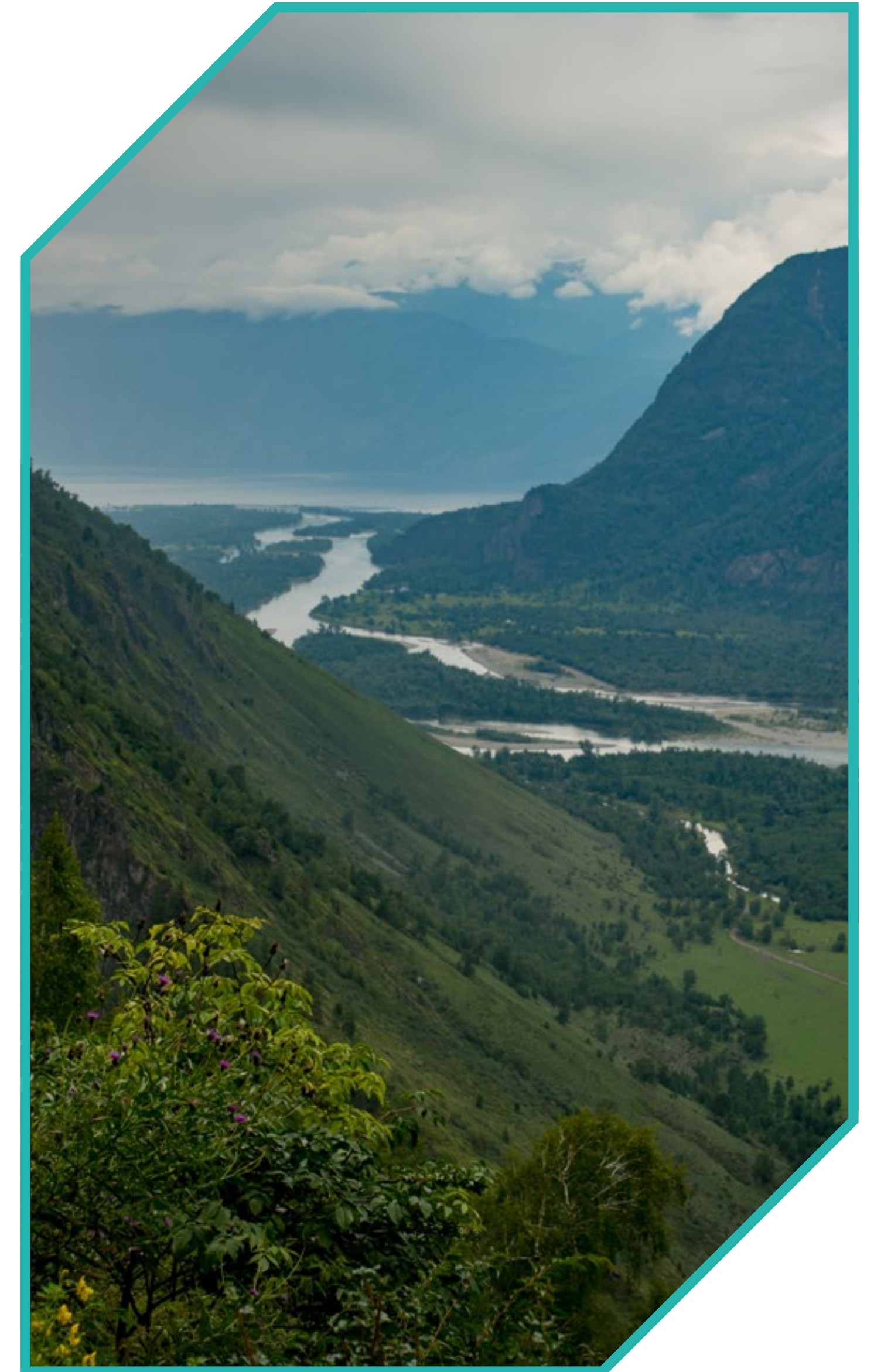
Алтайның үзәге Барнаул, Алтай жәмһүриятенен башкаласы исә Горно-алтайск (Таулы Алтай); 92 600 квадрат километрлык мәйданы бар. Бу географиядә яшәүче А (а)лтай төркиләре үзләрен А (а)лтай кешесе дип йөртәләр һәм А (а)лтай телендә сөйләшәләр.

Бүгенге Алтай жирлегендә безнең эрага кадәр саха һәм һуннар яшәгән. Күк төркиләр ханлыгы, уйгыр һәм кыргыз дәүләтләре бу жирлектә хәким иткән. 12нче (XII) гасырның ахырыннан башлап Алтайда Чыңгыз хан һәм һ (х)әлифәләре хәкимлек кылган (идарә иткән). 15нче (XV) гасырда Джунгария составында булган Алтай аңа салым түләп тора. 17нче (XVII) гасырдан башлап бу географиягә руслар да керә. Бүгенге көндә бу географиядә (территориядә) яшәүче А (а)лтай төркиләре халык санының 35% тәшкил итә.

Бүгенге көндә Алтайда яшәүчеләрнең дине (-) бурханизм. Бурханизм - православие диненен кагыйдәләрен, шаманизм традиция-йолаларын һәм буддизм элементларын берләштереп тора торган дин. Бу диндә тә(а)бигатьтә һәрбер нәрсәнең дә жаны һәм иясе булуына һәм кара көчләр барлыгына ышаналар. Алтай географиясенен зур өлешен таулар тәшкил итә. Шулар сәбәпледер бу жирләр Алтай телендә “Туулу Алтай”, рус телендә “Горно-а (А)лтайск” ягъни “т (Т)аулы Алтай” дип исемләнгән (аталып йөртелә). Жирләрнең икенче бер өлеше даладан гыйбарәт. Тау битләрендә энә яфраклы (ылыслы) агачлар, тау очларында исә чирәм үсә. Табигате кырыс, кышлары суык, жәйләре бик эссе була.

Алтай өлкәсе табигый матурлыкларга гаять бай жир. Төркиләр меңеллар буе яшәгән бу жирләрдә урнашкан Алтын таулар, Тә (а)лә (а)с күле, Катун һәм Алтай милли парклары кебек табигый байлыклар ЮНЕСКО дөнья мирасы исемлегенә кергән. Төркиләрнең хатын-кызга булган хөрмәте чагылган, дөньяда “хатын” терминыннан ясалган бердәнбер елга исеме, бозлыклардан башлангыч алган, Катун елгасы, Бия һәм Чулышман елгалары бу жирләрнең йөзек кашы булып тора. Бу елгалар ЮНЕСКО тарафыннан саклана. Катун елгасының төсә көннең һәрбер сәгатендә, елның һәрбер мизгелендә дә матур. Бу жирлектә жиде меңгә якын кечкенә һәм зур күл бар. Иң биек тауның башы булып торучы (а торган) Ак-Сүмәрнең биеклеге 4506 метр тәшкил итә. Бу таулар, күлләр һәм агымсулар рафтинг, су чаңгысы, су спорт төрләре, альпинизм, таучылык, тау велосипеды кебек спорт төрләре өчен бик тә уңай.

Скифлардан һәм бронза дәвереннән сакланып килгән Пазырык курганнары, беренчесе (беренче тапкыр) 1818 елда табылган Алтай ташязмалары, “Боз Принцессасы” мумиясе, төркиләр тарихи аренага чыккан урын дип билгеләнгән һәм 2500 ел элек яши башлаган дип кабул ителгән Өч Әнмәк тавы итәгендә урнашкан Изге Каракул Үзәне, Алтай шаманизмының изге урыны дип игълан ителгән Белуха тавы – бу географиядә урнашкан мәдәни байлыкларның кайберләре генә әле.

МАНТЫ

Кирәк булачак:

(камыр өчен)

- 100 мл жылы су;
- 100 мл сөт;
- 2 йомырка;
- 1 аш кашыгы зәйтүн мае;
- ярты бал кашыгы тоз;
- 500 г он.

(фарш)

- 700 г сыер ите;
- 3-4 баш суган;
- 1 баллы борыч;
- 1 йомырка;
- тәменчә тоз, борыч.

Манты әзерләгәндә кирәк:

- 1 баш суган;
- 1 кишер;
- 2 аш кашыгы томат пастасы;
- 1 стакан су;
- тәменчә тоз;
- кыздырыр өчен 1 аш кашыгы сары май;
- табынга чыгарыр өчен атланмай белән катык, каймак.

Эш барышы:

1. Сөт белән жылы суны, зәйтүн мае белән йомырканы бергә кушып туглыйбыз тоз сибәбез.

2. Шул катнашмага иләнгән он кушып, камыр изәбез. Әзер камырның өстен каплап, ярты сәгатькә калдырып торабыз.

3. Ит белән суганны, баллы борычны иттарткычтан чыгартабыз. Әзер фаршка тоз, борыч салып, әйбәтләп туглыйбыз. Фарш әзер.

4. Камырны юка жәем итеп жәеп, шакмакларга кискәлибез.

5. Һәрбер шакмакның очларын ябыштырмый гына тоташтырып, әйләндерәбез.

6. Уртасына бер бал кашыгы фарш салабыз.

7. Манты кырыйларын тоташтырып, ябыштырабыз.

8. Аста калган «тажчык»лар сыман камыр кырыйларын төзәткәлибез.

9. Сары майны табада эретеп, туралган суган белән угычтан уылган кишерне йомшарганчы гына кыздырып алабыз.

Томат пастасы кушып, болгатабыз. Тоз, су өстибез.

10. Әлеге катнашмага кайнау кергәч, мантыларны шунда салып, табаның капкачын томалап, 10 минутка талгын утка куябыз.

11. Әзер мантыларны яшелчәле соус белән, петрушка аш тәмләткеч үлән белән бизәп, табынга чыгарабыз. Һәрбер манты өстенә атланмай кисәге куйсагыз да була.

Манты янына майлылыгы югары булган каймак, үзегез оеткан әче катык, үзегез әчеткән сөт чыгарсагыз да була. Ашларыгыз тәмле булсын!

Büyük Kız Kalesi - Merv

Hormatly okyjylar!

Bahar, tebigatyň täzeden oýanyşy, janlanyşy; täze täsinlikleriň başlangyjydyr. Biz-de bu bahar möwsümünde Ýunus Emre instituty bolup, täze bir tutumly işe başlamagy maksat etdik. 2009-njy ýyldan bäri birnäçe ülkede öz işjeňligini görkezen we Türkiýäniň tanalmagynda, Türk diliniň öwredilmeginde örän ähmiýetli işleri berjaý etmegi başaran institutumyzyň bu baharda täze bir başlangyja gadam goýup, bir amaly žurnal çykaryp bilmegi üçin taýýarlyklara başladyk we ekranlaryňyzdaky žurnal bilen bu işi amal etmäge çalyşdyk.

Žurnalymyz, Türk dünýäsiniň uly giňişliginde ortaklygy bolan umumy okyjylar gatlagyny emele getirmek, her bir Türk urugyndan (boýundan) tertibi boýunça saýlanyp alynjak medeni gymmatlyklarymyzy tanatmak, ortak (umumy) eserleriň kömegi bilen dillerimiziň arasyndaky umumylygyň anyklygyny artdyrmak, Türk dünýäsiniň topraklaryndaky ajaýyplyklary paýlaşmak we çagalarymyzyň arasynda ortak eserleriň kömegi bilen nesil birligi baradaky düşünjesini berkitmek üçin ýola çykandyr. Şeýle maksatlardan ugur alyp, alty aýdan bir gezek çykjak bolan her bir sanymyzda Türk dünýäsinden bir şahyra ýa-da ýazyja degişli eseriň azerbaýjan, başgyrt, gyrgyz, kyrym, tatar, türkmen, özbek we uýgur dillerine terjime edilen tekstlerini okajakdyr, Türk dünýäsiniň uly giňişliginiň dürli ýerleriniň naharlaryny datjakdyr, belki biziň köpümiziň gidip görmedik, ýöne tananyndan soňra görmek üçin şert döretmegiň ýollaryny gözlejek bolan ajaýyplyklary öwrenjekdir, dürli serişdeleri haýsy urugyň nähili adalga berendigini öwrenjekdir, şol bir wagtyň özünde-de Türk dünýäsiniň çar tarapynda birmeňzeş bolan medeni gymmatlyklarymyzy tanadyp biljekdiris.

Žurnalymyzyň ilkinji sanyny biziň barymyzyň ortak medeni

mirasymyz bolan Gorkut Ata bagyşlap çykardyk. Gorkut Atamyz ençeme asyrlardan soňra bize-de ýol görkezsin diýip işe başladyk we çagalarymyzyň-da onuň danalygy bilen ýetişmegini dileg edip, çagalar üçin ilkinji teksti-de Gorkut Ata eseriniň bölümlerinden aldyk. Türk dünýäsiniň uly giňişligini tanatmak maksady bilen sahypalarymyzda hemmämiziň ilkinji ýurdumyz bolan Altaý ýerlerini tanamagy we tanatmagy žurnalymyzyň maksadyna laýyk gördük. Žurnalymyzyň mundan soňraky ilkinji sanında žurnalymyzy çykarýan guramanyň adyna mynasyp görnüşde Ýunus Emre we onuň bilen baglanyşykly gymmatlyklary tanadyljakdyr.

Žurnalymyz üçünji sanýandan başlap, elipbiý tertibi boýunça Türk uruglaryna ýer beriljekdir; her Türk urugynyň öz saýlap-seçen ýazyjy, şahyr we geografiýa bilen baglanyşykly eserler we synlaýyşlar, gözegçilikler ýokarda sanap geçen türk edebi dillerine terjime edilip hödürlenjekdir.

Türkiýedäki alymlar tarapyndan Türk dilinden beýleki türk edebi dillerine terjime edilen tekstler, her bir edebi diliň öz wekilleri bolan hünärmenkişileriň garaýyşlary we ylalaşyklary alnyp, žurnala goýlandyr. Žurnal taýýarlanylýan döwründe, elbetde ownuk-uşak ýalňyşlyklarymyz we kemçiliklerimiz bolandyr. Bulary, ilkinji gezek şunuň ýaly žurnal çykarmanyň emele getiren heýjanlylygynyň adyndan bagyşlamagyňyzy, žurnal bilen baglanyşykly tankytdyr pikirleriňizi biz bilen paýlaşmagyňyzy, žurnalymyzyň uzak ömürli bolmagyny, geljekde bütin türk edebi dillerini žurnal bilen duşuşdyrmagy we nijeme sanlarynda Türk dünýäsiniň çar tarapynda birmeňzeş tekstleri, eserleri okamaklygyň berjek lezzetini hemmämiz birlikde bolup datmaklygy dileg edýäris; ähli okyjylarymyza hormat goýup, minnetdarlyk bildirýäris.

Žurnalymyzda elmydama duşuşmak dilegi bilen...

SÖZBAŞY

OGUZ KOWUMYNYŇ DILI BILEN DÄDE GORKUT/GORKUT ATA KITABY

Öz penasynda gorap saklaýan Allanyň ady we hemaýaty bilen.

Resul aleýhyssalam zamanyna ýakyn Baýat boýundan Gorkut ata diýerler bir är gopdy. Ol tutuş Oguzyň baş bilgiri we pähimdarydy. Diýen zady bolardy. Gaýypdan dürli habarlar aýdardy. Hak Tagala onuň köňlüne ylham bererdi.

Gorkut ata şeýle diýdi: Ahyr zamanda hanlyk ýene Gaýaga geçjekdir. Ahyr zaman bolup, kyýamat gopýana deňiç hiç kim olaryň ellerinden alyp biljek däldir. Bu diýilýäni Osmanly neslidir, ynha dowam edip gidip otyr we muňa meñzeş ençeme söz aýtdy.

Gorkut ata Oguz kowumynyň ähli ýetmezini ýetirýärdi, işlerini bitirýärdi, her neneşi iş bolsa-da, Gorkut ata geňeşmän asla etmez diler. Ol nämäni buýursa, şony-da kabul ederdiler. Aýdan sözüni berk tutup, onuň aýdyşy ýaly berjaý ederdiler.

Gorkut ata aýdypdyr;

Alla-Alla diýmeýinçe, işler oňmaz,

Kadyr Taňry bermeýinçe, är baýamaz.

Ozaldan ýazylmasa, guluň başyna bela gelmez,

Ajal wada ermeýinçe, hiç kim ölmez.

Ölen adam direlmez, çykan jan gaýdyp gelmez.

Bir ýigidiň gara dag ýaly maly bolsa, ýygnar, talap eder; emma nesibesinden artygyny iýip bilmez.

Gürrüldäp suwlar daşsa-da, asla deňiz dolmaz.

Tekepbiri Taňry söýmez, pälini ýokary tutan ärde döwlet bolmaz.

Iliň ogluny eklemek bilen ogul bolmaz; ulalanda çykar gider, asla gördüm diýmez.

Külden depejik bolmaz, giýewden ogul bolmaz.

Gara eşek başyna uýan ursaň, gaty bolmaz, gyrnaga geým geýdirseň, aýal bolmaz.

Ýapa-ýapa garlar ýagsa-da, ýaza galmaz, gür gök otlar güýze galmaz.

Köne pagtadan mata bolmaz, gadym duşmandan dost bolmaz.

Gara goç ata dözmeseň, ýol alynmaz, gara polat gylyjy çalmasaň, duşman yzyna gaýtmaz, ýigit malyna dözmese, ady çykmaz.

Gyz eneden görmese, öwüt almaz; ogul atadan görmese, supra ýaýyp, saçak ýazmaz.

Ogul atanyň ýetiridir, iki gözünüň biridir.

Döwletli ogul bolsa, ojagynyň gorudyr. Dagy ogul eýlesin, ata ölüp mal galmasa. Ata malyndan ne peýda, başda döwlet bolmasa.

Döwletsiz şerinden Alla saklasyn, hanym, sizi!

Gorkut ata ýene bir gezek şeýle diýip aýdypdyr:

Çapyp barýan jyns ata namart kişi münüp bilmez, münenden münmese ýeg.

Çalyp keser gylyjy, namartlar çalandan, çalmasa ýeg. Çalyp bilen ýigide ok bilen gylyçdan, bir çomak ýeg.

Myhman gelmeýän gara öýler ýykylsa ýeg.

Atyň iýmeýän ajy otlary gögerenden, gögermese ýeg.

Adamyň içmeýän ajy suwlary syzandan, syzmasa ýeg.

Ata adyny ýöretmeýän näkes ogul, ata bilinden inenden, inmese ýeg, ene rehmine düşünden, dogmasa ýeg. Ata adyny ýöreden döwletli ogul ýeg.

Ýalan söz bu dünýäde bolandan, bolmasa ýeg.

Gerçek ýigitleriň üç otuz on ýaşyny doldursa ýeg.

Üç otuz on ýaşyňyz dolsun, Hak size ýamanlyk getirmesin,

döwletiňiz dowamat bolsun, hanym heý!

Gorkut ata ýene bir gezek şeýle aýdypdyr, hanym, gör, bak, näme aýtdyka:

Giden ýeriniň otlaglaryny keýik biler.

Gögeren ýerleriň çemenlerini gulan biler.

Aýlaw-aýlaw ýollaryň yzyny düýe biler.

Ýedi dere ysyny tilki biler.

Gijesine kerweniň göçenini torgaý biler.

Ogluň kimden bolanyny ene biler.

Adamyň agyryny, ýeňilini at biler.

Agyr ýükleriň ýarasyny gatyr biler.

Nirede yzalaryň baryny çeken biler.

Gapyl başyň agyrysyny, beýni biler.

Golça gopuz göterip, ilden-ile, begden-bege ozan gezer. Adamyň jomardyny, gysgançyny ozan biler. Garşyňyzda çalyp aýdan ozan bolsun. Azyp gelen kazany Taňry sowsun, hanym, heý!

Gorkut ata ýene bir gezek aýdypdyr, hanym, gör-bak näme aýtdyka:

Agyz açyp öwer bolsam, üstümüzde Taňry görkli. Taňry dosty, din beýigi Muhammet görkli. Muhammediň sag ýanynda namaz okan Ebubekir Syddyk görkli.

Otuzynjy bölümiň başydyr “Amma” görkli. Labyzy bilen düz okalsa, “Ýasyn” görkli.

Gylyç çaldy, din açdy, ýigitleriň şasy Aly görkli. Alynyň ogullary, pygamberiň agtyklary, Kerbela meýdanynda Ýezidileriň elinde şehit boldy; Hasan bilen Hüseyin, iki dogan birlikde görkli.

Ýazylyp-düzülip gökden indi, Taňry ylmy “Gurhan” görkli. Ol “Gurhany” ýazdy-düzdi; ulamalar öwrenýänçä köýdi, bişdi, gaýgylandy; alymlaryň soltany Osman Affan ogly görkli.

Ýesge ýerde gurlan Taňry öýi Mekke görkli. Ol Mekgä sag barsa, aman gelse imany sap hajy görkli.

Hasap gününde anna günü görkli. Anna günü okalanda wagyz-ündewli hutba görkli. Gulak asyp diňläniňde ummat görkli. Minarada ýaňlananda azan görkli.

Dyzyna basyp otyranyňda aýbogdaş dek aý görkli.

Çekgesinden ağarsa, ata görkli.

Ak süydüni doýana çenli emdirse, ene görkli.

Ýanaşyp ýola girende gara bugra görkli.

Söýgüli dogan görkli.

Bir tarapda ak öý tutulyp, onuň ýanynda gurlan gelin otagy görkli, uzyn bolsa öýüň ýüpi görkli.

Ogul görkli.

Hiç kime meňzemeýän, bütin älemleri ýaradan Taňry görkli. Wasp edenim beýik Taňry, dost bolyp medet bersin, hanym heý...

Ozan aýdýar aýallar dört dürlüdir. Birisi solduran sopdur, birisi dolduran topdur, birisi öýüň diregidir, birisi her näçe diýseň şunça baýagydyr.

Ozan diýär:

Öýüň diregi şoldur, ýatdan-ýabandan öýe bir myhman gelse, äri öýde bolmasa hem, ol ony iýdirer, içirer, agyrlar, sylag-hormat eder, ugradar. Ol, Hz. Äşe, Hz. Patma neslindendir, hanym. Onuň çagalary ösüp-ulalsyn, ojagyňa şonuň ýaly aýal gelsin.

Geleli, solduran sopa... Daňdan ýerinden turar. Elini-ýüzüni ýuwman dokuz yazmaç bilen bir okara gatygy gözlär, doýana çenli iýer, elini bykynyna urar-da; “Bu öýi harap bolan äre baranymdan bäri hiç garnym doýmady, ýüzüm gülmedi.

Aýagym paşmak, ýüzüm ýaşmak görmedi!” diýýär. “Wah şu bir ölsedi, menem ondan dynsamdym, başga biri bilen durmuş gurardym, islänimden-de gowy ýaşardym” diýýär. Munuň ýaly aýalyň, hanym, çagalary önüp-ösmesin. Ojagyňa munuň ýaly aýal gelmesin.

Geleli, dolduran topa... Böwrüne depilende ýerinden turar, elini-ýüzüni ýuwman obanyň ol ujundan bu ujuna, bu ujundan ol ujyna aýlanar, gybat eder, gapy arkasyndan diň salar, günortana çenli gezip-tozar; günortandan soň öýüne geler. Görse, ogry köpek, uly göle öýüni bir-birine gatyp-garandyr; öý towuk ketegine, sygyr ýatagyna öwrülendir. Goňşularyna gygyrar: “Aý Zeliha, Zübeýde, Ürüweýde, Jan Gyz, Jan Paşa, Aýna Melek, Gutly Melek, ölmägä-ýitmägä gitmändim, ýatjak ýerim ýene ýykylsaýdy, näme bolardy meniň öýüme-de birazajyk seredäýseňizdi. Goňşy haky Taňry haky” diýýär. Munuň ýalynyň, hanym, çagalary önüp-ösmesin. Ojagyňa munuň ýaly aýal gelmesin.

Geleli, näçe diýseň, şonça baýagyýa... Öýüňe ýatdan-ýabandan bir abraýly myhman gelse, äri öýde bolsa, oňa; “Tur, çörek getir, iýeli, bu hem iýsin” diýse, bişen çöregi saklamaly däl, iýmelidir – diýse, aýaly “Nädeýin, bu ýykylasy öýde un ýok, elek ýok; düýe degirmenden gelmedi” diýer. “Näme gelse meniň garnyma gelsin” diýip elini bykynyna urar, ýüzüni başga tarapa, syrtyňy ärine öwrer. Müň söz aýtsaň birini hem eşitmez, äriň sözüne gulak salmaz. Ol, Nuh pygamberiň eşegi asyllydyr. Onuň ýalylardan sizi, hanym, Alla saklasyn. Ojagyňyza munuň ýaly aýal gelmesin!

BUGAÇ HAN

BUGAÇ HAN DIRSE HAN OGLUNYŇ BOÝY (HEKAÝASY)

Bir gün Kamgan ogly Baýyndyr han ýerinden turup, köp ýerlere görmäge göz gerek görkli, ajaýyp çadyrlaryny gurdurypdy. Alaja kölegeligi asmana galdyrypdy. Müňlerçe ýerde ýüpek halyçalary düşedipd. Hanlaryň hany Baýyndyr ýylda bir gezek toý edip, Oguz beglerini myhmançylyga çagyrdy.

Ýene zyýapat berip, atdan aýgyr, düýeden bugra, goýundan goç soýdurypdy. Bir ýerde ak otag, bir ýerde gyzyl otag, bir ýerde hem gara otag gurdurypdy. Baýyndyr han:

– Ogly bolany ak otaga, gyzy bolany gyzyl otaga gonduryň. Eger kimiň ogly, gyzy bolmasa, gara otaga gonduryň, aşagyna hem gara keçe düşäň, öňüne-de gara goýnuň ýahnasyndan getirip goýuň. Iýse iýsin, iýmese, goý, turup gitsin. Ogly bolmadyga Allatagala gargapdyr, goý, ol biziň hem gargaýanymyzy bilsin” – diýipdir.

Oguz begleri bir ýere üýşüp, ýygnak bolmaga başlapdyrlar. Şol wagtlar Dirse han diýen bir beg bolupdyr, onuň hiç hili perzendi bolmandyr, ogly, gyzy ýok eken.

Dirse han ertir ala daň bilen turupdyr we kyrk ýigidi bilen bilelikde Baýyndyr hanyň gürründeşligine gidipdir. Baýyndyr hanyň ýigitleri Dirse hany garşy alypdyrlar. Ony getirip gara otaga ýerleşdiripdirler. Aşagyna gara keçe düşäp, gara goýnuň ýahnasyňy öňüne getiripdirler.

Dirse han:

– Baýyndyr han meniň näme kemçiligimi gördükä? Gylyjymdanmy, duzumdanmy? Menden erbet adamlary ak otağa, gyzyl otaga ýerleşdirip, eýsem menin näme günäm, etmişim bolup gara otaga ýerleşdirdi-diýip sorapdyr.

Baýyndyr hanyň ýigitleri oňa:

– Hanymyz, Baýyndyr hanyň buýrugy şeýledir, ol: “Ogly, gyzy bolmaýany Allatagala gargapdyr, biz hem gargarys-diýdi – diýip aýdypdyrlar.

Dirse han ýerinden turup, öz ýigitlerine:

– Ýeriňizden turuň ýigitlerim, boluň gideliň. Bu garalyk maňa bir masgaraçylykdyr. Bu ýagdaýyň günäkäri ýa mendirin ýa-da aýalym bolmalydyr-diýipdir.

Dirse han öýüne gelipdir. Burla hatyny ýanyna çagyryp, bolan wakany bolşy ýaly aýdyp beripdir.

Baýyndyr han bir ýerde ak otag, bir ýerde gyzyl otag, bir ýerde hem gara otag gurdurypdyr. “Ogly bolany ak otaga, gyzy bolany gyzyl otaga gonduryň. Eger kimiň ogly, gyzy bolmasa, gara otaga gonduryň, aşagyna hem gara keçe düşäň, öňüne-de gara goýnuň ýahnasyndan getirip goýuň. Iýse iýsin, iýmese, goý, turup gitsin. Ogly bolmadyga Allatagala gargapdyr, goý, ol biziň hem gargaýanymyzy bilsin” – diýipdir. Meni baran badyma garşy aldylar. Gara otaga gondurdylar, aşagyma hem gara keçe düşediler, öňüne-de gara goýnuň ýahnasyndan getirip goýdular. Ogly bolmadyga Allatagala gargapdyr, şonuň üçin biz hem saňa gargarys, sen muny bilgin” – diýipdirler.

Ol aýalyňa dergazap bolup:

Bu ýagdaýyň sebäbi sendenmidir ýa-da mendenmidir, näme üçin Allatagala bize bir ogul bermändir – diýipdir.

Dirse hanyň aýaly:

– Haý, Dirse han, maňa gazap etme! Ynjap ajy sözler sözleme, ýeriňden ör tur, alaja otaglaryňy gurdur. Atdan aýgyr, düýeden bugra, goýundan goç soýdur. İçoguzuň,

Daşoguzyň beglerini bir supranyň başyna ýygna! Aç görseň doýurgyn, ýalaňaç görseň, geýdirgin! Borçlyny borjundan gutargyn! Depe kimin et ýygdyr, köl kimin gymyz sagdyr! Uly toý tut, hajat dile! Belki bir agzy dogalynyň alkyşy bilen Taňry bize bir ogul beräýedi-dä – diýdi.

Dirse han aýalynyň sözi bilen toý tutup, uly zyýapat berdi, dileg etdi we aýalynyň ähli aýdanlaryny berjaý etdi. Bir agzy dogalynyň alkyşy bilen aýaly göwreli boldy. Birnäçe mütdetden soň aýaly bir ogul dogurdy. Oglanjygy enekä berip saklatdylar. Şeýdip oglan on baş ýaşyna girdi. Oglanyň kakasy Baýyndyr hanyň ordasyna garyşdy.

Baýyndyr hanyň bir bugasy bilen bir bugrasy bardy. Ol buga gaty daşy süsse, ony una döndererdi. Bir gün bugany ýatagyndan çykardylar. Üç kişi sagyndan, üç kişi solundan zynjyr bilen bugany tutardylar. Olar ony meýdanyň ortasyna eltip goýberdiler. Şol wagt Dirse hanyň oglanjygy bilen üç sany oba oganlary şol ýerde aşyk oýnaýardylar. Bugany goýberen wagtlarynda adamlar oglanjyklara: “Gaçyň” diýdiler. Şol üç ogan gaçdy, emma Dirse hanyň oglanjygy gaçman, meýdanyň ortasynda garap durdy. Bu süsüp, heläk etmek üçin ogana ýöneldi. Oglan buganyň alnyna ýumrugy bilen berk çaldy, buga götin-götin çekilip, buga ýene ogana tarap okduryldy. Oglan ýene buganyň maňlaýyna ýumrugy bilen berk urdy we onuň alnyna elini diräp, meýdanyň o başyna sürüp çykardy. Bugadyr ogan bir sellem itekleşdiler, ne boga ýeňdi, ne ogan.

Oglan pikir edip: “Men näme üçin munuň maňlaýyna direg berip durun” diýdi-de, buganyň maňlaýyndan elini aýryp,

birden gapdala sowuldy. Buga aýak üstünde durup bilmän, ýüzüniň ugruna depesiniň üstüne ýykyldy. Şol bada ogan puçagyňy eline alyp, buganyň başyny kesdi.

Oguz begleri oglanyň ýanyna üýşüp baryp, oňa “haý, berekella!” diýdiler.-Gorkut Atam gelsin, bu ogana at goýsun, bile gidip, kakasynyň ýanyna alyp barsyn, goý kakasyndan beglik we tagt alyp bersin!-diýdiler.

Gorkut Ata gelip, oglany kakasynyň ýanyna alyp bardy. Şol ýerde Gorkut Ata oglanynyň kakasyna:

“– Heý, Dirse han, bu oglana beglik bergin, at bergin, düýe bergin, otag bergin, halatdyr don bergin, tagt bergin, örän hünärlidir” – diýdi.

“Bu ogan bir buga bilen jeň edip, şol bugany öldürdi. Seniň ogluňyň ady Bugaç bolsun. Munuň adyny men berdim, ýaşyny Alla bersin!” – diýdi.

Dirse han ogluna beglik berdi, tagt berdi, ogan tagta çykdy. Ol kakasynyň öňki kyrk ýigidine üns hem bermedi. Şol kyrk ýigit oglany ýigrenip başlady, olar biri-birine:

– Geliň, oglany kakasyna ýamanlalyň. Ol belki kakasy ony öldürer, ýene biziň hezzetimiz-hormatymyz artyk bolar – diýip pikir etdiler.

Bu kyrk ýigit iki bölünişdi; ýigrimisi bir tarap, ýigrimisi başga tarapa gitdi. In ilki ýigrimisi Dirse hanyň ýanyna gelip, oňa şeýle diýdiler:

–Dirse han, näme waka bolandygyny bilermiň? Seniň ýaramaz ogluň ýaman boldy, biweç boldy. Kyrk ýigidi bilen bilelikde galyň oguzyň üstüne ýoriş etdi. Olara ýamanlyk etdi, gaty azap berdi. Bu habar ala daglardan aşyp hanlaryň hany Baýyndyr hana ýeter, beyle ogul bolandan bolmany, ýaşanyndan öleni ýegdir. Baýyndyr han seni çagyrrar, saňa gaty gazap eder. Beýle ogul senin nämäňe gerek? Beýle ogul bolandan bolmany ýegdir, ony derrew öldür– diýdiler.

Dirse han:

– Baryň, oglumy getiriň, öldüreýin – diýdi.

Bir az salymdan soňra bolsa şol namartlaryň beýleki ýigrimisi hem çykyp gelip, onuň her hili töhmetleri atyp başladylar:

–Dirse han, seniň ogluň ýerinden turup atlandy. Gujagy gözəl guba daglara awa çykdy. Aw awlady, guş guşlady. Olary enesiniň ýanyna alyp bardy. Enesi bilen gürrüňleşdi, kakasyna kast etdi. Seniň ogluň erbet çykdy, biweç boldy. Bu habar ala daglardan aşyp hanlaryň hany Baýyndyr hana ýeter, bu oglanyň ýaşandan öleni ýegdir. Baýyndyr han seni çagyrrar, saňa gaty gazap eder. Beýle ogul seniň nämäňe

gerek? Beýle ogul bolandan bolmany ýegdir, öldürsene!– diýdiler.

Dirse han:

– Baryň, getiriň oglumy, men ony öldüreýin. Beýle ogul maňa gerek däl! – diýdi.

Dirse hanyň kyrk nökeri:

– Biz seniň ogluňy nähili getireli, ol biziň sözüme gulak salmaz. Özüň ayak üstüne gal, ýigitleriňi ýanyna al-da, awa çyk, ogluňy hem bile alyp çyk. Guş uçuryp, aw awlaýarka, ogluňy ok bilen atyp öldürersiň. Eger şeýdip öldürmeseň, başga ýol bilen öldürüp bilmersiň, muny pugta bilgin – diýdiler.

Aladaňdan Dirse han ýerinden turup, oglanjygyny ýanyna alyp, kyrk ýigidi bilen awa çykdy. Aw awladylar, guş guşladylar. Ol kyrk namardyň bir topary oglanyň ýanyna gelip:

–Kakaň: “Keýikleri kowup, meniň önüme getirsin, oglumyň at segredişini, gylyç çalşyny, ok atyşyny göreýin, söýüneýin, guwanaýyn “ diýdi diýip aýtdylar.

Oglan näbilsin, keýigi kowup kakasynyň önüne getirdi. “Kakam at segredişime baksyn, guwansyn; ok atyşyňa baksyn, guwansyn, gylyç çalşyňa baksyn, söýüňsin” diýip, keýikleri kowardy. Şol kyrk namartlar:

– Dirse han, görýäňizmi oglany? Ýazyda-ýabanda keýik kowalarlar, ol bolsa hut seniň önünde kowalap, keýige atan bolup, seni ok bilen urup öldürjek bolýar. Ogluň seni öldürmänkä, sen ogluňy öldürgin! – diýdiler.

Oglan keýigi kowalap, kakasynyň önünden gelip geçerdi. Dirse han aýylganç çekerli gaty ýaýyny eline aldy. Üzeňňä galyp, ony güýçli çekdi-de, uzadyp atdy. Ok oglanyň iki pilçesiniň arasyndan parran geçip, degen ýerinden oglanyň al gany jorlap akyp başlady. Ol goluny dolap, bedew atynyň boýnuny gujaklap, ýere ýykyldy.

Dirse han ogluňy üstüne özüni oklamak isledi, emma şol kyrk namart ony goýbermän, atynyň jylawyny dolap, ýurduna tarap gaýtdylar.

Dirse hanyň aýaly: “Oglanjygymyň ilkinji awydyr, tanymal oguz beglerine bir zyýapat bereýin” – diýdi.

Kyrk sany inçe billi gyzy ýanyna alyp, Dirse hanyň önünden çykdy. Gabagyny galdyryp, Dirse hanyň ýüzüne bakdy. Sagyna, soluna göz gezdirdi; oglanjygyny görmedi. Gara bagry sersdi, ýüregi oýnady. Gara gyýma gözlerine ganly ýaş doldy. Dirse hana garap:

“Oglum hany, balam hany, gara başym gurban bolsun saňa, ýekeje oglanjygym nirede?– diýip zaryn aglap, gözýaş dökdü.

Dirse han aýalyna jogap bermedi. Şol wagt ýaňky kyrk namart aýalyň ýanyna gelip:

– Ogluň sagdyr, esendir, ol awdadyr. Bu gün-ertir nirede bolsa-da geler. Gorkma, gaýgy etme; beg serhoşdyr, ol jogap bermez – diýdiler.

Dirse hanyň aýaly gaýtdy, yzyna döndi. Göwni ynjalman, kyrk sany inçe billi gyzy ýanyna alyp, bedew ata atlanyp, ogluny idemäge çykdy. Hiç wagt gysda, ýazda gary eremeyän Kazylyk dagyna çykdy. Görse, bir deräniň içine garga-guzgunlar iner-çykar, gonar-galkar. Meger hanym, oglan şol ýerde ýykylypdy, gargalar gan görüp, oglanyň üstüne gonmak islediler. Oglanyň iki sany tazyjygy bardy, gargany-guzguny kowalap, gondurmady.

Oglan şol ýerde ýykylanda, boz atly Hyzyr oglana görüldi. Üç gezek ýarasyny eli bilen sypady:

– Gorkma oglan, saňa bu ýaradan, ölüm ýokdur. Dag güli bile eneň süýdi senin ýaraňa melhemdir – diýip, gözden gaýyp boldy.

Oglanyň enesi oglunyň ýanyna çapyp, ýetip geldi. Görse, oglanjygy al gana bulaşyp, ýatyr. Ol ogluna:

– “Gözleriňi açgyn indi oglum, janyň häzir jennete barýar, ony sakla; tutgyn oğlum, başym gurban bolsun, göwrände janyň bar bolsa, habaryňy ber maňa oğlum!” diýip, gözýaş dökdi.

Şeýle diýenden soň, oglanyň gulagyna bir ses eşidildi. Başyny galdyrdy, ýalpa gözünü açdy. Enesiniň ýüzüne bakdy:

– Bäreni gelgin ak süýdünü emdiren yzzatly enem, hiç kimi aýyplamagyn, hiç kime gargamagyn. Garasaň, kakama gargagyn, bary günä kakamdandyr. Ene aglamagyn, maňa bu ýaradan ölüm ýokdur, gorkmagyn. Boz atly Hyzyr meniň ýanyma gelip, üç gezek ýaramy sypady. “Bu ýaradan saňa ölüm ýokdur, dagyň güli bile eneň süýdi senin ýaraňa melhemdir” – diýdi.

Şeýle diýenden soň, kyrk sany inçe billi gyz dag gülünü ýygмага ýaýrady, Oglanyň enesi göwsüni bir sykdy, süýdi gelmedi, iki sykdy, süýdi gelmedi, üçünji gezek zor bilen gysdy, göwsi gan öýdi, ol gan gatysykly süýdi sagyp aldy. Dag güli bilen süýdi garyp, oglanyň ýarasyna bagladylar. Oglany ata mündürüp, ýurda alyp gaýtdylar. Oglany tebiplere tabşyryp, Dirse handan ýaşyryp sakladylar. Oglanyň ýarasy kyrk günde gutulyp, sap-sagdyn boldy. Indi ata münüp, gylyç guşanyp, aw awlap başlady. Bu zatlardan Dirse hanyň habary ýokdy, ol ogluny öldi hasap ederdi.

Emma şol kyrk sany haýynlar oglanyň ölmedigini eşitdi. “Indi biz näme ederis?” diýip, özara maslahat etdiler:

– Dirse han eger oglanjygyny görse, bizi sag-salym goýmaz, ol biziň barymyzy gyrrar. Geliň, Dirse hany tutup, el-aýagyny daňalyň, özüni hem duşmana eltip bereliň – diýdiler.

Dirse hany tutup, onuň elini arkasyna daňdylar, öldür ýaly edip ýençdiler. Dirse han pyýada, bular atly ýöräp, düşman illerine tarap yöneldiler. Dirse hanyň tussag bolandygyndan oguz begleriniň habary ýokdy. Emma bu wakany Dirse

hanyň aýaly duýup, gelip ogluna habar berýär:

-Oglum, bilermiň näme boldy? Iliň üstüne ýagy gelmedik hem bolsa, senin ataňyň üstüne ýagy döküldi. Ataňyň şol kyrk sany namart nökerleri ataňa dönüklük etdi, ýamanlyk etdi. Han ogul, aýaga gal, kyrk ýigidiňi ýanyňa al, şol namartlaryň elinden ataňy gutar, ataň saňa näme eden-de bolsa, sen ataňa ýagşylyk etgin – diýdi.

Oglan enesiniň sözünü ýykmany. Gara polat uz gylyjyny guşandy, tözli gaty ýaýyny eline aldy. Kyrk ýigidi bilen bilelikde atasynyň yzyndan ýortup gitdi. Ol kyrk namartlar bir ýerde düşüp, al şerabyň ýitisinden içip otyrdylar. Bugaç han namartlara bary ýetdi we namartlar hem ony gördüler: – Geliň, bu ýigidi hem tutup daňalyň-da, atasy bilen bilelikde duşmanyň eline bereliň!-diýip, maslahat etdiler.

Dirse han:

– Meniň elimi çözüň, golça gopuzymy elime beriň, men ol ýigidi yzyna gaýtaraýyn, ondan soň meni ýa öldüriň, ýa-da goýberiň! – diýdi.

Elini çözdüler, gopuzyny eline berdiler. Dirse han bu gelýäniň öz ogludygyny tanamady. Garşy aldy. Atasy onuň yzyna gaýtmagy üçin goşgular aýtdy.

Oglan-da atasyna garap:

-Söweşmän, uruşman asla yzyna gaýtmaryn. Kyrk namarda-

da asla hiç zat goýmaryn – diýdi.

Kyrk ýigidine ýaglyk bulaýlady, elini aýlady. Kyrk ýigit, oglanyň töweregine üýşüp, jem boldy. Oglan, kyrk ýigidini ýanyna aldy, at oýnatdy, jeň etdi. Kiminiň boýnuny kesdi, kimini bolsa tussag etdi. Atasyny azat edip, yzyna gaýtdy, öýlerine döndi. Dirse han bu ýerde oglanjygynyň sag-aman galandygyny bildi. Hanlar hany Baýyndyr, oglana beglik berdi, tagt berdi.

Gorkut ata dessan aýtdy, söz sözledi, goşgy okady. Bu “Oguznamany” düzdi, goşdy, şeýle diýdi:

– Olar bu dünýäge geldi, geçdi, kerwen kimin gondy, göçdi. Olary ýene ajal aldy, ýer gizledi, pany dünýä ýene galdy.

Gelimli, gidimli dünýä, ahyr soňy ölümli dünýä.

Gara ölüm gelende, gelşi ýaly geçwersin, şol öwen uly Taňrym, dost bolup medet bersin!

Ýom bereýin, hanym:

Ýerli gara daglaryň ýykylmasyn! Kölegelije ullakan agajyň kesilmesin! Joşup akan görkli suwuň guramasyn! Ganatlaryň uçlary gyrylmasyn! Çapaňda, boz atyň бүdremesin! Çalyşaňda, gara polat uz gylyjyň gädilmesin! Sanjyşaňda, ala naýzaň ujy döwülmesin! Ak saçly eneňiň jaýy jennet bolsun! Ak sakgally ataňyň, jaýy uçmah bolsun! Taňrynyň ýakan nurly çyrasy öçmesin! Kadyr Taňry seni namarda mätäç etmesin, hanym heý!

ALTAÝ

Türkleriň ata watany bolan Altaý ýurdy, Sibir sebitiniň günortasynda ýerleşýär. Häzirki wagtda onuň bir bölegi Rusiýa Federasiýasyna bagly bolan respublikadyr we Altaý respublika diýlip atlandyrylýar.

Altaý ýurdunyň merkezi Barnaul etrabydyr; Altaý respublikasynyň paýtagty bolsa Gorno-Altaysk şäheridir; onuň tutýan meýdany 92.600 kwadrat kilometre deňdir. Bu territoriýada ýaşayan altaýly türkler özlerini “Altaý kižisi” (ýerli Altaýly manysynda) diýip tanadýarlar we Altaý ýerli gepleşik dili ulanýarlar.

Häzir Altaý topraklarynda, biziň eramyzdan öň Sakalar we Hunlar ýaşapdyrlar. Gök Türk Hakanlygy, Uýgur we Gyrgyz döwletleri bu topraklarda öz häkimiýetini dowam etdiripdirler. XII asyryň ahyryndan başlap Altaýda Çingiz han we halefleriniň häkimiýeti bolup geçipdir. XV asyrdan Jungariýa agalygynyň golastyna giren Altaý, Jungariýa salgyt tölemeli ýagdaýa baryp ýetipdir. XVII asyrdan başlap bolsa bu ýurda Ruslar giripdirler. Häzirki wagtda bu ýerde ýaşayan Altaý Türkleri ylatyň 35 göterimini emele getirýärler.

Häzirki wagtda Altaýlylaryň dini porhançylyk dinidir. Wagtyň geçmegi bilen porhançylyk hristian-ortodoks, şaman döp-dessurlary we ynançlary butparazlyk elementleri bilen garyşypdyr; tebigatda bar bolan her bir zadyň özüniň ruhunyň we eýeleriniň bolýandygyna we erbet ruhlaryň bardygyna ynanyşypdyrlar.

Altaýyň köp bölegini daglyklar emele getirýär. Şol sebäpli ol ýerler geografik adalga hökmünde altaý dilinde “Tuulu Altaý”, rus dilinde bolsa “Gorno Altaysk”, ýagny “Daglyk Altaý” diýlip atlandyrylýar. Altaýyň geografik meýdanynyň bir bölegini-de gyrlar, sähralyklar emele getirýär. Daglaryň etekleri iňňe şekil ýaprakly agaçlar bilen, çür depeleri bolsa çäýyrlýklar bilen gurşalandyr. Howasy sowukdyr; gýşyna gaty sowuk we az garlydyr, tomsuna bolsa maýly we yssy bolýandyr.

Altaý ýurdy tebigat täsinliklerine gaty baý ýurtdur. Türkleriň münlerçe ýyllyk mesgen tutan ýeri bolan bu topraklarda orun alan “Altyn Daglar”, “Teles Köli”, “Katun” we Altaý Milli Parklary tebigatyň täsin owandanlyklary hökmünde ÝUNESKO-nyň Dünýa Mirasy sanawyna goşuldy. Türkleriň “hatyna” goýýan hormatynyň nyşanyny görkezýän ýagdaýynda bütin dünýäde adyny “hatyn” sözünden alan ýeketäk derýa bolan we buzluklardan emele gelen “Katun” derýasy bilen “Biýa” we “Çulişman” çäýlary, bu topraklara özboluşly täsinlikler bilen bezeg berýärler. Bu derýalardyr çäýler hem ÝUNESKO tarapyndan ýörite goraga alnandyr.

Katun derýasynyň reňki günün her bir sagadynda we her bir pasylda aýratyn bir gозellige eýedir. Bu ýerde ýedi mün çemesi ululy-kiçili köl bardyr. Dagyň eň beýik çür depesi bolan Ak-Sümer 4506 metr belentlige eýedir. Bu daglar, köller we derýalar, rafting, taýmak, suw sportlary, gaýa dyrmaşmak, dagçylyk, daglyk ýerlerde tigr sürmek ýaly sportuň birnäçe görnüşleri üçin amatlydyr.

Skiflerden we Bürünç döwründen galan mirasyň tapylan “Pazyryk Gorganlary”, ilkinji gezek 1818-nji ýylda tapylan Altaý sebitiniň ýazuw nusgalary, “Buz şazadasy” mumiýasy, Türkleriň taryh sahnasyna çykan ýeri diýlip hasaplanylýan we 2500 ýyl mundan öň ýaşalandygy anyklyanan Üç Enmek dagy eteklerinde ýerleşýän Mukaddes Karakol jülgesi, Altaý şamanlygynyň mukaddes mekany hökmünde kabul edilen Belukha Dagy, bu topraklarda ýerleşýän medeni baýlyklaryň käbiridir.

MANTY

Taýýarlamak üçin gerekli önümler:

- 1 kg et
- 0,5 kg. un
- 2 ýumurtga
- 500 gr. düýp sogan
- 200 gr. guýruk ýagy
- 500 gr. kádi
- 500 gr. pomidor
- 50 gr. gaýmak, duz we gara burç

1 kg. eti hem-de 200 gr guýruk ýagyny ownuk dogramaly. 500 gr. düýp sogany arassalamaly. Eger sogan öte ajydyr öýtseňiz, 10 minut çemesi sowuk suwda goýmaly. Bellenen wagt geçensoň, soganlary ownuk dogramaly. Dogralan önümleri goşup birleşdirmeli. Soňra oňa geregiçe gara burç we duz goşmaly. Mantynyň hurşy gurak bolmaz ýaly, oňa birazrak suw guýsaň hem bolýar. Mantynyň etli hurşuna ownuk dörtburçluklar görnüşinde dogralan ýeralma ýa-da kádi hem goşsaň, tagamly we has-da şüwli bolýar.

Indi bolsa hamyry ýugrup, bir salym goýmaly. Soňra hamyry ýukajyk ýaýmaly-da, böleklere bölmeli.

Mantynyň hamyry üçin uny eläp, oňa duz hem-de bir ýumurtga goşup ýugurmaly. Hamyry çen bilen 8-10 santimetr ölçegde kesipdirip, zuwalalara bölüp, ol demini alar ýaly 15 minut çemesi saçaga dolap goýmaly. Hamyr zuwalalaryny yzygiderlikde ýuka görnüşde ýaýmaly-da, manty bükmek üçin ini-boýy 8-10 santimetr ölçegdäki dörtburçluklary kesmeli. Taýýarlanan et garyndysyny (etli hurşy) onuň üstünde goýup, hamyr uçlaryny bükmeli.

Bu nahar, adatça, manty pitileri (ýa-da manty gazany) diýlip atlandyrylýan ýörite alýumin pitilerde (gazanlarda) bişirilýär. Ýagny mantylar ol pitiniň içi deşik-deşik demir gapaklarynyň üstüne ýerleşdirilýär. Manty pitiniň tabalaryna bolsa, ýelmeşip galmazlygy üçin ýekän-ýekän ýag çalmaly. Soňra pitä suw guýup, ony oduň üstüne goýup gaýnatmaly. Bükülen mantylary taba ýerlemeli. Tabalar gaýnap duran manty pitä ýerleşdirilmeli. Mantylar gaýnaýan suwuň gyzgyn buguna 40-45 minutda gowy bişýärler. Eger mantynyň hurşy üwelen etden bolsa, ony 40 minut bişirmek ýeterlik. Eger-de etli huruş elde dogralan bolsa, 50-55 minut bişirmeli.

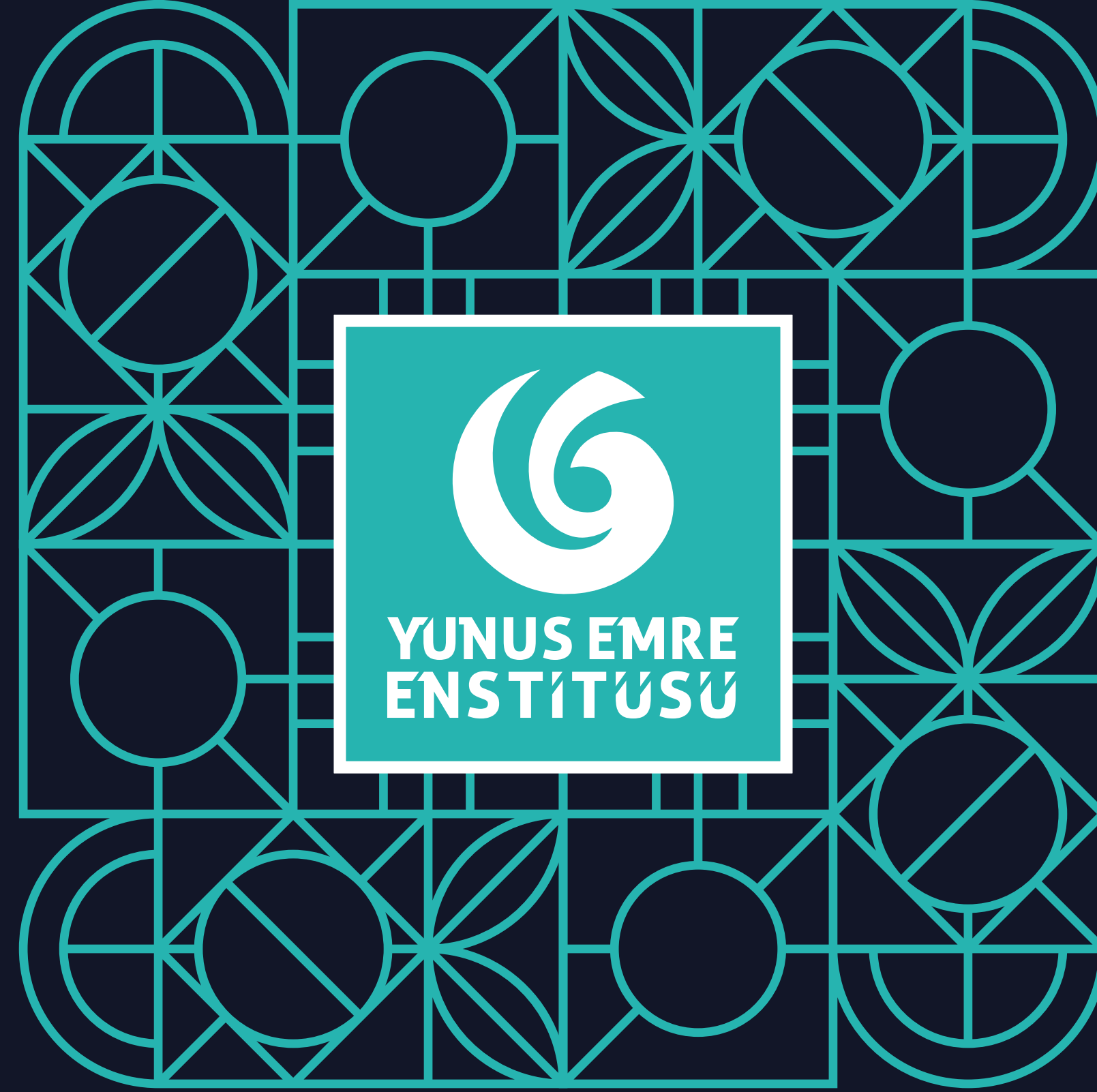
Guýruk ýagy tapylmasa, oňa derek mesge ýa-da günebakar ýagy hem bolsa bolar. Hamyryna ýumurtga goşulsa buglananda ýarylmaz. Ulanýan etiňiz ýaşrak düýe (ogşuk) eti bolsa, beýle mantynyň tagamy has süýji, siňmesi has ýeňil bolýar. Et tapylmadyk ýagdaýynda mantynyň içine kádi salyp hem etmek bolar. Eger et azrak bolsa, oňa kartoşka we kelemi et üwelyän maşyndan geçirip garmak bolar ýa-da gyrgyçdan geçirilen kädini goşmak bolar.

Manty bişensoň, saçaga äberilende, üstüne gaýmak ýa da süzme dökülip äberilýär. Ony gatyk ýa-da çalnan süzme bilen äberseň, has-da tagamly bolar. Onuň üçin süzmäni birazrak suw bilen çalmaly-da, içine 1-2 diş sarymsagyň şiresini hem-de ownuk dogralan şibidi goşmaly.

Nasıl Sayıyorlar?

Sıfır	Sıfır	Ноль	نۆل	Нөл	Ноль	sıfır	Nol	ноль (nol)	Nol
Bir	Bir	Бер	بىر	Бір (Bir)	Бир	bir	Bir	бер (ber)	Bir
İki	İki	Ике	ئىككى	Екі (Eki)	Эки	eki	Ikki	ике (ike)	Iki
Üç	Üç	Өс	ئۈچ	Үш (Üş)	Үч	üç	Uch	өч (öç)	Üç
Dört	Dörd	Дүрт	تۆت	Төрт (Tört)	Төрт	dört	To'rt	дүрт (dürtt)	Dört
Beş	Beş	Биш	بەش	Бес (Bes)	Беш	beş	Besh	биш (biş)	Bäş
Altı	Altı	Алты	ئالتە	Алты (Altı)	Алты	altı	Olti	алты (altı)	Alty
Yedi	Yeddi	Ете	يەتتە	Жеті (Jeti)	Жети	yedi	Yetti	жиде (cide)	Ýedi
Sekiz	Sekkiz	Һигез	سەككىز	Сегіз (Segiz)	Сегиз	sekiz	Sakkiz	сигез (sigez)	Sekiz
Dokuz	Dogguz	Туғыз	توققۇز	Тоғыз (Toğız)	Тоғуз	doquz	To'qqiz	туғыз (tugız)	Dokuz
On	On	Ун	ئون	Он (On)	Он	on	O'n	ун (un)	On
Yirmi	İyirmi	Егерме	يىگىرمە	Жиырма (Jırma)	Жыйырма	yigirmi	Yigirma	егерме (yegerme)	Ýigrimi
Otuz	Otuz	Утыз	ئوتتۇز	Отыз (Otız)	Отуз	otuz	O'ttiz	утыз (utız)	Otuz
Kırk	Gırh	Қырк	قىرىق	Қырық (Qırq)	Қырк	qırq	Qırq	қырық (kırık)	Kyrk
Elli	Elli	Илле	ئەللىك	Елу (Elw)	Элүү	elli	Ellik	илле (ille)	Elli
Altmış	Aaltmış	Алтымьш	ئالتمىش	Алпыс (Alpıs)	Алтымьш	altmış	Oltmish	алтымьш (altmış)	Altmyş
Yetmiş	Yetmiş	Етмеш	يەتمىش	Жетпіс (Jetpis)	Жетимиш	yetmiş	Yetmish	житмеш (citmeş)	Ýetmiş
Seksen	Seksen	Һиһән	سەكسەن	Сексен (Seksen)	Сексен	seksen	Sakson	сиксән (siksen)	Segsen
Doksan	Dohsan	Тукһан	توقسان	Тоқсан (Toqsan)	Токсон	doqsan	To'qson	туксан (tuksan)	Togsan
Yüz	Yüz	Йөз	يۈز	Жүз (Jüz)	Жүз	yüz	Yuz	йөз (yöz)	Ýüz
Bin	Min	Мең	مىڭ	Мың (Mıñ)	Миң	biñ	Ming	мең (men)	Müñ
Milyon	Milyon	Миллион	مىليون	Миллион (Million)	Миллион	million	Million	миллион (milliyon)	Million
Milyar	Milyar	Миллиард	مىليارد	Миллиард (Milliard)	миллиард	milliard	Milliard	миллиард (milliyard)	Milliard

TÜRK DÜNYASI

www.yee.org.tr